

Instrumenta

Basisgrammatica Latijn

Woord vooraf

Instrumenta wil de leerlingen een instrument aanreiken voor het instuderen, herhalen en opzoeken van de Latijnse grammatica. Een dergelijk werk is belangrijk om de continuïteit voor de leerlingen te waarborgen in de loop van hun zes jaar studie van het Latijn.

Instrumenta bevat alle leerinhouden die behoren tot de eindtermen klassieke talen. De basisleerstof werd echter uitgebreid, zodat deze grammatica ook kan worden gebruikt als naslagwerk. Niettemin is er gestreefd naar een rationeel aanbod. In dit werk zijn niet alle grammaticale regels opgenomen, laat staan alle opmerkingen en uitzonderingen. Er is steeds voor ogen gehouden wat een leerling moet kennen om een Latijnse tekst te kunnen begrijpen. Fenomenen die in de lespraktijk zelden of nooit voorkomen, hoeven in een grammatica voor het secundair onderwijs niet vermeld te worden. Ook bij de structuur en de aanpak van *Instrumenta* is ernaar gestreefd voor de leerlingen een gemakkelijk hanteerbaar leermiddel samen te stellen.

De grammatica wordt heel systematisch uitgelegd. In het begin van bijna elk hoofdstuk staat een paragraaf met inleidende bepalingen die nodig zijn voor een goed begrip van wat volgt. In principe is ervan uitgegaan dat de leerling geen grammaticale voorkennis heeft, ook niet van soortgelijke begrippen in het Nederlands. Bij de verwoording van de grammaticale regels wordt een duidelijk, eenvoudig en bevattelijk taalgebruik gehanteerd. Elk hoofdstuk wordt afgesloten met een schematische samenvatting. Als er door de leerkracht enige begeleiding wordt gegeven, kan *Instrumenta* gebruikt worden vanaf de eerste graad. In de tweede en de derde graad moeten de leerlingen er zelfstandig mee aan het werk kunnen.

De volgorde van de naamvallen is degene die om mnemotechnische redenen het gemakkelijkst is voor de leerlingen: nominatief, vocatief, accusatief, genitief, datief, ablatief. Op die manier staan gelijkvormige naamvallen bij elkaar. De nominatief en de vocatief zijn immers aan elkaar gelijk (op één uitzondering na) en in het onzijdig heeft ook de accusatief dezelfde vorm. De datief en de ablatief zijn in het enkelvoud soms en in het meervoud altijd aan elkaar gelijk.

De modelwoorden heb ik geselecteerd op basis van hun frequentie in de klassieke Latijnse literatuur. Ik heb telkens gekozen voor het meest voorkomende Latijnse woord dat tot een bepaalde verbuiging of vervoeging behoort, op voorwaarde dat het volledig regelmatig wordt verbogen of vervoegd en in de vertaling geen vreemde betekenissen oplevert.

Alle grammaticale regels zijn rijkelijk geïllustreerd met voorbeelden. Ik heb geprobeerd zo veel mogelijk uit die teksten te citeren waarvan ik vermoed dat ze door veel collega's worden gelezen, al blijft dat natuurlijk een subjectieve keuze. Bij de vertalingen heb ik gestreefd naar een getrouwe weergave van het Latijn, zonder afbreuk te doen aan het gebruik van correct Nederlands.

Een kwarteeuw onderwijservaring in alle leerjaren van het secundair onderwijs en een duizendtal leerlingen aan wie ik in al die jaren mocht lesgeven, hebben mij een vrij goed beeld gegeven van de problemen die leerlingen ondervinden bij hun studie van de Latijnse grammatica. Ik heb dan ook getracht met dit werk zo veel mogelijk aan die hindernissen tegemoet te komen.

Tot slot wil ik mijn dank uitspreken tegenover een aantal mensen die ik voor de totstandkoming van dit werk heel erkentelijk ben: Gwen Steenkiste, mijn pedagogisch begeleider, die mij de weg heeft getoond in het oerwoud van de nieuwe eindtermen klassieke talen; Stijn Van den broeck, zaakvoerder van uitgeverij Diligentia, voor zijn vertrouwen in mijn werk; Heleen van Gerwen, redacteur bij uitgeverij Diligentia, voor de professionele samenwerking tijdens het wordingsproces van deze uitgave; Evelien en Pieter, Sara en Jan, Sofie en Stijn, een verzamelnaam voor alle leerlingen aan wie ik ooit mocht lesgeven, omdat zij mijn drijvende krachten waren en zijn om de Latijnse grammatica zo goed mogelijk uit te leggen.

Ik hoop dat *Instrumenta* aan de leerlingen zijn diensten zal bewijzen en hen het verwerken van de Latijnse basisgrammatica zal vergemakkelijken. Voor eventuele correcties en voor alle opmerkingen en suggesties die de inhoud of de bruikbaarheid van dit werk kunnen verbeteren, houd ik mij ten zeerste aanbevolen.

Joeri Facq

Inhoudsopgave

DEEL 1. HET WOORD – Fonologie en morfologie

1	INLEIDING	12
1.1	Uitspraak	12
1.1.1	Het alfabet	12
1.1.2	Tweeklanken	13
1.1.3	Klemtoon	13
1.2	Woordsoorten	14
1.3	Woordvorming	16
1.3.1	Samenstellingen	16
1.3.2	Afleidingen	16
2	DE VERBUIGINGEN	21
2.1	Inleidende begrippen	21
2.1.1	Terminologie	21
2.1.2	Basisfuncties en vertaling	21
2.2	Het substantief	22
2.2.1	Indeling van de substantieven	21
2.2.2	Algemene regels	23
2.2.3	De eerste klasse	23
2.2.4	De tweede klasse	24
2.2.5	De derde klasse	26
2.2.6	Overzicht van de uitgangen	27
2.2.7	Het geslacht van een substantief	27
2.2.8	Substantieven determineren	29
2.3	Het adjectief en bijwoord	30
2.3.1	Indeling van de adjectieven	30
2.3.2	Algemene regels	31
2.3.3	De eerste klasse	31
2.3.4	De tweede klasse	32
2.3.5	Overzicht van de uitgangen	33
2.3.6	De trappen van vergelijking	33
2.3.7	Het gebruik van een adjectief	35
2.3.8	Adjectieven determineren	36
2.3.9	Het bijwoord	37

2.4	Het telwoord	39
2.4.1	Het hoofdtelwoord	39
2.4.2	Het rangtelwoord	39
2.4.3	Romeinse getallen	40
2.5	Het voornaamwoord	41
2.5.1	Het persoonlijk voornaamwoord	41
2.5.2	Het bezittelijk voornaamwoord	42
2.5.3	Het wederkerend voornaamwoord	43
2.5.4	Het aanwijzend voornaamwoord	43
2.5.5	Het betrekkelijk voornaamwoord	47
2.5.6	Het vragend voornaamwoord	48
2.5.7	Het onbepaald voornaamwoord	48
3	DE VERVOEGINGEN	50
3.1	Inleidende begrippen	50
3.1.1	Terminologie	50
3.1.2	Indeling van de werkwoorden	51
3.1.3	Werkwoordsstammen	52
3.2	De vervoeging van esse	55
3.3	De vorming van de wijzen en tijden	56
3.3.1	De tijden van de indicatief	56
3.3.2	De tijden van de conjunctief	60
3.3.3	De imperatief presens	63
3.3.4	De infinitief	64
3.3.5	Het participium	65
3.3.6	Het gerundium	65
3.3.7	Het gerundivum	66
3.3.8	Het supinum	66
3.3.9	Samenvatting van de vormingsregels	67
3.4	De regelmatige vervoegingen	50
3.4.1	De 1e vervoeging	68
3.4.2	De 2e vervoeging	39
3.4.3	De 3e vervoeging	72
3.4.4	De 4e vervoeging	74
3.4.5	De 5e vervoeging	76
3.5	Onregelmatige werkwoorden	78
3.5.1	<i>Posse</i>	78
3.5.2	<i>Ire</i>	78
3.5.3	<i>Ferre</i>	79

3.5.4	<i>Fieri</i>	43
3.5.5	<i>Velle</i>	80
3.5.6	<i>Nolle</i>	80
3.5.7	<i>Malle</i>	80
3.6	Defectieve werkwoorden	81
3.7	Verkorte werkwoordsvormen	82
3.8	Werkwoorden determineren	83
3.9	Werkwoorden vertalen	84
3.9.1	Indicatief	84
3.9.2	Conjunctief	84
3.9.3	Imperatief	85
3.9.4	Infinitief	85
3.9.5	Participium	85
3.9.6	Gerundium	85
3.9.7	Gerundivum	85
3.9.8	Supinum	85

DEEL 2. DE ZIN – Syntaxis

4	DE NAAMVALLEN	88
4.1	Inleidende begrippen	88
4.1.1	Het predicaat	88
4.1.2	Zinsdelen	88
4.1.3	Zinsbouw	90
4.2	De nominatief	92
4.2.1	Onderwerp	92
4.2.2	Naamwoordelijk deel van het gezegde	92
4.3	De vocatief	93
4.4	De accusatief	94
4.4.1	Na een voorzetsel	94
4.4.2	Lijdend voorwerp	94
4.4.3	Onderwerp van een infinitiefzin	95
4.4.4	Bijwoordelijke bepaling	95
4.5	De genitief	97
4.5.1	Genitief van de bezitter	97
4.5.2	Genitief van het geheel	97
4.5.3	Onderwerpsgenitief	98

4.5.4	Voorwerpsgenitief	98
4.5.5	Beschrijvende genitief	98
4.5.6	Verklarende genitief	99
4.5.7	Voorwerp (vaste naamval)	99
4.6	De datief	100
4.6.1	Meewerkend voorwerp	100
4.6.2	Datief bij een samengesteld werkwoord	100
4.6.3	Datief van de bezitter	100
4.6.4	Datief van strekking	101
4.6.5	Voorwerp (vaste naamval)	101
4.7	De ablatief	103
4.7.1	Na een voorzetsel	103
4.7.2	Bijwoordelijke bepaling	103
4.7.3	Beschrijvende ablatief	105
4.7.4	Handelend voorwerp	106
4.7.5	Tweede lid van een vergelijking	106
4.7.6	Losse ablatief	107
4.7.7	Voorwerp (vaste naamval)	107
4.8	De bijstelling en de bepaling van gesteldheid	108
4.8.1	Bijstelling	108
4.8.2	Bepaling van gesteldheid	108
4.9	Samenvatting	109
5	DE HOOFDZIN	111
5.1	Inleidende begrippen	111
5.1.1	Enkelvoudige en samengestelde zin	111
5.1.2	Nevengeschikte en ondergeschikte zin	111
5.1.3	Hoofdzin en bijzin	111
5.1.4	Indicatief en conjunctief	112
5.2	De mededelende hoofdzin	113
5.2.1	Realis	113
5.2.2	Potentialis	113
5.2.3	Irrealis	114
5.2.4	Historische infinitief	114
5.3	De vragende hoofdzin	115
5.3.1	Directe vraag	115
5.3.2	Overleggende vraag	115
5.4	De bevelende hoofdzin	116
5.4.1	Gebod	116

5.4.2	Verbod	116
5.4.3	Aansporing	116
5.5	De wensende hoofdzin	117
5.5.1	Vervulbare wens	111
5.5.2	Onvervulbare wens	117
5.6	De toegevende hoofdzin	118
5.7	Samenvatting	119
6	DE BIJZIN	120
6.1	Inleidende begrippen	120
6.1.1	Soorten bijzinnen	120
6.1.2	Functies van bijzinnen	121
6.2	De aanvullende bijzin	122
6.2.1	Infinitiefzin	122
6.2.2	Indirecte vraag	122
6.2.3	Ingeleid door een voegwoord	124
6.3	De betrekkelijke bijzin	125
6.3.1	Definitie	125
6.3.2	Wijs van het werkwoord	125
6.3.3	Verbindingsrelatief	126
6.3.4	Betrekkelijk voornaamwoord zonder antecedent	126
6.4	De bijwoordelijke bijzin	127
6.4.1	Tijdbepalende bijzin	127
6.4.2	Redengevende bijzin	128
6.4.3	Doelaanwijzende bijzin	128
6.4.4	Gevolgaanduidende bijzin	129
6.4.5	Voorwaardelijke bijzin	129
6.4.6	Toegevende bijzin	130
6.4.7	Vergelijkende bijzin	131
6.5	Voegwoorden in de bijzin	132
6.6	Het tijdsgebruik in de bijzin	133
6.7	De indirecte rede	133
7	DE ONPERSOONLIJKE WIJZEN	135
7.1	De infinitief	135
7.1.1	Infinitiefzin	135

7.1.2	Onderwerp en voorwerp	135
7.1.3	Historische infinitief	135
7.2	Het participium	136
7.2.1	Werkwoordelijk	136
7.2.2	Bijvoeglijk	136
7.2.3	Zelfstandig	137
7.2.4	Losse ablatief	137
7.2.5	Tijdsgebruik	138
7.3	Het gerundium	139
7.3.1	Definitie	139
7.3.2	Gebruik	139
7.3.3	Gerundiumconstructie	139
7.4	Het gerundivum	140
7.4.1	Definitie	140
7.4.2	Gebruik	140
7.5	Het supinum	141
7.5.1	Eerste supinum	141
7.5.2	Tweede supinum	141

DEEL 3. VERSBOUW EN STIJL – Prosodie, metriek en stilistiek

8	PROSODIE EN METRIEK	144
8.1	Prosodie	144
8.1.1	Algemene regels	144
8.1.2	Eindlettergrepen op een klinker	145
8.1.3	Eindlettergrepen op een medeklinker	145
8.1.4	Overzicht van de eindlettergrepen	147
8.1.5	Opmerkingen	147
8.2	Metriek	148
8.2.1	De opbouw van een vers	148
8.2.2	De dactylische hexameter	149
8.2.3	De dactylische pentameter	150
9	STIJLFIGUREN	151
	Geciteerde auteurs en werken	161
	Lexicon	164
	Register	167

Deel I
Het woord

Fonologie en morfologie

1 Inleiding

1.1 Uitspraak

1.1.1 Het alfabet

letter	uitspraak	opmerkingen
a	a / aa	kort (zoals in ‘mat’) of lang (zoals in ‘maat’)
b	b	
c	k	
d	d	
e	e / ee	• kort (zoals in ‘vel’) of lang (zoals in ‘veel’) • nooit dof (zoals in ‘de’ of ‘het’)
f	f	
g	g	hard zoals in het Frans (bv. ‘gare’) of het Engels (bv. ‘good’)
h	h	een weinig aangeblazen (dikwijls zo goed als onhoorbaar)
i	ie	kort (zoals in ‘tien’) of lang (zoals in ‘vier’)
	j	• als beginletter gevolgd door een klinker (bv. <i>iubere</i>) • in het midden van een woord tussen twee klinkers (bv. <i>maior</i>)
k	k	uiterst zeldzaam
l	l	
m	m	
n	n	
o	o / oo	kort (zoals in ‘rok’) of lang (zoals in ‘rook’)
p	p	
q	k	altijd in de combinatie <i>qu</i> (uitspraak: ‘kw’; bv. <i>quattuor</i>)
r	r	rollend zoals in het Nederlands
s	s	
t	t	
u	oe	kort (zoals in ‘boek’) of lang (zoals in ‘boer’)
	w	• na <i>q</i> (bv. <i>aqua</i>) en na <i>ng</i> (bv. <i>lingua</i>) • in de combinaties <i>sua</i> en <i>sue</i> (bv. <i>suadere</i>, <i>suescere</i>)
v	w	
x	ks	
y	uu	• kort (zoals in ‘muziek’) of lang (zoals in ‘muze’) • heel zeldzaam (alleen in Griekse leenwoorden)
z	dz	heel zeldzaam (alleen in Griekse leenwoorden)

1.1.2 Tweeklanken

Een tweeklank is een vaste combinatie van **twee klinkers die samen worden uitgesproken**:

tweeklank	uitspraak	voorbeelden
ae	aaɨ	<i>terrae, caelum, praeceps</i>
au	auw	<i>causa, pauper, audire</i>
oe	oɨ	<i>proelium, moenia, coepisse</i>

- ! De klinkercombinaties **ae** en **oe** worden soms niet als tweeklank uitgesproken, maar respectievelijk als ‘a-e’ en ‘o-e’.
bv. **aera** (uitspraak: ‘a-era’), **coegi** (uitspraak: ‘koo-eeɨje’)
- ! De klinkercombinatie **eu** wordt alleen als tweeklank ‘ew’ uitgesproken in Griekse leenwoorden. In de meeste gevallen klinkt ze als ‘e-oe’.
bv. **eurus** (uitspraak: ‘ewroes’), **deus** (uitspraak: ‘de-oes’)
- ! De klinkercombinaties **ei**, **ou** en **ui** zijn in het Latijn nooit tweeklanken, maar klinken respectievelijk als ‘e-ie’, ‘o-oe’ en ‘oe-ie’.
bv. **deinde** (uitspraak: ‘de-iende’), **quousque** (uitspraak: ‘kwoo-oeskwe’), **frui** (uitspraak: ‘froe-ie’)

1.1.3 Klemtoon

In woorden met **twee lettergrepen** ligt de klemtoon op de eerste lettergreep.

bv. *tempus, gravis, pati*

In woorden met **drie of meer lettergrepen** ligt de klemtoon

- op de voorlaatste lettergreep als die lang is;
bv. *senatus, vocare, habere*
- op de derde laatste lettergreep als de voorlaatste kort is.
bv. *animus, civitas, mittere*

- ! Als een woord gecombineerd wordt met de voegwoorden **-que** (‘en’) of **-ve** (‘of’) of met het vraagpartikel **-ne**, die aan het voorafgaande woord worden vastgemaakt, ligt de klemtoon op de voorlaatste lettergreep.
bv. *populus - populusque, imperium - imperiumve, dicebat - dicebatne*
- ➔ De lengte van lettergrepen wordt behandeld in paragraaf 8.1.

1.2 Woordsoorten

Elk woord kan op grond van zijn betekenis, vorm en/of grammaticale functie ondergebracht worden in een bepaalde categorie, die je woordsoort noemt. Het Latijn kent dezelfde woordsoorten als het Nederlands, met uitzondering van het lidwoord. Deze woordsoorten zijn:

1 Substantief (zelfstandig naamwoord)

Woord dat een zelfstandigheid (levend wezen, voorwerp of begrip) noemt.

bv. *animus* ('ziel'), *terra* ('aarde'), *bellum* ('oorlog'), *miles* ('soldaat'), *civitas* ('burgerrecht'), *tempus* ('tijd'), *exercitus* ('leger'), *res* ('zaak'), *cornu* ('hoorn')

In het Nederlands kan een substantief steeds voorafgegaan worden door een **lidwoord** ('een', 'de' of 'het').

2 Adjectief (bijvoeglijk naamwoord)

Woord dat van een substantief een eigenschap of een hoedanigheid noemt.

bv. *altus* ('hoog'), *miser* ('ongelukkig'), *sacer* ('heilig'), *acer* ('scherp'), *gravis* ('zwaar'), *sapiens* ('verstandig')

3 Bijwoord

Woord dat een adjectief, een ander bijwoord, een telwoord of een werkwoord nader bepaalt.

bv. *adeo* ('zozeer'), *deinde* ('daarna'), *fere* ('bijna'), *ibi* ('daar'), *ita* ('zo'), *magis* ('meer'), *non* ('niet'), *numquam* ('nooit'), *procul* ('in de verte'), *saepe* ('vaak')

4 Telwoord

Woord dat een getal aanduidt.

Een **hoofdtelwoord** drukt de hoeveelheid van zelfstandigheden uit.

Een **rangtelwoord** drukt de plaats uit die een zelfstandigheid in een rangorde inneemt.

bv. hoofdtelwoorden: *unus* ('één'), *duo* ('twee'), *tres* ('drie')
rangtelwoorden: *primus* ('eerste'), *secundus* ('tweede'), *tertius* ('derde')

5 Voornaamwoord

Woord dat een zelfstandigheid aanduidt zonder ze te noemen en dat ook een betrekking kan uitdrukken. Het kan een substantief, een adjectief en zelfs een hele zin vervangen.

Je onderscheidt **persoonlijke, bezittelijke, wederkerende, aanwijzende, betrekkelijke, vragende en onbepaalde voornaamwoorden**.

bv. persoonlijke voornaamwoorden: *ego* ('ik'), *tu* ('jij'), *nos* ('wij'), *vos* ('jullie')
bezittelijke voornaamwoorden: *meus* ('mijn'), *tuus* ('jouw'), *noster* ('ons'), *vester* ('jullie')
wederkerende voornaamwoorden: *se* ('zich'), *suus* ('zijn/haar/hun')
aanwijzende voornaamwoorden: *hic* ('deze/dit'), *ille* ('die/dat'), *ipse* ('zelf'), *talis* ('dergelijk')
betrekkelijke voornaamwoorden: *qui* ('die/dat'), *quicumque* ('om het even wie/wat/welk')
vragende voornaamwoorden: *qualis* ('wat voor een'), *quantus* ('hoe groot'), *quis* ('wie/wat')
onbepaalde voornaamwoorden: *aliquis* ('iemand'), *alius* ('ander'), *nemo* ('niemand'), *quisque* ('ieder')

6 Werkwoord

Woord dat een handeling, een gebeurtenis, een evolutie of een toestand uitdrukt.

bv. *esse* ('zijn'), *vocare* ('roepen'), *habere* ('hebben'), *mittere* ('sturen'), *audire* ('horen'), *capere* ('grijpen'), *posse* ('kunnen'), *ire* ('gaan'), *ferre* ('dragen'), *velle* ('willen')

7 Voorzetsel

Woord dat een betrekking aanduidt die er tussen twee substantieven in eenzelfde zin of tussen een substantief en een werkwoord bestaat.

Het is altijd gecombineerd met een substantief of voornaamwoord (in de accusatief of ablatief), waarmee het een **voorzetselgroep** vormt.

bv. met de accusatief: *ad* ('naar'), *contra* ('tegen'), *inter* ('tussen'), *per* ('door'), *post* ('achter')
met de ablatief: *ab* ('vanaf'), *cum* ('met'), *ex* ('vanuit'), *pro* ('ten voordele van'), *sine* ('zonder')

8 Voegwoord

Woord dat een verband aangeeft tussen woorden, zinsdelen of zinnen.

Een **nevenschikkend** voegwoord verbindt twee gelijkwaardige zinsdelen of zinnen.

Een **onderschikkend** voegwoord leidt een bijzin in.

bv. nevenschikkende voegwoorden: *aut* ('of'), *et* ('en'), *nam* ('want'), *sed* ('maar')
onderschikkende voegwoorden: *postquam* ('nadat'), *quamquam* ('hoewel'), *quia* ('omdat'), *si* ('indien')

9 Tussenwerpsel

Woord dat grammaticaal met geen enkel ander woord in de zin verbonden is, maar een volledig op zichzelf staande uiting vormt, meestal als geluidnabootsing, als gevoelsuiting, als waarschuwingskreet of om de aandacht te trekken.

bv. *ecce* ('kijk'), *en* ('kijk'), *heu* ('ach'), *io* ('hoera')

Het Latijn heeft **geen lidwoord**. Uit het zinsverband moet blijken of je in het Nederlands geen lidwoord, een onbepaald lidwoord ('een'), een bepaald lidwoord ('de' of 'het') of zelfs een bezittelijk voornaamwoord moet toevoegen.

bv. *pater*: 'vader', 'een vader', 'de vader', 'mijn vader' enz.

1.3 Woordvorming

Zoals in het Nederlands kunnen ook in het Latijn nieuwe woorden gevormd worden op basis van bestaande woorden. Dat kan door twee woorden te combineren (samenstelling) of door aan het grondwoord een voorvoegsel of een achtervoegsel toe te voegen (afleiding).

1.3.1 Samenstellingen

Een samenstelling wordt gevormd door verbinding van twee of meer ook zelfstandig voorkomende woorden.

- bv. *agricola* ('landbouwer') van *ager* ('akker') en *colere* ('bewerken')
artifex ('kunstenaar') van *ars* ('kunst') en *facere* ('maken')
duodecim ('twaalf') van *duo* ('twee') en *decem* ('tien')
particeps ('deelnemend') van *pars* ('deel') en *capere* ('nemen')
signifer ('vaandeldrager') van *signum* ('vaandel') en *ferre* ('dragen')

1.3.2 Afleidingen

Een afleiding wordt gevormd door aanhechting van een voorvoegsel of een achtervoegsel aan een zelfstandig voorkomend woord.

1.3.2.1 Voorvoegsels

Afhankelijk van de letter die erop volgt, verandert een voorvoegsel soms van vorm (ten gevolge van assimilatie, d.w.z. de onderlinge aanpassing van twee aangrenzende medeklinkers). Ook de klank van het grondwoord zelf kan in een afleiding wijzigen.

voorvoegsel	betekenis	voorbeelden
ab- (a-, abs-, au-)	'weg'	<i>a-mittere</i> ('wegsturen') – vgl. <i>mittere</i> ('sturen') <i>ab-ire</i> ('weggaan') – vgl. <i>ire</i> ('gaan') <i>abs-trahere</i> ('wegtrekken') – vgl. <i>trahere</i> ('trekken') <i>au-ferre</i> ('wegdragen') – vgl. <i>ferre</i> ('dragen')
ad- (a-, ac-, af-, ag-, al-, an-, ap-, ar-, as-, at-)	'naar, erbij'	<i>a-spicere</i> ('kijken naar') – vgl. <i>specere</i> ('bekijken') <i>ac-cedere</i> ('naderen') – vgl. <i>cedere</i> ('gaan') <i>ad-esse</i> ('erbij zijn') – vgl. <i>esse</i> ('zijn') <i>af-ferre</i> ('meebrengen') – vgl. <i>ferre</i> ('brengen') <i>ag-gredi</i> ('gaan naar') – vgl. <i>gradi</i> ('gaan') <i>al-loqui</i> ('toespreken') – vgl. <i>loqui</i> ('spreken') <i>an-nuntiare</i> ('aankondigen') – vgl. <i>nuntiare</i> ('melden') <i>ap-pugnare</i> ('bestormen') – vgl. <i>pugnare</i> ('strijden') <i>ar-ripere</i> ('vastgrijpen') – vgl. <i>rapere</i> ('grijpen') <i>as-sumere</i> ('aannemen') – vgl. <i>sumere</i> ('nemen') <i>at-trahere</i> ('aantrekken') – vgl. <i>trahere</i> ('trekken')
circum-	'rondom'	<i>circum-dare</i> ('omgeven') – vgl. <i>dare</i> ('geven') <i>circum-spicere</i> ('rondkijken') – vgl. <i>specere</i> ('bekijken') <i>circum-venire</i> ('omsingelen') – vgl. <i>venire</i> ('komen')

con- (co-, col-, com-, cor-)	‘bijeen, samen’	co-gere (‘samendrijven’) – vgl. agere (‘drijven’) col-locare (‘samenstellen’) – vgl. locare (‘stellen’) com-ponere (‘bijeenzetten’) – vgl. ponere (‘zetten’) con-tinere (‘bijeenhouden’) – vgl. tenere (‘houden’) cor-ripere (‘vastgrijpen’) – vgl. rapere (‘grijpen’)
de-	‘neer, naar beneden’	de-ducere (‘naar beneden leiden’) – vgl. ducere (‘leiden’) de-mittere (‘naar beneden zenden’) – vgl. mittere (‘zenden’) de-trahere (‘naar beneden trekken’) – vgl. trahere (‘trekken’)
dis- (di-, dif-, dir-)	‘weg, uiteen’	di-mittere (‘wegzenden’) – vgl. mittere (‘zenden’) dif-ferre (‘verspreiden’) – vgl. ferre (‘dragen’) dir-imere (‘uit elkaar nemen’) – vgl. emere (‘kopen’) dis-cedere (‘uiteengaan’) – vgl. cedere (‘gaan’)
ex- (e-, ef-)	‘uit, naar buiten’	e-ducere (‘naar buiten leiden’) – vgl. ducere (‘leiden’) ef-fundere (‘uitgieten’) – vgl. fundere (‘gieten’) ex-cipere (‘uitnemen’) – vgl. capere (‘nemen’)
in- (il-, im-, ir-)	‘in, op, naar binnen’	il-labi (‘naar binnen glijpen’) – vgl. labi (‘glijden’) im-miscere (‘mengen in’) – vgl. miscere (‘mengen’) in-ire (‘binnengaan’) – vgl. ire (‘gaan’) in-stare (‘staan in/op’) – vgl. stare (‘staan’) ir-ruere (‘binnenstormen’) – vgl. ruere (‘rennen’)
in- (im-)	‘niet’	im-mortalis (‘onsterfelijk’) – vgl. mortalis (‘sterfelijk’) im-motus (‘onbewogen’) – vgl. motus (‘bewogen’) in-certus (‘onzeker’) – vgl. certus (‘zeker’) in-imicus (‘vijand’) – vgl. amicus (‘vriend’) in-iquus (‘oneffen’) – vgl. aequus (‘effen’) in-iuria (‘onrecht’) – vgl. ius (‘recht’)
inter-	‘tussen’	inter-esse (‘zijn tussen’) – vgl. esse (‘zijn’) inter-mittere (‘ertussen leggen’) – vgl. mittere (‘sturen’) inter-ponere (‘ertussen plaatsen’) – vgl. ponere (‘plaatsen’)
per-	‘door (en door)’	per-ficere (‘voltooien’) – vgl. facere (‘maken’) per-suadere (‘overtuigen’) – vgl. suadere (‘aanraden’) per-venire (‘aankomen’) – vgl. venire (‘komen’)
prae-	‘vooraan, vooruit’	prae-dicere (‘voorspellen’) – vgl. dicere (‘zeggen’) prae-mittere (‘vooruitsturen’) – vgl. mittere (‘sturen’) prae-stare (‘overtreffen’) – vgl. stare (‘staan’)
pro- (prod-)	‘vooruit, voort’	pro-cedere (‘vooruitgaan’) – vgl. cedere (‘gaan’) pro-videre (‘voorzien’) – vgl. videre (‘zien’) prod-igere (‘naar buiten drijven’) – vgl. agere (‘drijven’) prod-ire (‘naar voren gaan’) – vgl. ire (‘gaan’)
re- (red-)	‘terug’	re-cipere (‘terugnemen’) – vgl. capere (‘nemen’) re-mittere (‘terugsturen’) – vgl. mittere (‘sturen’) red-dere (‘teruggeven’) – vgl. dare (‘geven’) red-ire (‘teruggaan’) – vgl. ire (‘gaan’)

sub- (<i>suc-</i> , <i>suf-</i> , <i>sug-</i> , <i>sup-</i> , <i>sur-</i> , <i>sus-</i>)	‘onder’	<i>sub-ire</i> (‘gaan onder’) – vgl. <i>ire</i> (‘gaan’) <i>suc-cedere</i> (‘gaan onder’) – vgl. <i>cedere</i> (‘gaan’) <i>suf-fundere</i> (‘gieten onder’) – vgl. <i>fundere</i> (‘gieten’) <i>sug-gerere</i> (‘brengen onder’) – vgl. <i>gerere</i> (‘dragen’) <i>sup-ponere</i> (‘plaatsen onder’) – vgl. <i>ponere</i> (‘plaatsen’) <i>sur-ripere</i> (‘wegnemen’) – vgl. <i>rapere</i> (‘grijpen’) <i>sus-cipere</i> (‘ondernemen’) – vgl. <i>capere</i> (‘nemen’)
trans- (<i>tra-</i>)	‘over’	<i>tra-dere</i> (‘overleveren’) – vgl. <i>dare</i> (‘geven’) <i>tra-ducere</i> (‘overbrengen’) – vgl. <i>ducere</i> (‘brengen’) <i>trans-ferre</i> (‘overdragen’) – vgl. <i>ferre</i> (‘dragen’) <i>trans-ire</i> (‘overgaan’) – vgl. <i>ire</i> (‘gaan’)

1.3.2.2 Achtervoegsels

SUBSTANTIEVEN

achtervoegsel	betekenis	voorbeelden
-tio / -sio -tus / -sus -or	handeling, werking	<i>ac-tio</i> (‘handeling’) – vgl. <i>agere</i> (‘handelen’) <i>constitu-tio</i> (‘bepaling’) – vgl. <i>constituere</i> (‘bepalen’) <i>muni-tio</i> (‘versterking’) – vgl. <i>munire</i> (‘versterken’) <i>defen-sio</i> (‘verdediging’) – vgl. <i>defendere</i> (‘verdedigen’) <i>disces-sio</i> (‘scheiding’) – vgl. <i>discedere</i> (‘uiteengaan’) <i>rever-sio</i> (‘terugkeer’) – vgl. <i>reverti</i> (‘terugkeren’) <i>exi-tus</i> (‘uitgang’) – vgl. <i>exire</i> (‘naar buiten gaan’) <i>me-tus</i> (‘vrees’) – vgl. <i>metuere</i> (‘vrezen’) <i>mo-tus</i> (‘beweging’) – vgl. <i>movere</i> (‘bewegen’) <i>ca-sus</i> (‘val’) – vgl. <i>cadere</i> (‘vallen’) <i>sen-sus</i> (‘gevoel’) – vgl. <i>sentire</i> (‘voelen’) <i>u-sus</i> (‘gebruik’) – vgl. <i>uti</i> (‘gebruiken’) <i>am-or</i> (‘liefde’) – vgl. <i>amare</i> (‘liefhebben’) <i>dol-or</i> (‘pijn’) – vgl. <i>dolere</i> (‘pijn hebben’) <i>tim-or</i> (‘vrees’) – vgl. <i>timere</i> (‘vrezen’)
-tor / -sor	handelende persoon	<i>impera-tor</i> (‘bevelhebber’) – vgl. <i>imperare</i> (‘bevelen’) <i>pas-tor</i> (‘herder’) – vgl. <i>pascere</i> (‘hoeden’) <i>vic-tor</i> (‘winnaar’) – vgl. <i>vincere</i> (‘winnen’) <i>expul-sor</i> (‘verdrijver’) – vgl. <i>expellere</i> (‘verdrijven’) <i>occi-sor</i> (‘moordenaar’) – vgl. <i>occidere</i> (‘doden’) <i>succes-sor</i> (‘opvolger’) – vgl. <i>succedere</i> (‘opvolgen’)
-tum / -sum	resultaat van de handeling	<i>dic-tum</i> (‘woord’) – vgl. <i>dicere</i> (‘zeggen’) <i>fac-tum</i> (‘daad’) – vgl. <i>facere</i> (‘doen’) <i>tec-tum</i> (‘dak’) – vgl. <i>tegere</i> (‘bedekken’) <i>ius-sum</i> (‘bevel’) – vgl. <i>iubere</i> (‘bevelen’) <i>promis-sum</i> (‘belofte’) – vgl. <i>promittere</i> (‘beloven’) <i>respon-sum</i> (‘antwoord’) – vgl. <i>respondere</i> (‘antwoorden’)

-(it)ia -(i)tas -(i)tudo -tus	eigenschap	<i>memor-ia</i> ('herinnering') – vgl. <i>memor</i> ('zich herinnerend') <i>potent-ia</i> ('macht') – vgl. <i>potens</i> ('machtig') <i>superb-ia</i> ('hoogmoed') – vgl. <i>superbus</i> ('hoogmoedig') <i>amic-itia</i> ('vriendschap') – vgl. <i>amicus</i> ('vriend') <i>laet-itia</i> ('vreugde') – vgl. <i>laetus</i> ('vrolijk') <i>trist-itia</i> ('treurigheid') – vgl. <i>tristis</i> ('treurig')
		<i>facul-tas</i> ('mogelijkheid') – vgl. <i>facilis</i> ('gemakkelijk') <i>liber-tas</i> ('vrijheid') – vgl. <i>liber</i> ('vrij') <i>pauper-tas</i> ('armoede') – vgl. <i>pauper</i> ('arm') <i>celer-itas</i> ('snelheid') – vgl. <i>celer</i> ('snel') <i>felic-itas</i> ('geluk') – vgl. <i>felix</i> ('gelukkig') <i>ver-itas</i> ('waarheid') – vgl. <i>verus</i> ('waar')
		<i>assue-tudo</i> ('gewenning') – vgl. <i>assuescere</i> ('wennen') <i>inqui-e-tudo</i> ('onrust') – vgl. <i>inquietus</i> ('onrustig') <i>vale-tudo</i> ('gezondheid') – vgl. <i>valere</i> ('gezond zijn') <i>fort-itudo</i> ('moed') – vgl. <i>fortis</i> ('moedig') <i>magn-itudo</i> ('grootte') – vgl. <i>magnus</i> ('groot') <i>mult-itudo</i> ('menigte') – vgl. <i>multus</i> ('veel')
		<i>iuven-tus</i> ('jeugd') – vgl. <i>iuvenis</i> ('jongeman') <i>senec-tus</i> ('ouderdom') – vgl. <i>senex</i> ('oude man') <i>vir-tus</i> ('dapperheid') – vgl. <i>vir</i> ('man')
-ellus / -olus / -ulus (ook op -a en -um)	verkleinwoord	<i>oc-ellus</i> ('oogje') – vgl. <i>oculus</i> ('oog') <i>besti-ola</i> ('beestje') – vgl. <i>bestia</i> ('beest') <i>sax-ulum</i> ('rotsje') – vgl. <i>saxum</i> ('rots')

ADJECTIEVEN

achtervoegsel	betekenis	voorbeelden
-alis / -aris -ilis	behorend tot, eigen aan, in verband met	<i>mort-alis</i> ('sterfelijk') – vgl. <i>mors</i> ('dood') <i>natur-alis</i> ('natuurlijk') – vgl. <i>natura</i> ('natuur') <i>ration-alis</i> ('verstandelijk') – vgl. <i>ratio</i> ('verstand') <i>consul-aris</i> ('van de consul') – vgl. <i>consul</i> ('consul') <i>milit-aris</i> ('militair') – vgl. <i>miles</i> ('soldaat') <i>popul-aris</i> ('van het volk') – vgl. <i>populus</i> ('volk') <i>civ-ilis</i> ('burgerlijk') – vgl. <i>civis</i> ('burger') <i>puer-ilis</i> ('kinderlijk') – vgl. <i>puer</i> ('jongen') <i>vir-ilis</i> ('mannelijk') – vgl. <i>vir</i> ('man')
-ax	met (overdreven) neiging tot	<i>aud-ax</i> ('overmoedig') – vgl. <i>audere</i> ('durven') <i>bib-ax</i> ('drankzuchtig') – vgl. <i>bibere</i> ('drinken') <i>loqu-ax</i> ('praatziek') – vgl. <i>loqui</i> ('praten')
-eus	stofnaam	<i>argent-eus</i> ('zilveren') – vgl. <i>argentum</i> ('zilver') <i>aur-eus</i> ('gouden') – vgl. <i>aurum</i> ('goud') <i>ferr-eus</i> ('ijzeren') – vgl. <i>ferrum</i> ('ijzer')
-(b)ilis	mogelijkheid, geschiktheid	<i>fac-ilis</i> ('gemakkelijk') – vgl. <i>facere</i> ('maken') <i>frag-ilis</i> ('breekbaar') – vgl. <i>frangere</i> ('breken') <i>ut-ilis</i> ('bruikbaar') – vgl. <i>uti</i> ('gebruiken') <i>ama-bilis</i> ('beminnelijk') – vgl. <i>amare</i> ('beminnen') <i>credi-bilis</i> ('geloofwaardig') – vgl. <i>credere</i> ('geloven') <i>mira-bilis</i> ('verwonderlijk') – vgl. <i>mirari</i> ('zich verwonderen')
-osus	overvloed	<i>form-osus</i> ('mooi') – vgl. <i>forma</i> ('schoonheid') <i>glori-osus</i> ('roemvol') – vgl. <i>gloria</i> ('roem') <i>pericul-osus</i> ('gevaarlijk') – vgl. <i>periculum</i> ('gevaar')

WERKWOORDEN

achtervoegsel	betekenis	voorbeelden
-are	handeling bij een substantief	<i>am-are</i> ('liefhebben') – vgl. <i>amor</i> ('liefde') <i>cur-are</i> ('verzorgen') – vgl. <i>cura</i> ('zorg') <i>form-are</i> ('vormen') – vgl. <i>forma</i> ('vorm') <i>imper-are</i> ('bevelen') – vgl. <i>imperium</i> ('bevel') <i>numer-are</i> ('tellen') – vgl. <i>numerus</i> ('getal') <i>pugn-are</i> ('strijden') – vgl. <i>pugna</i> ('strijd')
-(i)tare	herhaling/ versterking van een handeling	<i>duc-tare</i> ('meevoeren') – vgl. <i>ducere</i> ('voeren') <i>iac-tare</i> ('slingeren') – vgl. <i>iacere</i> ('werpen') <i>trac-tare</i> ('slepen') – vgl. <i>trahere</i> ('trekken') <i>ag-itare</i> ('opjagen') – vgl. <i>agere</i> ('drijven') <i>lect-itare</i> ('vaak lezen') – vgl. <i>legere</i> ('lezen') <i>voc-itare</i> ('luid roepen') – vgl. <i>vocare</i> ('roepen')

2 De verbuigingen

2.1 Inleidende begrippen

2.1.1 Terminologie

De volgorde van de woorden is in het Nederlands van doorslaggevend belang voor de betekenis van een zin. Hoewel er ook in het Latijn bepaalde regels zijn over de plaats van woorden in een zin, is de woordorde van veel minder belang. De precieze betekenis van een zin wordt niet zozeer bepaald door de plaats van de woorden, zoals in het Nederlands, maar wel door hun vorm.

Een Latijns naamwoord krijgt, afhankelijk van de **functie** die het in de zin bekleedt, een andere uitgang. De verschillende vormen die een woord op die manier kan aannemen, noem je de **naamvallen**. Er zijn zes naamvallen: de **nominatief**, de **vocatief**, de **accusatief**, de **genitief**, de **datief** en de **ablatief**. Er zijn natuurlijk veel meer dan zes functies mogelijk; een naamval wordt dus voor meer dan één functie gebruikt. Uiteraard kan een substantief, zoals in het Nederlands, zowel in het **enkelvoud** als in het **meervoud** staan; je spreekt dan van het **getal**. Het geheel van alle mogelijke vormen van een naamwoord noem je de **verbuiging**. Bovendien heeft ook een Latijns substantief een **geslacht**, nl. **mannelijk**, **vrouwelijk** of **onzijdig**.

Toch is het niet zo dat een woord in elke naamval een volledig andere vorm aanneemt. Naamwoorden bestaan immers uit een onveranderlijk deel, de **stam** (die de betekenis van het woord aanduidt), en een veranderlijk deel, de **uitgang** (die de naamval en dus de functie in de zin aanduidt). Bovendien wordt eenzelfde uitgang vaak voor verschillende naamvallen gebruikt, waardoor het aantal vormen dat een naamwoord kan aannemen in de praktijk beperkt is.

2.1.2 Basisfuncties en vertaling

De verschillende naamvallen hebben talrijke functies. Hieronder vind je alvast de basisfuncties en de stereotiepe vertaling van de zes naamvallen:

naamval	basisfunctie	vertaling
nominatief	onderwerp	geen specifieke vertaling
vocatief	aanspreking	geen specifieke vertaling
accusatief	lijdend voorwerp	geen specifieke vertaling
genitief	bijvoeglijke bepaling	‘van’
datief	meewerkend voorwerp	‘aan’ of ‘voor’
ablatief	bijwoordelijke bepaling	‘met’ of ‘door’

De functies van de naamvallen worden uitvoerig behandeld in hoofdstuk 4.

2.2 Het substantief

2.2.1 Indeling van de substantieven

De substantieven worden ingedeeld in drie klassen van woorden die in hun verbuiging gelijkenissen vertonen. Elke klasse bevat mannelijke, vrouwelijke en onzijdige substantieven. De klassen en de verbuigingen binnen elke klasse worden onderscheiden door de uitgangen van de nominatief enkelvoud en de genitief enkelvoud, die bij elke groep anders zijn:

klasse	nom. enk.	gen. enk.	geslacht
1e klasse	-us / -(e)r	-i	mannelijk
	-a	-ae	vrouwelijk
	-um	-i	onzijdig
2e klasse	(allerlei)	-is	mannelijk
	(allerlei)	-is	vrouwelijk
	(allerlei)	-is	onzijdig
3e klasse	-us	-us	mannelijk
	-es	-ei	vrouwelijk
	-u	-us	onzijdig

Daarom wordt in een woordenboek of vocabulariumlijst naast de nominatief enkelvoud (het **grondwoord**) ook steeds de genitief enkelvoud vermeld, omdat je op basis daarvan kunt bepalen tot welke van de drie klassen een substantief behoort.

Bovendien kun je aan de hand van de genitief enkelvoud de **stam** van een substantief bepalen door de uitgang ervan weg te laten. Deze stam is het onveranderlijke deel van een substantief, waarachter dan de uitgangen van de verschillende naamvallen en getallen worden geplaatst.

- bv. *animus* gen. enk. *anim-i* → stam *anim-* (vandaar *anim-e, anim-um, anim-o, anim-os, anim-orum, anim-is*)
terra gen. enk. *terr-ae* → stam *terr-* (vandaar *terr-am, terr-as, terr-arum, terr-is*)
miles gen. enk. *milit-is* → stam *milit-* (vandaar *milit-em, milit-i, milit-e, milit-es, milit-um, milit-ibus*)

 Ook de uitgang van de nominatief enkelvoud vormt vaak een vast kenmerk, maar dezelfde uitgang kan in verschillende klassen voorkomen. Alleen de uitgang van de **genitief enkelvoud** is een eenvormige manier om de drie klassen van elkaar te onderscheiden.

- bv. De substantieven *animus*, *tempus* en *exercitus* eindigen in de nominatief enkelvoud alle drie op -us, maar behoren toch tot drie verschillende klassen. Dat wordt duidelijk wanneer je kijkt naar de genitief enkelvoud:
- animus* gen. enk. *animi* → 1e klasse (mannelijk)
tempus gen. enk. *temporis* → 2e klasse (onzijdig)
exercitus gen. enk. *exercitus* → 3e klasse (mannelijk)

2.2.2 Algemene regels

- 1 De **vocatief** is altijd gelijk aan de nominatief, behalve in het enkelvoud bij de mannelijke substantieven (op *-us*) van de eerste klasse.
- 2 De **datief meervoud** en de **ablatief meervoud** zijn altijd aan elkaar gelijk.
- 3 De nominatief en de accusatief van **onzijdige substantieven** zijn altijd aan elkaar gelijk. In het meervoud eindigen ze in alle verbuigingen op *-a*.
- 4 Enkele substantieven bestaan **alleen in het meervoud**, maar hebben dikwijls de betekenis van een enkelvoud.
bv. *arma* ('wapens'), *castra* ('kamp'), *divitiae* ('rijkdom'), *hiberna* ('winterkwartier'), *insidiae* ('hinderlaag'), *liberi* ('kinderen'), *maiores* ('voorouders'), *moenia* ('muren'), *preces* ('smeebede')
- 5 Sommige substantieven krijgen in het meervoud een **nieuwe betekenis**.

bv. <i>auxilium</i>	'hulp(middel)'	→	mv. <i>auxilia</i>	'hulptroepen'
<i>copia</i>	'voorraad'	→	mv. <i>copiae</i>	'troepen'
<i>finis</i>	'grens; einde'	→	mv. <i>fines</i>	'gebied'
<i>fortuna</i>	'lot; (on)geluk'	→	mv. <i>fortunae</i>	'bezit'
<i>impedimentum</i>	'hindernis'	→	mv. <i>impedimenta</i>	'bagage'
<i>littera</i>	'letter'	→	mv. <i>litterae</i>	'brief; literatuur'
<i>membrum</i>	'(lichaams)deel'	→	mv. <i>membra</i>	'ledematen'
<i>ops</i>	'macht; hulp'	→	mv. <i>opes</i>	'rijkdom; strijdkrachten'
<i>vinculum</i>	'snoer'	→	mv. <i>vincula</i>	'boeien; gevangenis'

2.2.3 De eerste klasse

Tot de eerste klasse van het substantief behoren:

- **mannelijke** substantieven met een nominatief enkelvoud op **-us** en een genitief enkelvoud op **-i** (modelwoord: *animus*, 'ziel');
- **vrouwelijke** substantieven met een nominatief enkelvoud op **-a** en een genitief enkelvoud op **-ae** (modelwoord: *terra*, 'aarde');
- **onzijdige** substantieven met een nominatief enkelvoud op **-um** en een genitief enkelvoud op **-i** (modelwoord: *bellum*, 'oorlog').

		mannelijk	vrouwelijk	onzijdig
enkelvoud	nom.	<i>animus</i>	<i>terra</i>	<i>bellum</i>
	voc.	<i>anime</i>	<i>terra</i>	<i>bellum</i>
	acc.	<i>animum</i>	<i>terram</i>	<i>bellum</i>
	gen.	<i>animi</i>	<i>terrae</i>	<i>belli</i>
	dat.	<i>animō</i>	<i>terrae</i>	<i>bellō</i>
	abl.	<i>animō</i>	<i>terra</i>	<i>bellō</i>
meervoud	nom.	<i>animi</i>	<i>terrae</i>	<i>bella</i>
	voc.	<i>animi</i>	<i>terrae</i>	<i>bella</i>
	acc.	<i>animos</i>	<i>terras</i>	<i>bella</i>
	gen.	<i>animorum</i>	<i>terrarum</i>	<i>bellorum</i>
	dat.	<i>animis</i>	<i>terrīs</i>	<i>bellis</i>
	abl.	<i>animis</i>	<i>terrīs</i>	<i>bellis</i>

Een aantal mannelijke substantieven eindigen in de nominatief enkelvoud niet op *-us*, maar op *-er*. Behalve in de nominatief en vocatief enkelvoud (beide op *-er*) worden ze volledig verbogen volgens het modelwoord *animus*. Een deel van deze substantieven behoudt de *e* van de nominatiefuitgang in alle naamvallen (bv. *puer*, gen. enk. *pueri*, ‘jongen’), terwijl de rest deze *e* verliest (bv. *ager*, gen. enk. *agri*, ‘akker’). Ook het substantief *vir*, gen. enk. *viri* (‘man’) wordt op deze manier verbogen.

Vooraf in poëzie wordt de uitgang *-orum* van de **genitief meervoud** soms verkort tot *-um*.

bv. *deum* i.p.v. *deorum*

Enkele substantieven hebben in het meervoud **onregelmatige vormen**:

- *deus* (‘god’) is in de nominatief en vocatief meervoud meestal *di* en in de datief en ablatief meervoud meestal *dis*;
- *locus* (‘plaats’) heeft in de nominatief, vocatief en accusatief meervoud meestal de onzijdige vorm *loca*.

2.2.4 De tweede klasse

Tot de tweede klasse van het substantief behoren:

- **mannelijke** substantieven met **verschillende uitgangen** in de nominatief enkelvoud, maar met een genitief enkelvoud op *-is* (modelwoord: *miles*, ‘soldaat’);
- **vrouwelijke** substantieven met **verschillende uitgangen** in de nominatief enkelvoud, maar met een genitief enkelvoud op *-is* (modelwoord: *civitas*, ‘burgerrecht’);
- **onzijdige** substantieven met **verschillende uitgangen** in de nominatief enkelvoud, maar met een genitief enkelvoud op *-is* (modelwoord: *tempus*, ‘tijd’).

		mannelijk	vrouwelijk	onzijdig
enkelvoud	nom.	<i>miles</i>	<i>civitas</i>	<i>tempus</i>
	voc.	<i>miles</i>	<i>civitas</i>	<i>tempus</i>
	acc.	<i>militem</i>	<i>civitatem</i>	<i>tempus</i>
	gen.	<i>militis</i>	<i>civitatis</i>	<i>temporis</i>
	dat.	<i>militi</i>	<i>civitati</i>	<i>tempori</i>
	abl.	<i>milite</i>	<i>civitate</i>	<i>tempore</i>
meervoud	nom.	<i>militēs</i>	<i>civitatēs</i>	<i>tempora</i>
	voc.	<i>militēs</i>	<i>civitatēs</i>	<i>tempora</i>
	acc.	<i>militēs</i>	<i>civitatēs</i>	<i>tempora</i>
	gen.	<i>militum</i>	<i>civitatum</i>	<i>temporum</i>
	dat.	<i>militibus</i>	<i>civitatibus</i>	<i>temporibus</i>
	abl.	<i>militibus</i>	<i>civitatibus</i>	<i>temporibus</i>

De mannelijke en de vrouwelijke verbuiging hebben precies **dezelfde uitgangen**. De onzijdige verbuiging is alleen verschillend van de andere in de **nominatief**, de **vocatief** en de **accusatief**.

Een aantal mannelijke en vrouwelijke substantieven eindigen in de **genitief meervoud** op **-ium** (i.p.v. -um).

bv. *civis* gen. mv. *civium*
gens gen. mv. *gentium*

Enkele onzijdige substantieven hebben **afwijkende uitgangen**:

- ablatief enkelvoud: **-i** (i.p.v. -e);
- nominatief, vocatief en accusatief meervoud: **-ia** (i.p.v. -a);
- genitief meervoud: **-ium** (i.p.v. -um).

bv. *animal* abl. enk. *animali* nom./voc./acc. mv. *animalia* gen. mv. *animalium*
mare abl. enk. *mari* nom./voc./acc. mv. *maria* gen. mv. *marium*

Enkele substantieven met een nominatief enkelvoud op **-is** eindigen in de **accusatief enkelvoud** op **-im** (i.p.v. -em) en in de **ablatief enkelvoud** op **-i** (i.p.v. -e).

bv. *turris* acc. enk. *turrim* abl. enk. *turri*
vis acc. enk. *vim* abl. enk. *vi*

Enkele substantieven hebben in het meervoud **onregelmatige vormen**:

- *bos* ('rund') is in de nominatief, vocatief en accusatief meervoud *boves*, in de genitief meervoud *boum* en in de datief en ablatief meervoud *bobus* of *bubus*;
- *vis* ('kracht') is in de nominatief, vocatief en accusatief meervoud *vires*, in de genitief meervoud *virium* en in de datief en ablatief meervoud *viribus*.

2.2.5 De derde klasse

Tot de derde klasse van het substantief behoren:

- **mannelijke** substantieven met een nominatief enkelvoud op **-us** en een genitief enkelvoud op **-us** (modelwoord: *exercitus*, ‘leger’);
- **vrouwelijke** substantieven met een nominatief enkelvoud op **-es** en een genitief enkelvoud op **-ei** (modelwoord: *res*, ‘zaak’);
- **onzijdige** substantieven met een nominatief enkelvoud op **-u** en een genitief enkelvoud op **-us** (modelwoord: *cornu*, ‘hoorn’).

		mannelijk	vrouwelijk	onzijdig
enkelvoud	nom.	<i>exercitus</i>	<i>res</i>	<i>cornu</i>
	voc.	<i>exercitus</i>	<i>res</i>	<i>cornu</i>
	acc.	<i>exercitum</i>	<i>rem</i>	<i>cornu</i>
	gen.	<i>exercitus</i>	<i>rei</i>	<i>cornus</i>
	dat.	<i>exercitui</i>	<i>rei</i>	<i>cornu</i>
	abl.	<i>exercitu</i>	<i>re</i>	<i>cornu</i>
meervoud	nom.	<i>exercitus</i>	<i>res</i>	<i>cornua</i>
	voc.	<i>exercitus</i>	<i>res</i>	<i>cornua</i>
	acc.	<i>exercitus</i>	<i>res</i>	<i>cornua</i>
	gen.	<i>exercituum</i>	<i>rerum</i>	<i>cornuum</i>
	dat.	<i>exercitibus</i>	<i>rebus</i>	<i>cornibus</i>
	abl.	<i>exercitibus</i>	<i>rebus</i>	<i>cornibus</i>

Domus (‘huis’) heeft enkele uitgangen van de eerste klasse mannelijk: de ablatief enkelvoud is *domo*, de accusatief meervoud is *domos* en de genitief meervoud is *domorum*.

2.2.6 Overzicht van de uitgangen

		eerste klasse			tweede klasse			derde klasse		
		m.	v.	o.	m.	v.	o.	m.	v.	o.
enkelvoud	nom.	-us	-a	-um	(allerlei)	(allerlei)	(allerlei)	-us	-es	-u
	voc.	-e	-a	-um	= nom.	= nom.	= nom.	-us	-es	-u
	acc.	-um	-am	-um	-em	-em	= nom.	-um	-em	-u
	gen.	-i	-ae	-i	-is	-is	-is	-us	-ei	-us
	dat.	-o	-ae	-o	-i	-i	-i	-ui	-ei	-u
	abl.	-o	-a	-o	-e	-e	-e	-u	-e	-u
meervoud	nom.	-i	-ae	-a	-es	-es	-a	-us	-es	-ua
	voc.	-i	-ae	-a	-es	-es	-a	-us	-es	-ua
	acc.	-os	-as	-a	-es	-es	-a	-us	-es	-ua
	gen.	-orum	-arum	-orum	-um	-um	-um	-uum	-erum	-uum
	dat.	-is	-is	-is	-ibus	-ibus	-ibus	-ibus	-ebus	-ibus
	abl.	-is	-is	-is	-ibus	-ibus	-ibus	-ibus	-ebus	-ibus

2.2.7 Het geslacht van een substantief

2.2.7.1 Algemene regels

Om het geslacht van een substantief te bepalen zijn er twee mogelijkheden:

- het **natuurlijk geslacht**, dat wordt bepaald door de betekenis van het woord;
 - bv. *deus* ('god'), *pater* ('vader') en *rex* ('koning') zijn uiteraard mannelijk
 - dea* ('godin'), *mater* ('moeder') en *regina* ('koningin') zijn uiteraard vrouwelijk
- het **grammaticaal geslacht**, dat wordt bepaald door de regels van de taal; deze regels worden hieronder uitgelegd.

 In principe krijgt het **natuurlijk geslacht** voorrang op het grammaticaal geslacht (ongeacht de regels van de verbuiging waartoe een substantief behoort).

2.2.7.2 Substantieven van de eerste klasse

- Substantieven met een nominatief enkelvoud op **-us** en **-(e)r** zijn **mannelijk**.

bv. *animus*, *numerus*, *populus*, *puer*, *vir*

Humus ('grond') is vrouwelijk.
Pelagus ('zee') is onzijdig.

- Substantieven met een nominatief enkelvoud op **-a** zijn **vrouwelijk**.

bv. *causa*, *copia*, *silva*, *terra*, *vita*

3 Substantieven met een nominatief enkelvoud op **-um** zijn **onzijdig**.

bv. *bellum, caelum, consilium, oppidum, proelium*

2.2.7.3 Substantieven van de tweede klasse

1 Substantieven met een nominatief enkelvoud op **-er, -or** en **-os** zijn meestal **mannelijk**.

bv. *aether, imber, clamor, honor, flos, mos*

2 Substantieven met een nominatief enkelvoud op **-o, -s** en **-x** zijn meestal **vrouwelijk**.

bv. *legio, ratio, civitas, pars, lex, nox*

3 Substantieven met een nominatief enkelvoud op **-al, -e, -men, -t** en **-us** zijn meestal **onzijdig**.

bv. *animal, mare, flumen, caput, tempus*

Enkele substantieven hebben **twee geslachten**, omdat ze zowel een mannelijk als een vrouwelijk wezen kunnen aanduiden.

bv. *bos* ('os/koe'), *coniunx* ('echtgenoot/echtgenote'), *parens* ('vader/moeder')

Er zijn nogal wat **uitzonderingen** op deze regels.

2.2.7.4 Substantieven van de derde klasse

1 Substantieven met een nominatief enkelvoud op **-us** zijn **mannelijk**.

bv. *cursus, exercitus, metus, passus, senatus*

Domus ('huis') en *manus* ('hand') zijn vrouwelijk.

2 Substantieven met een nominatief enkelvoud op **-es** zijn **vrouwelijk**.

bv. *facies, fides, res, species, spes*

Dies ('dag') is meestal mannelijk.

3 Substantieven met een nominatief enkelvoud op **-u** zijn **onzijdig**.

bv. *cornu*

2.2.8 Substantieven determineren

Als je een substantief moet determineren (d.w.z. de naamval, het getal en het geslacht bepalen), ga je te werk op de volgende manier:

1 Wat is de nominatief en genitief enkelvoud van dit substantief?

bv. *flumine*: nom. enk. *flumen*, gen. enk. *fluminis*

2 Tot welke van de drie klassen behoort dit substantief?

bv. *flumine*: gen. enk. op *-is*, dus 2e klasse; nom. enk. op *-men*, dus onzijdig

3 In welke naamval en welk getal komt deze uitgang voor?

bv. *flumine*: in de 2e klasse onzijdig is *-e* de uitgang van de ablatief enkelvoud

Soms kun je een substantief op meer dan één manier determineren, omdat de uitgang in verschillende naamvalen voorkomt. Overloop in zo een geval de **verschillende mogelijkheden**, kijk naar **andere elementen in de zin** (een congruerend adjectief, een ander zinsdeel, het getal van de persoonsvorm enz.) en vraag je af welke mogelijkheid het **meest zinvol of logisch** is in de zin.

De datief en de ablatief zijn in het enkelvoud soms en in het meervoud altijd aan elkaar gelijk. Als een substantief zowel een datief als een ablatief kan zijn, is het meestal:

- een **datief** als het om een **persoon** gaat;
- een **ablatief** als het om een **voorwerp of begrip** gaat.

2.3 Het adjectief en het bijwoord

2.3.1 Indeling van de adjectieven

De adjectieven worden ingedeeld in twee klassen van woorden die in hun verbuiging gelijkenissen vertonen. De klassen worden onderscheiden door de uitgangen van de nominatief enkelvoud mannelijk, vrouwelijk en onzijdig, die bij elke groep anders zijn:

klasse	nom. enk. m.	nom. enk. v.	nom. enk. o.
1e klasse	-us / -er	-a	-um
2e klasse	(allerlei)	(niet -a)	(niet -um)

Daarom wordt in een woordenboek of vocabulariumlijst naast de nominatief enkelvoud mannelijk (het **grondwoord**) ook steeds de nominatief enkelvoud vrouwelijk en onzijdig vermeld, omdat je op basis daarvan kunt bepalen tot welke van de twee klassen een adjectief behoort.

Bovendien kun je aan de hand van de nominatief enkelvoud vrouwelijk en onzijdig de **stam** van een adjectief bepalen door de uitgang ervan weg te laten. Deze stam is het onveranderlijke deel van een adjectief, waarachter dan de uitgangen van de verschillende naamvallen, getallen en geslachten worden geplaatst.

bv. <i>altus</i>	nom. enk. v. <i>alt-a</i>	nom. enk. o. <i>alt-um</i>	→	stam <i>alt-</i>	(vandaar <i>alt-am</i> , <i>alt-i</i> , <i>alt-ae</i> enz.)
<i>sacer</i>	nom. enk. v. <i>sacr-a</i>	nom. enk. o. <i>sacr-um</i>	→	stam <i>sacr-</i>	(vandaar <i>sacr-am</i> , <i>sacr-i</i> , <i>sacr-ae</i> enz.)
<i>gravis</i>	nom. enk. v. <i>grav-is</i>	nom. enk. o. <i>grav-e</i>	→	stam <i>grav-</i>	(vandaar <i>grav-em</i> , <i>grav-i</i> , <i>grav-es</i> enz.)

 Bij de adjectieven van de tweede klasse met **één uitgang** voor de drie geslachten in de nominatief enkelvoud kun je de stam bepalen door de uitgang *-is* van de genitief enkelvoud weg te laten.

bv. *sapiens* gen. enk. *sapient-is* → stam *sapient-* (vandaar *sapient-em*, *sapient-i*, *sapient-es* enz.)

 De uitgangen *-us* en *-er* van de nominatief enkelvoud mannelijk komen in de twee klassen voor. Alleen de uitgang van de **nominatief enkelvoud vrouwelijk en onzijdig** is een eenvormige manier om de twee klassen van elkaar te onderscheiden.

bv. De woorden *altus* en *vetus* eindigen in de nominatief enkelvoud mannelijk alle twee op *-us*, maar behoren toch tot twee verschillende klassen. Dat wordt duidelijk wanneer je kijkt naar de nominatief enkelvoud vrouwelijk en onzijdig:

<i>altus</i>	nom. enk. v. <i>alta</i>	nom. enk. o. <i>altum</i>	→	1e klasse
<i>vetus</i>	nom. enk. v. <i>vetus</i>	nom. enk. o. <i>vetus</i>	→	2e klasse

De woorden *miser* en *celer* eindigen in de nominatief enkelvoud mannelijk alle twee op *-er*, maar behoren toch tot twee verschillende klassen. Dat wordt duidelijk wanneer je kijkt naar de nominatief enkelvoud vrouwelijk en onzijdig:

<i>miser</i>	nom. enk. v. <i>miser-a</i>	nom. enk. o. <i>miserum</i>	→	1e klasse
<i>celer</i>	nom. enk. v. <i>celer-is</i>	nom. enk. o. <i>celere</i>	→	2e klasse

2.3.2 Algemene regels

- 1 De **vocatief** is altijd gelijk aan de nominatief, behalve in het enkelvoud mannelijk bij de adjectieven van de eerste klasse op *-us*.
- 2 De **datief meervoud** en de **ablatief meervoud** zijn altijd aan elkaar gelijk.
- 3 De nominatief en de accusatief **onzijdig** zijn altijd aan elkaar gelijk.

2.3.3 De eerste klasse

Tot de eerste klasse van het adjectief behoren adjectieven die in de nominatief enkelvoud eindigen op *-us* of *-er*, vrouwelijk *-a*, onzijdig *-um* (modelwoord: *altus*, ‘hoog’).

		mannelijk	vrouwelijk	onzijdig
enkelvoud	nom.	<i>altus</i>	<i>alta</i>	<i>altum</i>
	voc.	<i>alte</i>	<i>alta</i>	<i>altum</i>
	acc.	<i>altum</i>	<i>altam</i>	<i>altum</i>
	gen.	<i>alti</i>	<i>altae</i>	<i>alti</i>
	dat.	<i>alto</i>	<i>altae</i>	<i>alto</i>
	abl.	<i>alto</i>	<i>alta</i>	<i>alto</i>
meervoud	nom.	<i>alti</i>	<i>altae</i>	<i>alta</i>
	voc.	<i>alti</i>	<i>altae</i>	<i>alta</i>
	acc.	<i>altos</i>	<i>altas</i>	<i>alta</i>
	gen.	<i>altorum</i>	<i>altarum</i>	<i>altorum</i>
	dat.	<i>altis</i>	<i>altis</i>	<i>altis</i>
	abl.	<i>altis</i>	<i>altis</i>	<i>altis</i>

-

Een aantal adjectieven eindigen in de nominatief enkelvoud niet op *-us*, maar op *-er*, vrouwelijk *-(e)ra*, onzijdig *-(e)rum*. Behalve in de nominatief en vocatief enkelvoud mannelijk (beide op *-er*) worden ze volledig verbogen volgens het modelwoord *altus*. Een deel van deze adjectieven behoudt de *e* van de nominatiefuitgang in alle naam-vallen (bv. *miser*, v. *misera*, o. *miserum*, ‘ongelukkig’), terwijl de rest deze *e* verliest (bv. *sacer*, v. *sacra*, o. *sacrum*, ‘heilig’).
-

Adjectieven van de eerste klasse hebben precies **dezelfde uitgangen** als de overeenkomstige substantieven van de eerste klasse.

2.3.4 De tweede klasse

Tot de tweede klasse van het adjectief behoren adjectieven met **verschillende uitgangen** in de nominatief enkelvoud, maar het **vrouwelijk eindigt niet op -a** en het **onzijdig eindigt niet op -um** (modelwoord: *gravis*, ‘zwaar’).

Er kunnen drie types onderscheiden worden:

- adjectieven met **drie uitgangen** in de nominatief enkelvoud: mannelijk **-er**, vrouwelijk **-is**, onzijdig **-e** (een beperkt aantal adjectieven);
- adjectieven met **twee uitgangen** in de nominatief enkelvoud: mannelijk en vrouwelijk **-is**, onzijdig **-e** (een groot aantal adjectieven);
- adjectieven met **één uitgang** in de nominatief enkelvoud voor mannelijk, vrouwelijk en onzijdig (geen vaste uitgang voor alle adjectieven).

		mannelijk	vrouwelijk	onzijdig
enkelvoud	nom.	<i>gravis</i>	<i>gravis</i>	<i>grave</i>
	voc.	<i>gravis</i>	<i>gravis</i>	<i>grave</i>
	acc.	<i>gravem</i>	<i>gravem</i>	<i>grave</i>
	gen.	<i>gravis</i>	<i>gravis</i>	<i>gravis</i>
	dat.	<i>gravi</i>	<i>gravi</i>	<i>gravi</i>
	abl.	<i>gravi</i>	<i>gravi</i>	<i>gravi</i>
meervoud	nom.	<i>graves</i>	<i>graves</i>	<i>gravia</i>
	voc.	<i>graves</i>	<i>graves</i>	<i>gravia</i>
	acc.	<i>graves</i>	<i>graves</i>	<i>gravia</i>
	gen.	<i>gravium</i>	<i>gravium</i>	<i>gravium</i>
	dat.	<i>gravibus</i>	<i>gravibus</i>	<i>gravibus</i>
	abl.	<i>gravibus</i>	<i>gravibus</i>	<i>gravibus</i>

! Het modelwoord *gravis* geldt voor de adjectieven met twee uitgangen in de nominatief enkelvoud. De adjectieven met **drie uitgangen** en met **één uitgang** in de nominatief enkelvoud verschillen alleen in de nominatief enkelvoud, de vocatief enkelvoud en de accusatief enkelvoud onzijdig van dit model; de rest van het enkelvoud en het volledige meervoud wordt volledig hetzelfde verbogen.

! Ook het **participium presens actief** wordt verbogen volgens de adjectieven van de tweede klasse.

! Enkele adjectieven hebben **afwijkende uitgangen**:

- ablatief enkelvoud: **-e** (i.p.v. *-i*);
- nominatief, vocatief en accusatief meervoud onzijdig: **-a** (i.p.v. *-ia*);
- genitief meervoud: **-um** (i.p.v. *-ium*).

Adjectieven van de tweede klasse hebben **dezelfde uitgangen** als de overeenkomstige substantieven van de tweede klasse, **behalve** in de volgende gevallen:

- ablatief enkelvoud: **-i** (i.p.v. -e);
- nominatief, vocatief en accusatief meervoud onzijdig: **-ia** (i.p.v. -a);
- genitief meervoud: **-ium** (i.p.v. -um).

2.3.5 Overzicht van de uitgangen

		eerste klasse			tweede klasse		
		m.	v.	o.	m.	v.	o.
enkelvoud	nom.	-us	-a	-um	(allerlei)	(allerlei)	(allerlei)
	voc.	-e	-a	-um	= nom.	= nom.	= nom.
	acc.	-um	-am	-um	-em	-em	= nom.
	gen.	-i	-ae	-i	-is	-is	-is
	dat.	-o	-ae	-o	-i	-i	-i
	abl.	-o	-a	-o	-i	-i	-i
meervoud	nom.	-i	-ae	-a	-es	-es	-ia
	voc.	-i	-ae	-a	-es	-es	-ia
	acc.	-os	-as	-a	-es	-es	-ia
	gen.	-orum	-arum	-orum	-ium	-ium	-ium
	dat.	-is	-is	-is	-ibus	-ibus	-ibus
	abl.	-is	-is	-is	-ibus	-ibus	-ibus

2.3.6 De trappen van vergelijking

Zoals in het Nederlands zijn er in het Latijn drie trappen van vergelijking:

1 Positief (stellende trap)

De onveranderde grondvorm van een adjectief die slechts de hoedanigheid uitdrukt en geen aanduiding van een vergelijking inhoudt.

bv. goed, groot, mooi, slecht, sterk

2 Comparatief (vergroten trap)

De vorm van een adjectief die uitdrukt dat een hoedanigheid in een grotere mate aanwezig is dan elders.

bv. beter, groter, mooier, slechter, sterker

3 Superlatief (overtreffende trap)

De vorm van een adjectief die uitdrukt dat een hoedanigheid in de grootste mate aanwezig is.

bv. best, grootst, mooist, slechtst, sterkst

De verbuiging van de stellende trap wordt behandeld van paragraaf 2.3.1 tot 2.3.5.

2.3.6.1 De comparatief

VORMING

Stam van het adjectief + kenletters **ior** + uitgangen van de **tweede klasse**.

Nominatief enkelvoud: mannelijk en vrouwelijk **geen uitgang**, onzijdig **-ius** (i.p.v. **-ior**).

bv.	<i>altus</i>	stam <i>alt-</i>	→	nom. enk. m./v. <i>altior</i>	o. <i>altius</i>	gen. enk. <i>altioris</i>	enz.
	<i>gravis</i>	stam <i>grav-</i>	→	nom. enk. m./v. <i>gravior</i>	o. <i>gravius</i>	gen. enk. <i>gravioris</i>	enz.
	<i>sapiens</i>	stam <i>sapient-</i>	→	nom. enk. m./v. <i>sapientior</i>	o. <i>sapientius</i>	gen. enk. <i>sapientioris</i>	enz.

VERBUIGING

Volgens de **substantieven** van de **tweede klasse** (modelwoorden *miles*, *civitas* en *tempus*).

GEBRUIK EN BETEKENIS

1 Relatieve comparatief (in een vergelijking): ‘...er dan ...’ (uitgedrukt door *quam* of een ablatief).

bv. *Puer quidam **audentior** ceteris* (Plin. Ep. 9, 33): ‘Een jongen **moediger** dan de anderen.’

2 Absolute comparatief (zonder vergelijking): ‘nogal ..., (wat al) te ..., vrij ...’.

bv. *Qui sunt affecti **gravioribus** morbis* (Caes. Gal. 6, 16): ‘Zij die getroffen zijn door **vrij zware** ziekten.’

2.3.6.2 De superlatief

VORMING

Stam van het adjectief + kenletters **issim** + uitgangen van de **eerste klasse**.

bv.	<i>altus</i>	stam <i>alt-</i>	→	nom. enk. m. <i>altissimus</i>	v. <i>altissima</i>	o. <i>altissimum</i>	enz.
	<i>gravis</i>	stam <i>grav-</i>	→	nom. enk. m. <i>gravissimus</i>	v. <i>gravissima</i>	o. <i>gravissimum</i>	enz.
	<i>sapiens</i>	stam <i>sapient-</i>	→	nom. enk. m. <i>sapientissimus</i>	v. <i>sapientissima</i>	o. <i>sapientissimum</i>	enz.

De superlatief van adjectieven op **-er** wordt gevormd door de kenletters **rim** achter de nominatief enkelvoud mannelijk te plaatsen.

bv.	<i>miser</i>	→	nom. enk. m. <i>miserrimus</i>	v. <i>miserrima</i>	o. <i>miserrimum</i>	enz.
	<i>celer</i>	→	nom. enk. m. <i>celerrimus</i>	v. <i>celerrima</i>	o. <i>celerrimum</i>	enz.

De superlatief van adjectieven op **-ilis** wordt gevormd door de kenletters **lim** achter de stam te plaatsen.

bv.	<i>facilis</i>	→	nom. enk. m. <i>facillimus</i>	v. <i>facillima</i>	o. <i>facillimum</i>	enz.
	<i>similis</i>	→	nom. enk. m. <i>simillimus</i>	v. <i>simillima</i>	o. <i>simillimum</i>	enz.

VERBUIGING

Volgens de **adjectieven** van de **eerste klasse** (modelwoord *altus*).

1 Relatieve superlatief (in een vergelijking): ‘de/het ...ste’.

bv. *Horum omnium fortissimi sunt Belgae* (Caes. Gal. 1, 1): ‘Van al deze volkeren zijn de Belgen **de dappersten**.’

2 Absolute superlatief (zonder vergelijking): ‘heel/zeer ...’.

bv. *Laudes nostras avidissimis auribus excipit* (Plin. Ep. 4, 19): ‘Zij luistert naar de lofprijzingen die ik ontvang met **heel** **begerige** oren.’

2.3.6.3 Onregelmatige trappen van vergelijking

Enkele veelgebruikte adjectieven hebben een comparatief en een superlatief die niet van hun stam kunnen worden afgeleid, maar volledig onregelmatig zijn.

positief		comparatief		superlatief	
<i>bonus</i>	‘goed’	<i>melior</i>	‘beter’	<i>optimus</i>	‘best’
<i>malus</i>	‘slecht’	<i>peior</i>	‘slechter’	<i>pessimus</i>	‘slechtst’
<i>magnus</i>	‘groot’	<i>maior</i>	‘groter’	<i>maximus</i>	‘grootst’
<i>parvus</i>	‘klein’	<i>minor</i>	‘kleiner’	<i>minimus</i>	‘kleinst’
<i>multi</i>	‘veel’	<i>plures</i>	‘meer’	<i>plurimi</i> <i>plerique</i>	‘zeer veel’ ‘de meeste’

2.3.7 Het gebruik van een adjectief

1 Bijvoeglijk (bij een substantief)

Een adjectief congrueert in **naamval, getal en geslacht** met het substantief dat het bepaalt.

bv. *deorum immortalium* (gen. mv. m.): ‘van de **onsterfelijke** goden’
immani magnitudine (abl. enk. v.): ‘met een **reusachtige** grootte’
commune consilium (nom./acc. enk. o.): ‘een **gemeenschappelijk** plan’

Een bijzonder geval is het **dominant gebruik** van een adjectief. Het is dan grammaticaal wel ondergeschikt aan het substantief dat het bepaalt (en waarmee het congrueert in naamval, getal en geslacht), maar het is inhoudelijk het overheersende woord in de woordgroep.

bv. *media nocte*: ‘in de middelste nacht’ → ‘in **het midden van** de nacht’
primo vere: ‘in de eerste lente’ → ‘in **het begin van** de lente’
in summo monte: ‘op de hoogste berg’ → ‘op **de top van** de berg’

2 Zelfstandig (als een substantief)

- in het **mannelijk meervoud** om groepen van mensen aan te duiden
 bv. *armati*: ‘gewapenden’ → ‘soldaten’
finitimi: ‘naburigen’ → ‘buren’
- in het **onzijdig enkelvoud** om een abstract begrip aan te duiden
 bv. *malum*: ‘het slechte’ → ‘ongeluk’
verum: ‘het ware’ → ‘waarheid’

- in het **onzijdig meervoud** met de betekenis ‘... dingen’

bv. *fortia*: ‘moedige dingen’ → ‘heldendaden’
turpia: ‘schandelijke dingen’ → ‘schandalen’

3 Naamwoordelijk deel van het gezegde (bij een koppelwerkwoord)

Het naamwoordelijk deel van het gezegde geeft door het **koppelwerkwoord** ‘zijn’ (of een werkwoord met een verwante betekenis) **meer uitleg over het onderwerp** door te zeggen wie of wat het is of in welke toestand het zich bevindt. Het congrueert met het onderwerp in **naamval, getal en geslacht**.

Het naamwoordelijk deel van het gezegde wordt uitvoerig behandeld in paragraaf 4.2.2.

4 Bepaling van gesteldheid (via een werkwoord bij een belangrijk zinsdeel)

De bepaling van gesteldheid drukt uit in welke **toestand of hoedanigheid** iemand of iets zich bevindt of een bepaalde handeling verricht. Ze bepaalt niet alleen die zelfstandigheid, maar ook de handeling. Ze congrueert met het zinsdeel waarop ze betrekking heeft in **naamval, getal en geslacht**.

De bepaling van gesteldheid wordt uitvoerig behandeld in paragraaf 4.8.2.

2.3.8 Adjectieven determineren

Als je een adjectief moet determineren (d.w.z. de naamval, het getal en het geslacht bepalen), ga je te werk op de volgende manier:

1 Wat is de nominatief enkelvoud mannelijk, vrouwelijk en onzijdig van dit adjectief?

bv. *bonam*: nom. enk. m. *bonus*, v. *bona*, o. *bonum*

2 Tot welke van de twee klassen behoort dit adjectief?

bv. *bonam*: vrouwelijk op -a, onzijdig op -um, dus 1e klasse

3 In welke naamval en welk getal en geslacht komt deze uitgang voor?

bv. *bonam*: in de 1e klasse is -am de uitgang van de accusatief enkelvoud vrouwelijk

Om een comparatief of superlatief te herkennen moet je aandacht hebben voor de kenmerken:

- **ior** of **ius** als kenletters of uitgang: **comparatief**;
- **issim** (soms **lim** of **rim**) als kenletters: **superlatief**.

Soms kun je een adjectief op meer dan één manier determineren, omdat de uitgang in verschillende naamvallen of geslachten voorkomt. Overloop in zo een geval de **verschillende mogelijkheden**:

- Als er een **substantief** in de buurt staat in dezelfde naamval en hetzelfde getal en geslacht als het adjectief, **congrueert** het wellicht daarmee.
- Als er **geen substantief** in de buurt staat in dezelfde naamval en hetzelfde getal en geslacht:
 - is het adjectief mogelijk **zelfstandig** gebruikt;
 - is het adjectief een **naamwoordelijk deel van het gezegde** als het werkwoord *esse* is;
 - is het adjectief een **bepaling van gesteldheid** als het zegt in welke toestand of hoedanigheid iemand of iets zich bevindt of iets doet.

2.3.9 Het bijwoord

Naast de bijwoorden die in een onveranderlijke vorm in een woordenboek of vocabulariumlijst te vinden zijn, bestaan er in het Latijn ook **bijwoorden die van een adjectief zijn afgeleid** volgens bepaalde regels. Hun vorming en trappen van vergelijking worden besproken in wat volgt.

2.3.9.1 Regelmatige vorming

ADJECTIEVEN VAN DE EERSTE KLASSE

Stam van het adjectief + uitgang **-e**.

bv.	<i>altus</i>	stam <i>alt-</i>	→	<i>alte</i>
	<i>malus</i>	stam <i>mal-</i>	→	<i>male</i>
	<i>miser</i>	stam <i>miser-</i>	→	<i>misere</i>

Bij een aantal adjectieven eindigt het bijwoord op **-o** of **-um**.

bv.	<i>multus</i>	→	<i>multo</i> of <i>multum</i>
	<i>primus</i>	→	<i>primo</i> of <i>primum</i>

Het bijwoord van *bonus* ('goed') is **bene**.

ADJECTIEVEN VAN DE TWEEDE KLASSE

Stam van het adjectief + uitgang **-iter**.

bv.	<i>acer</i>	stam <i>acr-</i>	→	<i>acriter</i>
	<i>felix</i>	stam <i>felic-</i>	→	<i>feliciter</i>
	<i>gravis</i>	stam <i>grav-</i>	→	<i>graviter</i>

Bij adjectieven op **-ns** eindigt het bijwoord op **-nter**.

bv.	<i>prudens</i>	→	<i>prudenter</i>
	<i>sapiens</i>	→	<i>sapienter</i>

Een aantal adjectieven hebben een onregelmatig bijwoord:

- *facilis* → **facile**
- *omnis* → **omnino**

2.3.9.2 Trappen van vergelijking

COMPARATIEF

Stam van het adjectief + uitgang **-ius**.

bv. <i>altus</i>	stam <i>alt-</i>	→	<i>altius</i>
<i>gravis</i>	stam <i>grav-</i>	→	<i>gravius</i>
<i>sapiens</i>	stam <i>sapient-</i>	→	<i>sapientius</i>

SUPERLATIEF

Stam van het adjectief + uitgang **-issime**.

bv. <i>altus</i>	stam <i>alt-</i>	→	<i>altissime</i>
<i>gravis</i>	stam <i>grav-</i>	→	<i>gravissime</i>
<i>sapiens</i>	stam <i>sapient-</i>	→	<i>sapientissime</i>

Bij adjectieven op **-er** eindigt de superlatief van het bijwoord op **-errime**.

bv. <i>miser</i>	→	<i>miserrime</i>
<i>celer</i>	→	<i>celerrime</i>

Bij adjectieven op **-ilis** eindigt de superlatief van het bijwoord op **-illime**.

bv. <i>facilis</i>	→	<i>facillime</i>
<i>similis</i>	→	<i>simillime</i>

2.4 Het telwoord

2.4.1 Het hoofdtelwoord

De hoofdtelwoorden zijn onverbuigbaar, behalve *unus* ('één'), *duo* ('twee'), *tres* ('drie') en *milia* (het meervoud van *mille*, 'duizend'):

	m.	v.	o.
nom.	<i>unus</i>	<i>una</i>	<i>unum</i>
acc.	<i>unum</i>	<i>unam</i>	<i>unum</i>
gen.	<i>unius</i>	<i>unius</i>	<i>unius</i>
dat.	<i>uni</i>	<i>uni</i>	<i>uni</i>
abl.	<i>uno</i>	<i>una</i>	<i>uno</i>

	m.	v.	o.
nom.	<i>duo</i>	<i>duae</i>	<i>duo</i>
acc.	<i>duos</i>	<i>duas</i>	<i>duo</i>
gen.	<i>duorum</i>	<i>duarum</i>	<i>duorum</i>
dat.	<i>duobus</i>	<i>duabus</i>	<i>duobus</i>
abl.	<i>duobus</i>	<i>duabus</i>	<i>duobus</i>

	m.	v.	o.
nom.	<i>tres</i>	<i>tres</i>	<i>tria</i>
acc.	<i>tres</i>	<i>tres</i>	<i>tria</i>
gen.	<i>trium</i>	<i>trium</i>	<i>trium</i>
dat.	<i>tribus</i>	<i>tribus</i>	<i>tribus</i>
abl.	<i>tribus</i>	<i>tribus</i>	<i>tribus</i>

	o.
nom.	<i>milia</i>
acc.	<i>milia</i>
gen.	<i>milium</i>
dat.	<i>milibus</i>
abl.	<i>milibus</i>

De telwoorden *unus*, *duo* en *tres* congrueren in **naamval, getal en geslacht** met het substantief dat ze bepalen.

- bv. *una* nox (nom. enk. v.): 'één nacht'
duabus de causis (abl. mv. v.): 'om twee redenen'
in partes tres (acc. mv. v.): 'in drie delen'

2.4.2 Het rangtelwoord

De rangtelwoorden worden verbogen volgens de **adjectieven** van de **eerste klasse** (modelwoord *altus*). Ze congrueren in **naamval, getal en geslacht** met het substantief dat ze bepalen.

- bv. *primus, prima, primum* ...
secundus, secunda, secundum ...
tertius, tertia, tertium ...

2.4.3 Romeinse getallen

Romeinse getallen worden gevormd met de volgende zeven letters:

Romeins getal	getalwaarde
I	1
V	5
X	10
L	50
C	100
D	500
M	1000

Om een Romeins getal te berekenen zijn er twee regels:

- Als een **kleiner getal achter een groter getal** staat of als **twee gelijke getallen naast elkaar** staan, dan worden de twee getallen **opgeteld**.
- Als een **kleiner getal voor een groter getal** staat, dan wordt het ervan **afgetrokken**.

bv. $LXVII = 50 + 10 + 5 + 1 + 1 = 67$

$DCCLIX = 500 + 100 + 100 + 50 - 1 + 10 = 759$

$MCMXLV = 1000 - 100 + 1000 - 10 + 50 + 5 = 1945$

2.5 Het voornaamwoord

2.5.1 Het persoonlijk voornaamwoord

Een persoonlijk voornaamwoord verwijst naar een zelfstandigheid door de grammaticale persoon aan te duiden:

- **eerste persoon:** de spreker(s) of schrijver(s) zelf (enk. ‘ik’, mv. ‘wij’);
- **tweede persoon:** de aangesprokene(n) (enk. ‘jij’, mv. ‘jullie’);
- **derde persoon:** andere personen of zaken (enk. ‘hij/zij/het’, mv. ‘zij’).

		1e persoon	2e persoon	3e persoon
enkelvoud	nom.	ego	tu	---
	voc.	---	tu	---
	acc.	me	te	---
	gen.	mei	tui	---
	dat.	mihi	tibi	---
	abl.	me	te	---
meervoud	nom.	nos	vos	---
	voc.	---	vos	---
	acc.	nos	vos	---
	gen.	nostri	vestri	---
	dat.	nobis	vobis	---
	abl.	nobis	vobis	---

- Het Latijn kent geen persoonlijk voornaamwoord van de **derde persoon**. Daarvoor worden de **aanwijzende voornaamwoorden** gebruikt (zie paragraaf 2.5.4).
- De **nominatief** van het persoonlijk voornaamwoord wordt slechts gebruikt als er in de zin **nadruk** op wordt gelegd. Doorgaans duidt alleen de **uitgang** van het werkwoord de persoon aan.
- In de **genitief** worden naast *nostri* en *vestri* soms ook **nostrum** en **vestrum** gebruikt.
- De **ablatief** van het persoonlijk voornaamwoord wordt met het voorzetsel **cum** (‘met’) verbonden: *mecum*, *tecum*, *nobiscum*, *vobiscum*.
- Het wederkerend persoonlijk voornaamwoord wordt behandeld in paragraaf 2.5.3.

2.5.2 Het bezittelijk voornaamwoord

Een bezittelijk voornaamwoord duidt aan dat een zelfstandigheid toebehoort aan of in betrekking staat tot de persoon/personen die ermee wordt/worden bedoeld (vgl. de overeenkomstige persoonlijke voornaamwoorden):

- **eerste persoon:** het bezit van de spreker(s) of schrijver(s) zelf (enk. ‘mijn’, mv. ‘ons’);
- **tweede persoon:** het bezit van de aangesprokene(n) (enk. ‘jouw’, mv. ‘jullie’);
- **derde persoon:** het bezit van andere personen of zaken (enk. ‘zijn/haar’, mv. ‘hun’).

		1e persoon	2e persoon	3e persoon
enkelvoud	m.	<i>meus</i>	<i>tuus</i>	---
	v.	<i>mea</i>	<i>tua</i>	---
	o.	<i>meum</i>	<i>tuum</i>	---
meervoud	m.	<i>noster</i>	<i>vester</i>	---
	v.	<i>nostra</i>	<i>vestra</i>	---
	o.	<i>nostrum</i>	<i>vestrum</i>	---

De bezittelijke voornaamwoorden worden verbogen volgens de **adjectieven** van de **eerste klasse** (modelwoord *altus*). Ze congrueren in **naamval, getal en geslacht** met het substantief dat ze bepalen.

-

Het Latijn kent geen bezittelijk voornaamwoord van de **derde persoon**. Daarvoor wordt de **genitief** van de **aanwijzende voornaamwoorden** gebruikt (zie paragraaf 2.5.4).
-

Als de bezitter voldoende duidelijk is en niet wordt benadrukt, wordt hij niet genoemd. Het bezittelijk voornaamwoord wordt doorgaans slechts gebruikt als de bezitter **niet duidelijk** is of als er in de zin **nadruk** op wordt gelegd.
-

Het wederkerend bezittelijk voornaamwoord wordt behandeld in paragraaf 2.5.3.

2.5.3 Het wederkerend voornaamwoord

Een wederkerend voornaamwoord verwijst naar het **onderwerp** van de zin.
Het is altijd een **derde persoon** en wordt zowel in het **enkelvoud** als in het **meervoud** gebruikt.
Het **persoonlijk** wederkerend voornaamwoord betekent ‘zich’ (het onderwerp van de zin).
Het **bezittelijk** wederkerend voornaamwoord betekent ‘zijn/haar/hun’ (het onderwerp en de bezitter zijn dezelfde).

	persoonlijk
nom.	---
voc.	---
acc.	se
gen.	sui
dat.	sibi
abl.	se

	bezittelijk
m.	suus
v.	sua
o.	suum

In een **infinitiefzin** verwijst het persoonlijk wederkerend voornaamwoord naar het onderwerp van de hoofdzin. Het betekent dan niet ‘zich’, maar ‘hij/zij’.

bv. *Homines immolant aut se immolaturos vovent* (Caes. Gal. 6, 16): ‘Zij offeren mensen of beloven dat zij zullen offeren.’

De **ablatief** van het wederkerend persoonlijk voornaamwoord wordt met het voorzetsel **cum** (‘met’) verbonden: *secum*.

2.5.4 Het aanwijzend voornaamwoord

Een aanwijzend voornaamwoord duidt een zelfstandigheid aan om ze uitdrukkelijk van andere te onderscheiden.

Wanneer het **zelfstandig** wordt gebruikt (ter vervanging van een substantief of een hele zin), neemt het de **naamval** aan van zijn **functie** in de zin.

Wanneer het **bijvoeglijk** wordt gebruikt (bij een substantief), congrueert het in **naamval**, **getal** en **geslacht** met het substantief dat het bepaalt.

2.5.4.1 Betekenis

voornaamwoord	betekenis
<i>hic, haec, hoc</i>	‘deze/dit’
<i>iste, ista, istud</i>	‘die/dat’
<i>ille, illa, illud</i>	‘die/dat’
<i>is, ea, id</i>	‘die/dat’
<i>idem, eadem, idem</i>	‘dezelfde/hetzelfde’
<i>ipse, ipsa, ipsum</i>	‘zelf’

2.5.4.2 Verbuiging

- De aanwijzende voornaamwoorden zijn onregelmatig in het enkelvoud. In het **meervoud** hebben ze dezelfde uitgangen als de **adjectieven** van de **eerste klasse** (modelwoord *altus*).
- De aanwijzende voornaamwoorden bestaan **niet in de vocatief**.
- De genitief enkelvoud eindigt op **-ius**, de datief enkelvoud eindigt op **-i**.
- De **datief meervoud** en de **ablatief meervoud** zijn altijd aan elkaar gelijk.

		mannelijk	vrouwelijk	onzijdig
enkelvoud	nom.	<i>hic</i>	<i>haec</i>	<i>hoc</i>
	acc.	<i>hunc</i>	<i>hanc</i>	<i>hoc</i>
	gen.	<i>huius</i>	<i>huius</i>	<i>huius</i>
	dat.	<i>huic</i>	<i>huic</i>	<i>huic</i>
	abl.	<i>hoc</i>	<i>hac</i>	<i>hoc</i>
meervoud	nom.	<i>hi</i>	<i>hae</i>	<i>haec</i>
	acc.	<i>hos</i>	<i>has</i>	<i>haec</i>
	gen.	<i>horum</i>	<i>harum</i>	<i>horum</i>
	dat.	<i>his</i>	<i>his</i>	<i>his</i>
	abl.	<i>his</i>	<i>his</i>	<i>his</i>

- De accusatief, datief en ablatief enkelvoud hebben de **normale uitgangen**, maar die worden nog gevolgd door een c. De *m* van de accusatiefuitgangen *-um* en *-am* verandert in *n* voor *c*.

		mannelijk	vrouwelijk	onzijdig
enkelvoud	nom.	<i>iste</i>	<i>ista</i>	<i>istud</i>
	acc.	<i>istum</i>	<i>istam</i>	<i>istud</i>
	gen.	<i>istius</i>	<i>istius</i>	<i>istius</i>
	dat.	<i>isti</i>	<i>isti</i>	<i>isti</i>
	abl.	<i>isto</i>	<i>ista</i>	<i>isto</i>
meervoud	nom.	<i>isti</i>	<i>istae</i>	<i>ista</i>
	acc.	<i>istos</i>	<i>istas</i>	<i>ista</i>
	gen.	<i>istorum</i>	<i>istarum</i>	<i>istorum</i>
	dat.	<i>istis</i>	<i>istis</i>	<i>istis</i>
	abl.	<i>istis</i>	<i>istis</i>	<i>istis</i>

		mannelijk	vrouwelijk	onzijdig
enkelvoud	nom.	<i>ille</i>	<i>illa</i>	<i>illud</i>
	acc.	<i>illum</i>	<i>illam</i>	<i>illud</i>
	gen.	<i>illius</i>	<i>illius</i>	<i>illius</i>
	dat.	<i>illi</i>	<i>illi</i>	<i>illi</i>
	abl.	<i>illo</i>	<i>illa</i>	<i>illo</i>
meervoud	nom.	<i>illi</i>	<i>illae</i>	<i>illa</i>
	acc.	<i>illos</i>	<i>illas</i>	<i>illa</i>
	gen.	<i>illorum</i>	<i>illarum</i>	<i>illorum</i>
	dat.	<i>illis</i>	<i>illis</i>	<i>illis</i>
	abl.	<i>illis</i>	<i>illis</i>	<i>illis</i>

		mannelijk	vrouwelijk	onzijdig
enkelvoud	nom.	<i>is</i>	<i>ea</i>	<i>id</i>
	acc.	<i>eum</i>	<i>eam</i>	<i>id</i>
	gen.	<i>eius</i>	<i>eius</i>	<i>eius</i>
	dat.	<i>ei</i>	<i>ei</i>	<i>ei</i>
	abl.	<i>eo</i>	<i>ea</i>	<i>eo</i>
meervoud	nom.	<i>ei / ii</i>	<i>eae</i>	<i>ea</i>
	acc.	<i>eos</i>	<i>eas</i>	<i>ea</i>
	gen.	<i>eorum</i>	<i>earum</i>	<i>eorum</i>
	dat.	<i>eis / iis</i>	<i>eis / iis</i>	<i>eis / iis</i>
	abl.	<i>eis / iis</i>	<i>eis / iis</i>	<i>eis / iis</i>

		mannelijk	vrouwelijk	onzijdig
enkelvoud	nom.	<i>idem</i>	<i>eadem</i>	<i>idem</i>
	acc.	<i>eundem</i>	<i>eandem</i>	<i>idem</i>
	gen.	<i>eiusdem</i>	<i>eiusdem</i>	<i>eiusdem</i>
	dat.	<i>eidem</i>	<i>eidem</i>	<i>eidem</i>
	abl.	<i>eodem</i>	<i>eadem</i>	<i>eodem</i>
meervoud	nom.	<i>idem</i>	<i>eadem</i>	<i>eadem</i>
	acc.	<i>eosdem</i>	<i>easdem</i>	<i>eadem</i>
	gen.	<i>eorundem</i>	<i>earundem</i>	<i>eorundem</i>
	dat.	<i>isdem</i>	<i>isdem</i>	<i>isdem</i>
	abl.	<i>isdem</i>	<i>isdem</i>	<i>isdem</i>

De nominatief meervoud mannelijk heeft ook de vormen **eidem** en **iidem**. De datief meervoud en de ablatief meervoud (in de drie geslachten) hebben ook de vormen **eisdem** en **iisdem**.

Idem is een samenstelling van het voornaamwoord *is* en het achtervoegsel *-dem*. In twee gevallen doet zich echter een **bijzonderheid** voor:

- in de nominatief enkelvoud mannelijk en in de nominatief en accusatief enkelvoud onzijdig is de laatste letter van *is* weggefallen: *idem* komt van *is-dem* (mannelijk) en *id-dem* (onzijdig);
- als de uitgang van *is* eindigt op *m*, verandert die voor *-dem* in *n*.

		mannelijk	vrouwelijk	onzijdig
enkelvoud	nom.	<i>ipse</i>	<i>ipsa</i>	<i>ipsum</i>
	acc.	<i>ipsum</i>	<i>ipsam</i>	<i>ipsum</i>
	gen.	<i>ipsius</i>	<i>ipsius</i>	<i>ipsius</i>
	dat.	<i>ipsi</i>	<i>ipsi</i>	<i>ipsi</i>
	abl.	<i>ipso</i>	<i>ipsa</i>	<i>ipso</i>
meervoud	nom.	<i>ipsi</i>	<i>ipsae</i>	<i>ipsa</i>
	acc.	<i>ipso</i>	<i>ipsas</i>	<i>ipsa</i>
	gen.	<i>ipsorum</i>	<i>ipsarum</i>	<i>ipsorum</i>
	dat.	<i>ipsis</i>	<i>ipsis</i>	<i>ipsis</i>
	abl.	<i>ipsis</i>	<i>ipsis</i>	<i>ipsis</i>

2.5.4.3 Gebruik

gebruik	verduidelijking
aanwijzend	• <i>hic</i> duidt op wie/wat zich bij de spreker of schrijver bevindt • <i>iste</i> duidt op wie/wat zich bij de aangesprokene bevindt • <i>ille</i> duidt op wie/wat zich verder bij de derde persoon bevindt
verwijzend	• <i>hic</i> slaat terug op de/het laatstgenoemde • <i>ille</i> slaat terug op de/het eerstgenoemde • <i>iste</i> slaat terug op wie/wat de aangesprokene reeds heeft vermeld • <i>is</i> slaat terug op wie/wat reeds eerder is genoemd • <i>ipse</i> verwijst in een bijzin naar het onderwerp van de hoofdzin
aankondigend	• <i>hic</i> kondigt aan wat onmiddellijk zal volgen • <i>is</i> wordt gebruikt als antecedent van een betrekkelijk voornaamwoord
tijdaanduidend	• <i>hic</i> verwijst naar wat in het heden gebeurt • <i>ille</i> verwijst naar wat in het verleden of de toekomst ligt
gevoelsgeladen	• <i>iste</i> kan een negatieve gevoelswaarde hebben: 'die/dat slechte' enz. • <i>ille</i> kan een positieve gevoelswaarde hebben: 'die/dat goede' enz.
benadrukkend	• <i>ipse</i> legt de nadruk op het woord dat het bepaalt
preciserend	• <i>ipse</i> benadrukt de juistheid van een gegeven: 'precies die/dat'
persoonlijk	• met de betekenis van een persoonlijk voornaamwoord van de derde persoon: 'hij/zij'
bezittelijk	• in de genitief met de betekenis van een bezittelijk voornaamwoord van de derde persoon: 'zijn/haar/hun'

2.5.5 Het betrekkelijk voornaamwoord

Een betrekkelijk voornaamwoord leidt een **betrekkelijke bijzin** in.

Het slaat terug op en geeft uitleg bij een naamwoord dat voorafgaat: het **antecedent**.

De naamval, het getal en het geslacht van een betrekkelijk voornaamwoord zijn als volgt:

- het **getal** en het **geslacht** zijn dezelfde als die van het **antecedent**;
- de **naamval** wordt bepaald door zijn eigen **functie** in de betrekkelijke bijzin.

2.5.5.1 Verbuiging

		mannelijk	vrouwelijk	onzijdig
enkelvoud	nom.	<i>qui</i>	<i>quae</i>	<i>quod</i>
	acc.	<i>quem</i>	<i>quam</i>	<i>quod</i>
	gen.	<i>cuius</i>	<i>cuius</i>	<i>cuius</i>
	dat.	<i>cui</i>	<i>cui</i>	<i>cui</i>
	abl.	<i>quo</i>	<i>qua</i>	<i>quo</i>
meervoud	nom.	<i>qui</i>	<i>quae</i>	<i>quae</i>
	acc.	<i>quos</i>	<i>quas</i>	<i>quae</i>
	gen.	<i>quorum</i>	<i>quarum</i>	<i>quorum</i>
	dat.	<i>quibus</i>	<i>quibus</i>	<i>quibus</i>
	abl.	<i>quibus</i>	<i>quibus</i>	<i>quibus</i>

 Het betrekkelijk voornaamwoord heeft **twee stammen**: *cu-* in de genitief enkelvoud en de datief enkelvoud, *qu-* in alle andere vormen.

 De **ablatief** van het betrekkelijk voornaamwoord wordt met het voorzetsel **cum** ('met') verbonden: *quocum*, *quacum*, *quibuscum*.

2.5.5.2 Vertaling

naamval betr. vnw.	het antecedent is een persoon	het antecedent is een voorwerp of begrip
nominatief	'die/dat'	'die/dat'
accusatief	'die/dat'	'die/dat'
genitief	'van wie'	'waarvan'
datief	'aan/voor wie'	'waaraan/waarvoor'
ablatief	'met/door wie' (enz.)	'waarmee/-door/-in/-uit' (enz.)

 Als het betrekkelijk voornaamwoord geen antecedent heeft of als de betrekkelijke bijzin voorop staat, wordt het vertaald door '**wie/wat**'.

 De betrekkelijke bijzin wordt uitvoerig behandeld in paragraaf 6.3.

2.5.6 Het vragend voornaamwoord

Een vragend voornaamwoord leidt een zin in waarop een concreet antwoord wordt verwacht. Wanneer het **zelfstandig** wordt gebruikt (betekenis ‘wie/wat’), neemt het de **naamval** aan van zijn **functie** in de zin. Wanneer het **bijvoeglijk** wordt gebruikt (betekenis ‘welk’), congrueert het in **naamval, getal en geslacht** met het substantief dat het bepaalt.

		mannelijk	vrouwelijk	onzijdig
enkelvoud	nom.	<i>quis / qui</i>	<i>quis / quae</i>	<i>quid / quod</i>
	acc.	<i>quem</i>	<i>quam</i>	<i>quid / quod</i>
	gen.	<i>cuius</i>	<i>cuius</i>	<i>cuius</i>
	dat.	<i>cui</i>	<i>cui</i>	<i>cui</i>
	abl.	<i>quo</i>	<i>qua</i>	<i>quo</i>
meervoud	nom.	<i>qui</i>	<i>quae</i>	<i>quae</i>
	acc.	<i>quos</i>	<i>quas</i>	<i>quae</i>
	gen.	<i>quorum</i>	<i>quarum</i>	<i>quorum</i>
	dat.	<i>quibus</i>	<i>quibus</i>	<i>quibus</i>
	abl.	<i>quibus</i>	<i>quibus</i>	<i>quibus</i>

- In de nominatief enkelvoud en in de accusatief enkelvoud onzijdig zijn er twee vormen:
- *quis* en *quid* zijn **zelfstandig** (gebruikt op zichzelf);
 - *qui*, *quae* en *quod* zijn **bijvoeglijk** (gebruikt bij een substantief).
- Het vragend voornaamwoord heeft precies **dezelfde verbuiging** als het betreffende voornaamwoord (behalve de tweede vorm in de nominatief enkelvoud en de accusatief enkelvoud onzijdig).

2.5.7 Het onbepaald voornaamwoord

Een onbepaald voornaamwoord wijst niet een bepaalde persoon of zaak aan, maar geeft slechts een algemene aanduiding te kennen; men weet niet wie of wat wordt bedoeld of men wil er geen nadere informatie over verstrekken. Wanneer het **zelfstandig** wordt gebruikt (ter vervanging van een substantief), neemt het de **naamval** aan van zijn **functie** in de zin. Wanneer het **bijvoeglijk** wordt gebruikt (bij een substantief), congrueert het in **naamval, getal en geslacht** met het substantief dat het bepaalt.

voornaamwoord	betekenis	verbuiging
aliquis , <i>aliquis, aliquid</i> (zelfstandig) aliqui , <i>aliqua, aliquod</i> (bijvoeglijk)	(zelfst.) ‘iemand; iets’ (bijv.) ‘een of ander’ (mv.) ‘sommige(n), enige(n)’	zoals het vragend voornaamwoord <i>quis</i> , voorafgegaan door <i>ali-</i> (maar: nom./acc. mv. o. <i>aliqua</i>)
alius , <i>alia, aliud</i>	‘ander’	volgens de adjectieven van de eerste klasse (maar: gen. enk. <i>alterius</i> , dat. enk. <i>alteri</i>)
alter , <i>altera, alterum</i>	‘de andere’ (van twee)	volgens de adjectieven van de eerste klasse (maar: gen. enk. <i>alterius</i> , dat. enk. <i>alteri</i>)
ambo , <i>ambae, ambo</i>	‘beide(n) (samen)’	zoals het telwoord <i>duo</i>
nemo , gen. <i>nullius</i>	‘niemand’	acc. <i>neminem</i> , dat. <i>nemini</i> , abl. <i>nullo</i>
nihil , gen. <i>nullius rei</i>	‘niets’	acc. <i>nihil</i> , dat. <i>nulli rei</i> , abl. <i>nulla re</i>
nonnullus , <i>nonnulla, nonnullum</i>	‘tamelijk groot/veel’ (mv.) ‘enkele(n), sommige(n)’	volgens de adjectieven van de eerste klasse (maar: gen. enk. <i>nonnullius</i> , dat. enk. <i>nonnulli</i>)
nullus , <i>nulla, nullum</i>	‘geen (enkel)’	volgens de adjectieven van de eerste klasse (maar: gen. enk. <i>nullius</i> , dat. enk. <i>nulli</i>)
qui , <i>qua, quod</i>	‘een (of ander)’ (mv.) ‘enige(n)’	zoals het vragend voornaamwoord <i>quis</i> (maar: nom./acc. mv. o. <i>qua</i>)
quidam , <i>quaedam, quiddam</i> (zelfstandig) quidam , <i>quaedam, quoddam</i> (bijvoeglijk)	(zelfst.) ‘iemand; iets’ (bijv.) ‘een (zeker)’ (mv.) ‘enige(n), enkele(n)’	zoals het vragend voornaamwoord <i>quis</i> , gevolgd door <i>-dam</i> (maar: acc. enk. m. <i>quendam</i> , acc. enk. v. <i>quandam</i> , gen. mv. m./o. <i>quorundam</i> , gen. mv. v. <i>quarundam</i>)
quis , <i>quis, quid</i>	‘iemand; iets’ (mv.) ‘enige(n)’	zoals het vragend voornaamwoord <i>quis</i> (maar: nom./acc. mv. o. <i>qua</i>)
quisquam , <i>quaequam, quicquam/quidquam</i>	(zelfst.) ‘iemand; iets’ (bijv.) ‘een of ander, enig’	zoals het vragend voornaamwoord <i>quis</i> , gevolgd door <i>-quam</i> (maar: geen meer- voud)
quisque , <i>quaeque, quidque</i> (zelfstandig) quisque , <i>quaeque, quodque</i> (bijvoeglijk)	‘ieder, elk’	zoals het vragend voornaamwoord <i>quis</i> , gevolgd door <i>-que</i>
ullus , <i>ulla, ullum</i>	‘(ook maar) enig’	volgens de adjectieven van de eerste klasse (maar: gen. enk. <i>ullius</i> , dat. enk. <i>ulli</i>)
uterque , <i>utraque, utrumque</i>	‘(elk van) beide(n)’	volgens de adjectieven van de eerste klasse (maar: gen. enk. <i>utriusque</i> , dat. enk. <i>utrique</i>)

3 De vervoegingen

3.1 Inleidende begrippen

3.1.1 Terminologie

3.1.1.1 Kenmerken van een werkwoord

begrip	mogelijkheden	definitie
vorm	actief	bedrijvende vorm (het onderwerp verricht de handeling)
	passief	lijdende vorm (het onderwerp ondergaat de handeling)
wijs	indicatief	aantonende wijs
	conjunctief	aanvoegende wijs
	imperatief	gebiedende wijs
	infinitief	onbepaalde wijs
	participium	deelwoord
	gerundium	werkwoordelijk substantief
	gerundivum	werkwoordelijk adjectief
	supinum	doelvorm
tijd	presens	onvoltooid tegenwoordige tijd
	imperfectum	onvoltooid verleden tijd
	futurum simplex	onvoltooid toekomstige tijd
	perfectum	voltooid tegenwoordige tijd
	plusquamperfectum	voltooid verleden tijd
	futurum exactum	voltooid toekomstige tijd
persoon	eerste	de spreker(s) of schrijver(s) zelf
	tweede	de aangesprokene(n)
	derde	andere(n) dan de eerste of tweede persoon
getal	enkelvoud	als het onderwerp bestaat uit één persoon/zaak
	meervoud	als het onderwerp bestaat uit meerdere personen/zaken

3.1.1.2 Delen van een werkwoord

Werkwoorden bestaan uit een onveranderlijk deel, de **stam** (die de betekenis van het werkwoord aanduidt), en een veranderlijk deel, de **uitgang** (die de persoon en het getal aanduidt). De verschillende wijzen en tijden worden dikwijls gevormd door tussen de stam en de uitgang één of meer **kenletters** in te voegen. Bovendien worden de stam (met eventuele kenletters) en de uitgang voor een vlottere uitspraak soms met elkaar verbonden door een **bindklinker** (e, i of u).

3.1.1.3 Vervoeging

Het geheel van alle vormen die een werkwoord kan aannemen, noem je de **vervoeging**. Die term gebruik je ook om alle werkwoorden te groeperen die in de verschillende wijzen en tijden dezelfde kenmerken vertonen.

3.1.2 Indeling van de werkwoorden

3.1.2.1 Regelmatige werkwoorden

Regelmatige werkwoorden worden vervoegd **volgens vaste regels** en hebben een **volledige vervoeging**. Er zijn vijf regelmatige vervoegingen, die onderscheiden worden volgens de eindletter van de presensstam:

eindletter presensstam	vervoeging	modelwoord	uitgang infinitief	uitgang 1e pers. enk.
lange a	1e vervoeging	<i>vocare</i> (‘roepen’)	-are (actief) -ari (passief)	-o (actief) -or (passief)
lange e	2e vervoeging	<i>habere</i> (‘hebben’)	-ere (actief) -eri (passief)	-eo (actief) -eor (passief)
medeklinker of korte u	3e vervoeging	<i>mittere</i> (‘sturen’)	-ere (actief) -i (passief)	-o (actief) -or (passief)
lange i	4e vervoeging	<i>audire</i> (‘horen’)	-ire (actief) -iri (passief)	-io (actief) -ior (passief)
korte i	5e vervoeging	<i>capere</i> (‘grijpen’)	-ere (actief) -i (passief)	-io (actief) -ior (passief)

Bij de werkwoorden met een infinitief op **-are** of **-ire** stelt zich geen enkel probleem om te bepalen tot welke vervoeging ze behoren: respectievelijk 1e en 4e vervoeging.

Een werkwoord met een infinitief op **-ere** kan echter tot drie vervoegingen behoren. Uitsluitsel daarover bekom je door te kijken naar de uitgang van de eerste persoon enkelvoud, die in de drie vervoegingen verschillend is:

- uitgang **-eo** → 2e vervoeging bv. *habere*, *habeo*
- uitgang **-o** → 3e vervoeging bv. *mittere*, *mitto*
- uitgang **-io** → 5e vervoeging bv. *capere*, *capio*

Bij de werkwoorden met een presensstam op een lange klinker (a, e of i) ligt de klemtoon in de infinitief op de lange stamklinker (dus: *vocare*, *habere*, *audire*). Bij de werkwoorden met een presensstam op een medeklinker of op een korte u of i ligt de klemtoon op de lettergreep voor de uitgang van de infinitief (dus: *mittere*, *capere*).

➡ De regelmatige werkwoorden worden behandeld in paragraaf 3.3 en 3.4.

3.1.2.2 Deponente en semideponente werkwoorden

Deponente en semideponente werkwoorden worden vervoegd **volgens vaste regels**, maar hebben **geen volledige vervoeging**.

1 Deponente werkwoorden hebben een passieve vorm, maar een actieve betekenis.

Ze worden vervoegd volgens het passief van het overeenkomstige vervoegingstype.

Aan het actief ontlene ze evenwel de infinitief futurum, het participium presens en futurum, het gerundium en het supinum.

Alleen het gerundivum behoudt zijn passieve betekenis.

- bv. volgens de 1e vervoeging: *hortari* ('aansporen')
- volgens de 2e vervoeging: *polliceri* ('beloven')
- volgens de 3e vervoeging: *sequi* ('volgen')
- volgens de 4e vervoeging: *oriri* ('ontstaan')
- volgens de 5e vervoeging: *pati* ('lijden')

2 Semideponente werkwoorden zijn alleen in de voltooiden tijden deponent; in de onvoltooiden tijden worden ze actief vervoegd.

Semideponent zijn de werkwoorden *audere* ('durven'), *confidere* ('vertrouwen'), *gaudere* ('zich verheugen') en *solere* ('gewoon zijn').

Bij *reverti* ('terugkeren') doet zich het omgekeerde voor: dat is deponent in de onvoltooiden tijden en wordt actief vervoegd in de voltooiden tijden.

De deponente en semideponente werkwoorden worden verder niet afzonderlijk behandeld. Voor hun vervoeging kijk je naar het passief van het overeenkomstige vervoegingstype.

3.1.2.3 Onregelmatige werkwoorden

Onregelmatige werkwoorden worden **slechts gedeeltelijk volgens vaste regels** vervoegd.

De onregelmatige werkwoorden worden behandeld in paragraaf 3.5.

3.1.2.4 Defectieve werkwoorden

Defectieve werkwoorden hebben een **heel onvolledige vervoeging**.

De defectieve werkwoorden worden behandeld in paragraaf 3.6.

3.1.3 Werkwoordsstammen

3.1.3.1 De drie werkwoordsstammen

1 Presensstam

= infinitief presens zonder bindklinker *e* en zonder uitgang *-re* of *-(r)i*

bv. <i>voca-re</i>	→	presensstam <i>voca-</i>
<i>audi-re</i>	→	presensstam <i>audi-</i>
<i>mitt-e-re</i>	→	presensstam <i>mitt-</i>

Met de presensstam worden gevormd:

- de onvoltooide tijden actief en passief van de indicatief;
- de onvoltooide tijden actief en passief van de conjunctief;
- de imperatief presens;
- de infinitief presens;
- het participium presens;
- het gerundium en het gerundivum.

De presensstam vind je ook door van de eerste stamtijd de uitgang *-o(r)* weg te laten. Let wel op bij werkwoorden op *-are* en *-ari*: hun presensstam eindigt op *a*.

2 Perfectumstam

= bij werkwoorden met regelmatige stamtijden: presensstam + kenletter *v*
 bij werkwoorden met onregelmatige stamtijden: tweede stamtijd zonder uitgang *-i*

bv. <i>voca-re</i>	presensstam <i>voca-</i>	→	perfectumstam <i>voca</i> v-
<i>audi-re</i>	presensstam <i>audi-</i>	→	perfectumstam <i>audi</i> v-
<i>mitt-e-re</i>	tweede stamtijd <i>misi</i>	→	perfectumstam <i>mis-</i>

Met de perfectumstam worden gevormd:

- de voltooide tijden actief van de indicatief;
- de voltooide tijden actief van de conjunctief;
- de infinitief perfectum actief.

Als je niet weet of een werkwoord regelmatig of onregelmatig is, vind je de perfectumstam altijd door van de tweede stamtijd de uitgang *-i* weg te laten.

3 Supinumstam

= bij werkwoorden met regelmatige stamtijden: presensstam + kenletter *t*
 bij werkwoorden met onregelmatige stamtijden: derde stamtijd zonder uitgang *-um*

bv. <i>voca-re</i>	presensstam <i>voca-</i>	→	supinumstam <i>vocat-</i>
<i>audi-re</i>	presensstam <i>audi-</i>	→	supinumstam <i>audit-</i>
<i>mitt-e-re</i>	derde stamtijd <i>missum</i>	→	supinumstam <i>miss-</i>

Met de supinumstam worden gevormd:

- de voltooide tijden passief van de indicatief;
- de voltooide tijden passief van de conjunctief;
- de infinitief perfectum passief;
- de infinitief futurum;
- het participium perfectum en futurum;
- het supinum.

Als je niet weet of een werkwoord regelmatig of onregelmatig is, vind je de supinumstam altijd door van de derde stamtijd de uitgang *-um* weg te laten.

3.1.3.2 Stamtijden

Om de drie werkwoordsstammen te kennen staan in een woordenboek of vocabulariumlijst de **stamtijden** (hoofdtijden) naast de infinitief. Deze stamtijden bestaan uit:

- de eerste persoon enkelvoud van de indicatief presens actief;
- de eerste persoon enkelvoud van de indicatief perfectum actief;
- het eerste supinum.

bv.	<i>vocare</i>	<i>voco, vocavi, vocatum</i>	vgl.	roepen	roep, riep, geroepen
	<i>habere</i>	<i>habeo, habui, habitum</i>		hebben	heb, had, gehad
	<i>mittere</i>	<i>mitto, misi, missum</i>		sturen	stuur, stuurde, gestuurd
	<i>audire</i>	<i>audio, audivi, auditum</i>		horen	hoor, hoorde, gehoord
	<i>capere</i>	<i>capio, cepi, captum</i>		grijpen	grijp, greep, gegrepen

Een uitzondering daarop vormen de deponente werkwoorden. De stamtijden bestaan daar uit:

- de eerste persoon enkelvoud van de indicatief presens (passief);
- de eerste persoon enkelvoud van de indicatief perfectum (passief).

bv.	<i>hortari</i>	<i>hortor, hortatus sum</i>
	<i>polliceri</i>	<i>polliceor, pollicitus sum</i>
	<i>sequi</i>	<i>sequor, secutus sum</i>
	<i>oriri</i>	<i>orior, ortus sum</i>
	<i>pati</i>	<i>patior, passus sum</i>

Niet alle werkwoorden hebben alle stamtijden. Een ontbrekende stamtijd wordt in een woordenboek of vocabulariumlijst doorgaans aangeduid met een streepje (-).

3.2 De vervoeging van esse

INDICATIEF

actief	presens	imperfectum	fut. simpl.	perfectum	p-q-perfect.	fut. exact.
1 enk.	<i>sum</i>	<i>eram</i>	<i>ero</i>	<i>fui</i>	<i>fuera</i>	<i>fuero</i>
2 enk.	<i>es</i>	<i>eras</i>	<i>eris</i>	<i>fuisti</i>	<i>fueras</i>	<i>fuertis</i>
3 enk.	<i>est</i>	<i>erat</i>	<i>erit</i>	<i>fuit</i>	<i>fuertat</i>	<i>fuertit</i>
1 mv.	<i>sumus</i>	<i>eramus</i>	<i>erimus</i>	<i>fui</i>	<i>fuera</i>	<i>fuertimus</i>
2 mv.	<i>estis</i>	<i>eratis</i>	<i>eritis</i>	<i>fuistis</i>	<i>fuertatis</i>	<i>fuertitis</i>
3 mv.	<i>sunt</i>	<i>erant</i>	<i>erunt</i>	<i>fuerunt</i>	<i>fuerant</i>	<i>fuerint</i>

CONJUNCTIEF

actief	presens	imperfectum	perfectum	p-q-perfect.
1 enk.	<i>sim</i>	<i>essem</i>	<i>fuerim</i>	<i>fuisse</i>
2 enk.	<i>sis</i>	<i>esses</i>	<i>fueris</i>	<i>fuisse</i>
3 enk.	<i>sit</i>	<i>esset</i>	<i>fuerit</i>	<i>fuisse</i>
1 mv.	<i>simus</i>	<i>essemus</i>	<i>fuerimus</i>	<i>fuisse</i>
2 mv.	<i>sitis</i>	<i>essetis</i>	<i>fueritis</i>	<i>fuisse</i>
3 mv.	<i>sint</i>	<i>essent</i>	<i>fuerint</i>	<i>fuisse</i>

IMPERATIEF PRESENS

2e persoon enkelvoud actief: *es / esto*
 2e persoon meervoud actief: *este / estote*

INFINITIEF

infinitief presens actief: *esse*
 infinitief perfectum actief: *fuisse*
 infinitief futurum actief: *futurum esse* (verkort: *fore*)

PARTICIPIUM

participium futurum actief: *futurus, futura, futurum* enz.

3.3 De vorming van de wijzen en tijden

3.3.1 De tijden van de indicatief

3.3.1.1 Indicatief presens

presensstam (+ bindklinker e/i/u) + uitgang

- actief: -o, -s, -t, -mus, -tis, -nt
- passief: -or, -ris, -tur, -mur, -mini, -ntur

actief	1e vervoeging	2e vervoeging	3e vervoeging	4e vervoeging	5e vervoeging
1 enk.	<u>vo</u> o	<i>habe</i> o	<i>mitt</i> o	<i>audi</i> o	<i>cap</i> io
2 enk.	<i>voca</i> s	<i>habe</i> s	<i>mitt</i> is	<i>audi</i> s	<i>cap</i> is
3 enk.	<i>voca</i> t	<i>habe</i> t	<i>mitt</i> it	<i>audi</i> t	<i>cap</i> it
1 mv.	<i>voca</i> mus	<i>habe</i> mus	<i>mitt</i> imus	<i>audi</i> mus	<i>cap</i> imus
2 mv.	<i>voca</i> tis	<i>habe</i> tis	<i>mitt</i> itis	<i>audi</i> tis	<i>cap</i> itis
3 mv.	<i>voca</i> nt	<i>habe</i> nt	<i>mitt</i> unt	<i>audi</i> unt	<i>cap</i> unt

passief	1e vervoeging	2e vervoeging	3e vervoeging	4e vervoeging	5e vervoeging
1 enk.	<u>vo</u> or	<i>habe</i> or	<i>mitt</i> or	<i>audi</i> or	<i>cap</i> ior
2 enk.	<i>voca</i> ris	<i>haber</i> is	<i>mitt</i> eris	<i>audi</i> ris	<i>cap</i> eris
3 enk.	<i>voca</i> tur	<i>habe</i> tur	<i>mitt</i> itur	<i>audi</i> tur	<i>cap</i> itur
1 mv.	<i>voca</i> mur	<i>habe</i> mur	<i>mitt</i> imur	<i>audi</i> mur	<i>cap</i> imur
2 mv.	<i>voca</i> mini	<i>habe</i> mini	<i>mitt</i> imini	<i>audi</i> mini	<i>cap</i> imini
3 mv.	<i>voca</i> ntur	<i>habe</i> ntur	<i>mitt</i> untur	<i>audi</i> untur	<i>cap</i> untur

In de vervoeging van de indicatief presens doen zich twee bijzonderheden voor:

- in de **1e vervoeging** verliest de presensstam zijn eindletter a voor de uitgang -o(r);
- in de **5e vervoeging** wordt de eindletter i van de presensstam een e voor de uitgang -ris.

3.3.1.2 Indicatief imperfectum

presensstam (+ bindklinker e) + kenletters *ba* + uitgang

- actief: *-m, -s, -t, -mus, -tis, -nt*
- passief: *-r, -ris, -tur, -mur, -mini, -ntur*

actief	1e vervoeging	2e vervoeging	3e vervoeging	4e vervoeging	5e vervoeging
1 enk.	voca ba m	habe ba m	mitte ba m	audie ba m	capie ba m
2 enk.	voca ba s	habe ba s	mitte ba s	audie ba s	capie ba s
3 enk.	voca ba t	habe ba t	mitte ba t	audie ba t	capie ba t
1 mv.	voca ba mus	habe ba mus	mitte ba mus	audie ba mus	capie ba mus
2 mv.	voca ba tis	habe ba tis	mitte ba tis	audie ba tis	capie ba tis
3 mv.	voca ba nt	habe ba nt	mitte ba nt	audie ba nt	capie ba nt

passief	1e vervoeging	2e vervoeging	3e vervoeging	4e vervoeging	5e vervoeging
1 enk.	voca ba r	habe ba r	mitte ba r	audie ba r	capie ba r
2 enk.	voca ba ris	habe ba ris	mitte ba ris	audie ba ris	capie ba ris
3 enk.	voca ba tur	habe ba tur	mitte ba tur	audie ba tur	capie ba tur
1 mv.	voca ba mur	habe ba mur	mitte ba mur	audie ba mur	capie ba mur
2 mv.	voca ba mini	habe ba mini	mitte ba mini	audie ba mini	capie ba mini
3 mv.	voca ba ntur	habe ba ntur	mitte ba ntur	audie ba ntur	capie ba ntur

3.3.1.3 Indicatief futurum simplex

1e en 2e vervoeging: presensstam + kenletter *b* (+ bindklinker *e/i/u*) + uitgang

- actief: *-o, -s, -t, -mus, -tis, -nt*
- passief: *-or, -ris, -tur, -mur, -mini, -ntur*

andere vervoegingen: presensstam + kenletter *a/e* + uitgang

- actief: *-m, -s, -t, -mus, -tis, -nt*
- passief: *-r, -ris, -tur, -mur, -mini, -ntur*

actief	1e vervoeging	2e vervoeging	3e vervoeging	4e vervoeging	5e vervoeging
1 enk.	voca bo	habe bo	mitta m	audia m	capia m
2 enk.	voca bi s	habe bi s	mittes s	audies s	capies s
3 enk.	voca bi t	habe bi t	mittet t	audiet t	capiet t
1 mv.	voca bi mus	habe bi mus	mittem us	audiem us	capiem us
2 mv.	voca bi tis	habe bi tis	mittet is	audiet is	capiet is
3 mv.	voca bu nt	habe bu nt	mittent t	audient t	capient t

passief	1e vervoeging	2e vervoeging	3e vervoeging	4e vervoeging	5e vervoeging
1 enk.	voca bor	habe bor	mitta r	audia r	capia r
2 enk.	voca beris	habe beris	mitter is	audie ris	capie ris
3 enk.	voca bitur	habe bitur	mittet ur	audiet ur	capiet ur
1 mv.	voca bitur	habe bitur	mittet ur	audiet ur	capiet ur
2 mv.	voca bitur	habe bitur	mittet ur	audiet ur	capiet ur
3 mv.	voca bitur	habe bitur	mittet ur	audiet ur	capiet ur

i De eerste persoon enkelvoud van de 3e, 4e en 5e vervoeging is gelijk aan de conjunctief presens.

3.3.1.4 Indicatief perfectum

actief: perfectumstam + uitgang -i, -isti, -it, -imus, -istis, -erunt

passief: participium perfectum passief + hulpwerkwoord esse in de indicatief presens

actief	1e vervoeging	2e vervoeging	3e vervoeging	4e vervoeging	5e vervoeging
1 enk.	voca i	habu i	mis i	audi vi	cepi i
2 enk.	voca isti	habu isti	mis isti	audi isti	cepi isti
3 enk.	voca it	habu it	mis it	audi it	cepi it
1 mv.	voca imus	habu imus	mis imus	audi imus	cepi imus
2 mv.	voca istis	habu istis	mis istis	audi istis	cepi istis
3 mv.	voca erunt	habu erunt	mis erunt	audi erunt	cepi erunt

passief	1e vervoeging	2e vervoeging	3e vervoeging	4e vervoeging	5e vervoeging
1 enk.	voca tus sum	habitu s sum	missu s sum	auditu s sum	captu s sum
2 enk.	voca tus es	habitu s es	missu s es	auditu s es	captu s es
3 enk.	voca tus est	habitu s est	missu s est	auditu s est	captu s est
1 mv.	voca ti sumus	habitu ti sumus	missu ti sumus	auditu ti sumus	captu ti sumus
2 mv.	voca ti estis	habitu ti estis	missu ti estis	auditu ti estis	captu ti estis
3 mv.	voca ti sunt	habitu ti sunt	missu ti sunt	auditu ti sunt	captu ti sunt

i In het **passief** congrueert het participium in **naamval en getal** met het onderwerp van het werkwoord. Behalve de mannelijke uitgangen -us (enkelvoud) en -i (meervoud) kan het ook andere uitgangen hebben: -a als het onderwerp vrouwelijk enkelvoud is, -um als het onderwerp onzijdig enkelvoud is, -ae als het onderwerp vrouwelijk meervoud is en -a als het onderwerp onzijdig meervoud is.

3.3.1.5 Indicatief plusquamperfectum

actief: perfectumstam + uitgang -eram, -eras, -erat, -eramus, -eratis, -erant

passief: participium perfectum passief + hulpwerkwoord esse in de indicatief imperfectum

actief	1e vervoeging	2e vervoeging	3e vervoeging	4e vervoeging	5e vervoeging
1 enk.	vocav eram	habu eram	mis eram	audi eram	cep eram
2 enk.	vocav eras	habu eras	mis eras	audi eras	cep eras
3 enk.	vocav erat	habu erat	mis erat	audi erat	cep erat
1 mv.	vocav eramus	habu eramus	mis eramus	audi eramus	cep eramus
2 mv.	vocav eratis	habu eratis	mis eratis	audi eratis	cep eratis
3 mv.	vocav erant	habu erant	mis erant	audi erant	cep erant

passief	1e vervoeging	2e vervoeging	3e vervoeging	4e vervoeging	5e vervoeging
1 enk.	vocat us eram	habit us eram	miss us eram	audit us eram	capt us eram
2 enk.	vocat us eras	habit us eras	miss us eras	audit us eras	capt us eras
3 enk.	vocat us erat	habit us erat	miss us erat	audit us erat	capt us erat
1 mv.	vocat i eramus	habit i eramus	miss i eramus	audit i eramus	capt i eramus
2 mv.	vocat i eratis	habit i eratis	miss i eratis	audit i eratis	capt i eratis
3 mv.	vocat i erant	habit i erant	miss i erant	audit i erant	capt i erant

 In het **actief** zijn de uitgangen gelijk aan de indicatief imperfectum van esse.

 In het **passief** congrueert het participium in **naamval en getal** met het onderwerp van het werkwoord. Behalve de mannelijke uitgangen -us (enkelvoud) en -i (meervoud) kan het ook andere uitgangen hebben: -a als het onderwerp vrouwelijk enkelvoud is, -um als het onderwerp onzijdig enkelvoud is, -ae als het onderwerp vrouwelijk meervoud is en -a als het onderwerp onzijdig meervoud is.

3.3.1.6 Indicatief futurum exactum

actief: perfectumstam + uitgang -ero, -eris, -erit, -erimus, -eritis, -erint

passief: participium perfectum passief + hulpwerkwoord esse in de indicatief futurum simplex

actief	1e vervoeging	2e vervoeging	3e vervoeging	4e vervoeging	5e vervoeging
1 enk.	vocav ero	habu ero	mis ero	audi ero	cep ero
2 enk.	vocav eris	habu eris	mis eris	audi eris	cep eris
3 enk.	vocav erit	habu erit	mis erit	audi erit	cep erit
1 mv.	vocav erimus	habu erimus	mis erimus	audi erimus	cep erimus
2 mv.	vocav eritis	habu eritis	mis eritis	audi eritis	cep eritis
3 mv.	vocav erint	habu erint	mis erint	audi erint	cep erint

passief	1e vervoeging	2e vervoeging	3e vervoeging	4e vervoeging	5e vervoeging
1 enk.	vocat <u>us ero</u>	habitu <u>s ero</u>	miss <u>us ero</u>	audit <u>us ero</u>	capt <u>us ero</u>
2 enk.	vocat <u>us eris</u>	habitu <u>s eris</u>	miss <u>us eris</u>	audit <u>us eris</u>	capt <u>us eris</u>
3 enk.	vocat <u>us erit</u>	habitu <u>s erit</u>	miss <u>us erit</u>	audit <u>us erit</u>	capt <u>us erit</u>
1 mv.	vocat <i>i erimus</i>	habiti erimus	missi erimus	auditi erimus	capti erimus
2 mv.	vocat <i>i eritis</i>	habiti eritis	missi eritis	auditi eritis	capti eritis
3 mv.	vocat <i>i erunt</i>	habiti erunt	missi erunt	auditi erunt	capti erunt

i In het **actief** zijn de uitgangen gelijk aan de indicatief futurum simplex van esse, behalve in de derde persoon meervoud (*erint* i.p.v. *erunt*).

i In het **actief** is de indicatief futurum exactum gelijk aan de conjunctief perfectum, behalve in de eerste persoon enkelvoud (uitgang *-ero* i.p.v. *-erim*).

! In het **passief** congrueert het participium in **naamval en getal** met het onderwerp van het werkwoord. Behalve de mannelijke uitgangen *-us* (enkelvoud) en *-i* (meervoud) kan het ook andere uitgangen hebben: **-a** als het onderwerp vrouwelijk enkelvoud is, **-um** als het onderwerp onzijdig enkelvoud is, **-ae** als het onderwerp vrouwelijk meervoud is en **-a** als het onderwerp onzijdig meervoud is.

3.3.2 De tijden van de conjunctief

3.3.2.1 Conjunctief presens

1e vervoeging: presensstam zonder eindletter a + kenletter e + uitgang

- actief: *-m, -s, -t, -mus, -tis, -nt*
- passief: *-r, -ris, -tur, -mur, -mini, -ntur*

andere vervoegingen: presensstam + kenletter a + uitgang

- actief: *-m, -s, -t, -mus, -tis, -nt*
- passief: *-r, -ris, -tur, -mur, -mini, -ntur*

actief	1e vervoeging	2e vervoeging	3e vervoeging	4e vervoeging	5e vervoeging
1 enk.	voc <u>e</u> m	habe <u>a</u> m	mitt <u>a</u> m	audi <u>a</u> m	capi <u>a</u> m
2 enk.	voc <u>e</u> s	habe <u>a</u> s	mitt <u>a</u> s	audi <u>a</u> s	capi <u>a</u> s
3 enk.	voc <u>e</u> t	habe <u>a</u> t	mitt <u>a</u> t	audi <u>a</u> t	capi <u>a</u> t
1 mv.	voc <u>e</u> mus	habe <u>a</u> mus	mitt <u>a</u> mus	audi <u>a</u> mus	capi <u>a</u> mus
2 mv.	voc <u>e</u> tis	habe <u>a</u> tis	mitt <u>a</u> tis	audi <u>a</u> tis	capi <u>a</u> tis
3 mv.	voc <u>e</u> nt	habe <u>a</u> nt	mitt <u>a</u> nt	audi <u>a</u> nt	capi <u>a</u> nt

passief	1e vervoeging	2e vervoeging	3e vervoeging	4e vervoeging	5e vervoeging
1 enk.	voc <u>e</u> r	habe <u>a</u> r	mitt <u>a</u> r	audi <u>a</u> r	capi <u>a</u> r
2 enk.	voc <u>e</u> ris	habe <u>a</u> ris	mitt <u>a</u> ris	audi <u>a</u> ris	capi <u>a</u> ris
3 enk.	voc <u>e</u> tur	habe <u>a</u> tur	mitt <u>a</u> tur	audi <u>a</u> tur	capi <u>a</u> tur
1 mv.	voc <u>e</u> mur	habe <u>a</u> mur	mitt <u>a</u> mur	audi <u>a</u> mur	capi <u>a</u> mur
2 mv.	voc <u>e</u> mini	habe <u>a</u> mini	mitt <u>a</u> mini	audi <u>a</u> mini	capi <u>a</u> mini
3 mv.	voc <u>e</u> ntur	habe <u>a</u> ntur	mitt <u>a</u> ntur	audi <u>a</u> ntur	capi <u>a</u> ntur

 De **eerste persoon enkelvoud** van de 3e, 4e en 5e vervoeging is gelijk aan de indicatief futurum simplex.

3.3.2.2 Conjunctief imperfectum

presensstam (+ bindklinker e) + kenletters *re* + uitgang

- actief: -m, -s, -t, -mus, -tis, -nt
- passief: -r, -ris, -tur, -mur, -mini, -ntur

actief	1e vervoeging	2e vervoeging	3e vervoeging	4e vervoeging	5e vervoeging
1 enk.	voc <u>a</u> rem	haber <u>e</u> m	mitt <u>e</u> rem	audi <u>e</u> rem	cap <u>e</u> rem
2 enk.	voc <u>a</u> res	haber <u>e</u> s	mitt <u>e</u> res	audi <u>e</u> res	cap <u>e</u> res
3 enk.	voc <u>a</u> ret	haber <u>e</u> t	mitt <u>e</u> ret	audi <u>e</u> ret	cap <u>e</u> ret
1 mv.	voc <u>a</u> remus	haber <u>e</u> mus	mitt <u>e</u> remus	audi <u>e</u> remus	cap <u>e</u> remus
2 mv.	voc <u>a</u> retis	haber <u>e</u> tis	mitt <u>e</u> retis	audi <u>e</u> retis	cap <u>e</u> retis
3 mv.	voc <u>a</u> rent	haber <u>e</u> nt	mitt <u>e</u> rent	audi <u>e</u> rent	cap <u>e</u> rent

passief	1e vervoeging	2e vervoeging	3e vervoeging	4e vervoeging	5e vervoeging
1 enk.	voc <u>a</u> rer	haber <u>e</u> r	mitt <u>e</u> rer	audi <u>e</u> rer	cap <u>e</u> rer
2 enk.	voc <u>a</u> reris	haber <u>e</u> ris	mitt <u>e</u> reris	audi <u>e</u> reris	cap <u>e</u> reris
3 enk.	voc <u>a</u> retur	haber <u>e</u> tur	mitt <u>e</u> retur	audi <u>e</u> retur	cap <u>e</u> retur
1 mv.	voc <u>a</u> remur	haber <u>e</u> mur	mitt <u>e</u> remur	audi <u>e</u> remur	cap <u>e</u> remur
2 mv.	voc <u>a</u> remini	haber <u>e</u> mini	mitt <u>e</u> remini	audi <u>e</u> remini	cap <u>e</u> remini
3 mv.	voc <u>a</u> rentur	haber <u>e</u> ntur	mitt <u>e</u> rentur	audi <u>e</u> rentur	cap <u>e</u> rentur

 In de **5e vervoeging** wordt de eindletter *i* van de presensstam overal een *e*.

 De conjunctief imperfectum bestaat uit de **infinitief presens actief** + uitgang.

3.3.2.3 Conjunctief perfectum

actief: perfectumstam + uitgang *-erim, -eris, -erit, -erimus, -eritis, -erint*

passief: participium perfectum passief + hulpwerkwoord *esse* in de conjunctief presens

actief	1e vervoeging	2e vervoeging	3e vervoeging	4e vervoeging	5e vervoeging
1 enk.	vocaverim	habuerim	miserim	audiverim	ceperim
2 enk.	vocaveris	habueris	miseris	audiveris	ceperis
3 enk.	vocaverit	habuerit	miserit	audiverit	ceperit
1 mv.	vocaverimus	habuerimus	miserimus	audiverimus	ceperimus
2 mv.	vocaveritis	habueritis	miseritis	audiveritis	ceperitis
3 mv.	vocaverint	habuerint	miserint	audiverint	ceperint

passief	1e vervoeging	2e vervoeging	3e vervoeging	4e vervoeging	5e vervoeging
1 enk.	vocat ^{us} sim	habitu ^s sim	missu ^s sim	auditu ^s sim	captu ^s sim
2 enk.	vocat ^{us} sis	habitu ^s sis	missu ^s sis	auditu ^s sis	captu ^s sis
3 enk.	vocat ^{us} sit	habitu ^s sit	missu ^s sit	auditu ^s sit	captu ^s sit
1 mv.	vocati ⁱ simus	habiti ⁱ simus	missi ⁱ simus	auditi ⁱ simus	capti ⁱ simus
2 mv.	vocati ⁱ sitis	habiti ⁱ sitis	missi ⁱ sitis	auditi ⁱ sitis	capti ⁱ sitis
3 mv.	vocati ⁱ sint	habiti ⁱ sint	missi ⁱ sint	auditi ⁱ sint	capti ⁱ sint

i In het **actief** is de conjunctief perfectum gelijk aan de indicatief futurum exactum, behalve in de eerste persoon enkelvoud (uitgang *-erim* i.p.v. *-ero*).

! In het **passief** congrueert het participium in **naamval en getal** met het onderwerp van het werkwoord. Behalve de mannelijke uitgangen *-us* (enkelvoud) en *-i* (meervoud) kan het ook andere uitgangen hebben: **-a** als het onderwerp vrouwelijk enkelvoud is, **-um** als het onderwerp onzijdig enkelvoud is, **-ae** als het onderwerp vrouwelijk meervoud is en **-a** als het onderwerp onzijdig meervoud is.

3.3.2.4 Conjunctief plusquamperfectum

actief: perfectumstam + kenletters *isse* + uitgang *-m, -s, -t, -mus, -tis, -nt*

passief: participium perfectum passief + hulpwerkwoord *esse* in de conjunctief imperfectum

actief	1e vervoeging	2e vervoeging	3e vervoeging	4e vervoeging	5e vervoeging
1 enk.	vocavisse ^m	habuisse ^m	misisse ^m	audivisse ^m	cepisse ^m
2 enk.	vocavisse ^s	habuisse ^s	misisse ^s	audivisse ^s	cepisse ^s
3 enk.	vocavisse ^t	habuisse ^t	misisse ^t	audivisse ^t	cepisse ^t
1 mv.	vocavisse ^{mus}	habuisse ^{mus}	misisse ^{mus}	audivisse ^{mus}	cepisse ^{mus}
2 mv.	vocavisse ^{tis}	habuisse ^{tis}	misisse ^{tis}	audivisse ^{tis}	cepisse ^{tis}
3 mv.	vocavisse ^{nt}	habuisse ^{nt}	misisse ^{nt}	audivisse ^{nt}	cepisse ^{nt}

passief	1e vervoeging	2e vervoeging	3e vervoeging	4e vervoeging	5e vervoeging
1 enk.	vocat <i>us essem</i>	habit <i>us essem</i>	miss <i>us essem</i>	audit <i>us essem</i>	capt <i>us essem</i>
2 enk.	vocat <i>us esses</i>	habit <i>us esses</i>	miss <i>us esses</i>	audit <i>us esses</i>	capt <i>us esses</i>
3 enk.	vocat <i>us esset</i>	habit <i>us esset</i>	miss <i>us esset</i>	audit <i>us esset</i>	capt <i>us esset</i>
1 mv.	vocat <i>i essemus</i>	habit <i>i essemus</i>	miss <i>i essemus</i>	audit <i>i essemus</i>	capt <i>i essemus</i>
2 mv.	vocat <i>i essetis</i>	habit <i>i essetis</i>	miss <i>i essetis</i>	audit <i>i essetis</i>	capt <i>i essetis</i>
3 mv.	vocat <i>i essent</i>	habit <i>i essent</i>	miss <i>i essent</i>	audit <i>i essent</i>	capt <i>i essent</i>

i In het **actief** bestaat de conjunctief imperfectum uit de **infinitief perfectum actief + uitgang**.

! In het **passief** congrueert het participium in **naamval en getal** met het onderwerp van het werkwoord. Behalve de mannelijke uitgangen *-us* (enkelvoud) en *-i* (meervoud) kan het ook andere uitgangen hebben: **-a** als het onderwerp vrouwelijk enkelvoud is, **-um** als het onderwerp onzijdig enkelvoud is, **-ae** als het onderwerp vrouwelijk meervoud is en **-a** als het onderwerp onzijdig meervoud is.

3-3-3 De imperatief presens

actief: 2e persoon enkelvoud: presensstam (+ uitgang *-e*)

2e persoon meervoud: presensstam (+ bindklinker *i*) + uitgang *-te*

passief: 2e persoon enkelvoud: presensstam (+ bindklinker *e*) + uitgang *-re*

2e persoon meervoud: presensstam (+ bindklinker *i*) + uitgang *-mini*

actief	1e vervoeging	2e vervoeging	3e vervoeging	4e vervoeging	5e vervoeging
2 enk.	voca	habe	mitt <i>e</i>	audi	cap <i>e</i>
2 mv.	vocat <i>e</i>	habet <i>e</i>	mitt <i>ite</i>	audite	capite

passief	1e vervoeging	2e vervoeging	3e vervoeging	4e vervoeging	5e vervoeging
2 enk.	voca <i>re</i>	habere	mitt <i>ere</i>	audire	cap <i>ere</i>
2 mv.	voca <i>mini</i>	hab <i>mini</i>	mitt <i>imini</i>	audi <i>mini</i>	cap <i>imini</i>

! In de **5e vervoeging** wordt de eindletter *i* van de presensstam een *e* in de tweede persoon enkelvoud.

i De tweede persoon **enkelvoud actief** is gelijk aan de infinitief presens actief zonder de uitgang *-re*.

De tweede persoon **meervoud actief** is gelijk aan de indicatief presens actief tweede persoon meervoud, maar dan met de uitgang *-te* i.p.v. *-tis*.

i De imperatief **passief**, die bijna uitsluitend bij deponente werkwoorden voorkomt, is gelijk aan:

- in het enkelvoud: de infinitief presens actief;
- in het meervoud: de indicatief presens passief tweede persoon meervoud.

3.3.4 De infinitief

3.3.4.1 Infinitief presens

actief: presensstam (+ bindklinker e) + uitgang -re

passief: presensstam (+ uitgang -ri/-i)

	1e vervoeging	2e vervoeging	3e vervoeging	4e vervoeging	5e vervoeging
actief	voca <u>re</u>	hab <u>ere</u>	mitt <u>ere</u>	aud <u>ire</u>	cap <u>ere</u>
passief	voca <u>ri</u>	hab <u>eri</u>	mitt <u>i</u>	aud <u>iri</u>	cap <u>i</u>

In de **5e vervoeging** wordt de eindletter *i* van de presensstam een *e* voor de uitgang -re.

In de **5e vervoeging** is het passief gelijk aan de presensstam.

3.3.4.2 Infinitief perfectum

actief: perfectumstam + uitgang -isse

passief: participium perfectum passief + hulpwerkwoord esse

	1e vervoeging	2e vervoeging	3e vervoeging	4e vervoeging	5e vervoeging
actief	vocav <u>isse</u>	habu <u>isse</u>	mis <u>isse</u>	audiv <u>isse</u>	cep <u>isse</u>
passief	vocat <u>um esse</u>	habit <u>um esse</u>	miss <u>um esse</u>	audit <u>um esse</u>	capt <u>um esse</u>

Als een infinitief perfectum **passief** voorkomt in een **infinitiefzin**, congrueert het participium met het **onderwerp** van de infinitiefzin. Behalve de uitgang -um (mannelijk en onzijdig enkelvoud) kan het ook andere uitgangen hebben: -am als het onderwerp vrouwelijk enkelvoud is, -os als het onderwerp mannelijk meervoud is, -as als het onderwerp vrouwelijk meervoud is en -a als het onderwerp onzijdig meervoud is.

3.3.4.3 Infinitief futurum

actief: participium futurum actief + hulpwerkwoord esse

passief: eerste supinum + hulpwerkwoord iri

	1e vervoeging	2e vervoeging	3e vervoeging	4e vervoeging	5e vervoeging
actief	vocat <u>um esse</u>	habit <u>um esse</u>	miss <u>um esse</u>	audit <u>um esse</u>	capt <u>um esse</u>
passief	vocat <u>um iri</u>	habit <u>um iri</u>	miss <u>um iri</u>	audit <u>um iri</u>	capt <u>um iri</u>

Als een infinitief futurum **actief** voorkomt in een **infinitiefzin**, congrueert het participium met het **onderwerp** van de infinitiefzin. Behalve de uitgang -um (mannelijk en onzijdig enkelvoud) kan het ook andere uitgangen hebben: -am als het onderwerp vrouwelijk enkelvoud is, -os als het onderwerp mannelijk meervoud is, -as als het onderwerp vrouwelijk meervoud is en -a als het onderwerp onzijdig meervoud is.

3.3.5 Het participium

3.3.5.1 Participium presens actief

nominatief enkelvoud: presensstam (+ bindklinker e) + uitgang *-ns*

andere naamvallen: presensstam (+ bindklinker e) + kenletters *nt* + uitgang van de adjectieven van de tweede klasse

	1e vervoeging	2e vervoeging	3e vervoeging	4e vervoeging	5e vervoeging
nom. enk.	voca <i>ns</i>	hab <i>ns</i>	mitt <i>ns</i>	audi <i>ns</i>	capi <i>ns</i>
gen. enk.	voca <i>ntis</i>	hab <i>ntis</i>	mitt <i>ntis</i>	audi <i>ntis</i>	capi <i>ntis</i>

3.3.5.2 Participium perfectum passief

supinumstam + uitgang van de adjectieven van de eerste klasse

	1e vervoeging	2e vervoeging	3e vervoeging	4e vervoeging	5e vervoeging
nom. enk.	voca <i>tus</i>	habitu <i>s</i>	missu <i>s</i>	auditu <i>s</i>	captu <i>s</i>
– v.	voca <i>ta</i>	habitu <i>a</i>	missa	audita	cap <i>ta</i>
– o.	voca <i>um</i>	habitu <i>um</i>	missu <i>um</i>	auditu <i>um</i>	captu <i>um</i>

3.3.5.3 Participium futurum actief

supinumstam + kenletters *ur* + uitgang van de adjectieven van de eerste klasse

	1e vervoeging	2e vervoeging	3e vervoeging	4e vervoeging	5e vervoeging
nom. enk.	voca <i>turus</i>	habitu <i>rus</i>	missu <i>rus</i>	auditu <i>rus</i>	captu <i>rus</i>
– v.	voca <i>tura</i>	habitu <i>ra</i>	missu <i>ra</i>	auditu <i>ra</i>	cap <i>tura</i>
– o.	voca <i>turum</i>	habitu <i>rum</i>	missu <i>rum</i>	auditu <i>rum</i>	captu <i>rum</i>

3.3.6 Het gerundium

presensstam (+ bindklinker e) + kenletters *nd* + uitgang *-um, -i, -o, -o*

	1e vervoeging	2e vervoeging	3e vervoeging	4e vervoeging	5e vervoeging
acc.	voca <i>ndum</i>	hab <i>endum</i>	mitt <i>endum</i>	audi <i>endum</i>	capi <i>endum</i>
gen.	voca <i>ndi</i>	hab <i>endi</i>	mitt <i>endi</i>	audi <i>endi</i>	capi <i>endi</i>
dat.	voca <i>ndo</i>	hab <i>endo</i>	mitt <i>endo</i>	audi <i>endo</i>	capi <i>endo</i>
abl.	voca <i>ndo</i>	hab <i>endo</i>	mitt <i>endo</i>	audi <i>endo</i>	capi <i>endo</i>

3.3.7 Het gerundivum

presensstam (+ bindklinker e) + kenletters *nd* + uitgang van de adjectieven van de eerste klasse

	1e vervoeging	2e vervoeging	3e vervoeging	4e vervoeging	5e vervoeging
nom. enk.	vocandus	habendus	mittendus	audiendus	capiendus
– v.	vocanda	habenda	mittenda	audienda	capienda
– o.	vocandum	habendum	mittendum	audiendum	capiendum

3.3.8 Het supinum

1e supinum: supinumstam + uitgang *-um*

2e supinum: supinumstam + uitgang *-u*

	1e vervoeging	2e vervoeging	3e vervoeging	4e vervoeging	5e vervoeging
1e sup.	vocat^{um}	habit^{um}	miss^{um}	audit^{um}	capt^{um}
2e sup.	vocat ^u	habit ^u	miss ^u	audit ^u	capt ^u

3.3.9 Samenvatting van de vormingsregels

indicatief	actief	passief
presens	geen kenletter	geen kenletter
imperfectum	kenletters <i>ba</i>	kenletters <i>ba</i>
futurum simplex	-are/-ēre: kenletter <i>b</i> -ēre/-ire: kenletter <i>e</i> (1 enk. <i>a</i>)	-are/-ēre: kenletter <i>b</i> -ēre/-ire: kenletter <i>e</i> (1 enk. <i>a</i>)
perfectum	uitgang <i>-i, -isti, -it, -imus, -istis, -erunt</i>	part. perf. pas. + <i>sum, es, est, sumus, estis, sunt</i>
plusquamperfectum	uitgang <i>-eram, -eras, -erat, -eramus, -eratis, -erant</i>	part. perf. pas. + <i>eram, eras, erat, eramus, eratis, erant</i>
futurum exactum	uitgang <i>-ero, -eris, -erit, -erimus, -eritis, -erint</i>	part. perf. pas. + <i>ero, eris, erit, erimus, eritis, erunt</i>
conjunctief	actief	passief
presens	kenletter <i>a</i> -are: kenletter <i>e</i>	kenletter <i>a</i> -are: kenletter <i>e</i>
imperfectum	kenletters <i>re</i>	kenletters <i>re</i>
perfectum	uitgang <i>-erim, -eris, -erit, -erimus, -eritis, -erint</i>	part. perf. pas. + <i>sim, sis, sit, simus, sitis, sint</i>
plusquamperfectum	kenletters <i>isse</i>	part. perf. pas. + <i>essem, esses, esset, essemus, essetis, essent</i>
imperatief	actief	passief
presens 2 enk.	presensstam (+ uitgang <i>e</i>)	uitgang <i>-re</i>
presens 2 mv.	uitgang <i>-te</i>	uitgang <i>-mini</i>
infinitief	actief	passief
presens	uitgang <i>-re</i>	uitgang <i>-(r)i</i>
perfectum	uitgang <i>-isse</i>	part. perf. pas. + <i>esse</i>
futurum	part. fut. act. + <i>esse</i>	1e supinum + <i>iri</i>
participium	actief	passief
presens	kenletters <i>nt</i> nom. enk. uitgang <i>-ns</i>	–
perfectum	–	3e stamtijd
futurum	kenletters <i>ur</i>	–
gerundium	kenletters <i>nd</i>	–
gerundivum	–	kenletters <i>nd</i>
supinum	supinumstam + uitgang <i>-u(m)</i>	–

3.4 De regelmatige vervoegingen

3.4.1 De 1e vervoeging

3.4.1.1 Actief

indicatief presens	conjunctief presens	infinitief presens	imperatief presens
<u>voc</u> o voca <u>s</u> voca <u>t</u> voca <u>mus</u> voca <u>tis</u> voca <u>nt</u>	<u>voc</u> em <u>voc</u> es <u>voc</u> et <u>voc</u> emus <u>voc</u> etis <u>voc</u> ent	voca <u>re</u>	voca voca <u>te</u>
indic. imperfectum	conj. imperfectum	infinitief perfectum	
voca <u>ba</u> m voca <u>ba</u> s voca <u>ba</u> t voca <u>ba</u> mus voca <u>ba</u> tis voca <u>ba</u> nt	voca <u>re</u> m voca <u>re</u> s voca <u>re</u> t voca <u>re</u> mus voca <u>re</u> tis voca <u>re</u> nt	voca <u>visse</u>	
indic. futurum simpl.		infinitief futurum	gerundium
voca <u>bo</u> voca <u>bi</u> s voca <u>bi</u> t voca <u>bi</u> mus voca <u>bi</u> tis voca <u>bu</u> nt		voca <u>tu</u> rum esse	voca <u>ndu</u> m voca <u>ndi</u> voca <u>ndo</u> voca <u>ndo</u>
indicatief perfectum	conjunctief perfectum	participium presens	gerundivum
vocav <u>i</u> vocav <u>isti</u> vocav <u>it</u> vocav <u>imus</u> vocav <u>istis</u> vocav <u>erunt</u>	vocav <u>erim</u> vocav <u>eris</u> vocav <u>erit</u> vocav <u>erimus</u> vocav <u>eritis</u> vocav <u>erint</u>	vocan <u>s</u> vocan <u>tis</u> enz.	
indic. p-q-perfectum	conj. p-q-perfectum	participium perfectum	
vocav <u>eram</u> vocav <u>eras</u> vocav <u>erat</u> vocav <u>eramus</u> vocav <u>eratis</u> vocav <u>erant</u>	vocav <u>issem</u> vocav <u>isses</u> vocav <u>isset</u> vocav <u>issemus</u> vocav <u>issetis</u> vocav <u>issent</u>		
indic. futurum exact.		participium futurum	supinum
vocav <u>ero</u> vocav <u>eris</u> vocav <u>erit</u> vocav <u>erimus</u> vocav <u>eritis</u> vocav <u>erint</u>		vocat <u>urus</u> vocat <u>ura</u> vocat <u>urum</u> enz.	vocat <u>um</u> vocat <u>u</u>

3.4.1.2 Passief

indicatief presens	conjunctief presens	infinitief presens	imperatief presens
<u>voc</u> or voca <u>ris</u> voca <u>tur</u> voca <u>mur</u> voca <u>mini</u> voca <u>ntur</u>	<u>voc</u> er <u>voc</u> eris <u>voc</u> etur <u>voc</u> emur <u>voc</u> emini <u>voc</u> entur	voca <u>ri</u>	voca <u>re</u> voca <u>mini</u>
indic. imperfectum	conj. imperfectum	infinitief perfectum	
voca <u>ba</u> r voca <u>ba</u> ris voca <u>ba</u> tur voca <u>ba</u> mur voca <u>ba</u> mini voca <u>ba</u> ntur	voca <u>re</u> r voca <u>re</u> ris voca <u>re</u> tur voca <u>re</u> mur voca <u>re</u> mini voca <u>re</u> ntur	voca <u>tu</u> m esse	
indic. futurum simpl.		infinitief futurum	gerundium
voca <u>bo</u> r voca <u>be</u> ris voca <u>bi</u> tur voca <u>bi</u> mur voca <u>bi</u> mini voca <u>bi</u> ntur		voca <u>tu</u> m <u>iri</u>	
indicatief perfectum	conjunctief perfectum	participium presens	gerundivum
voca <u>tu</u> s <u>sum</u> voca <u>tu</u> s <u>es</u> voca <u>tu</u> s <u>est</u> voca <u>ti</u> <u>sumus</u> voca <u>ti</u> <u>estis</u> voca <u>ti</u> <u>sunt</u>	voca <u>tu</u> s <u>sim</u> voca <u>tu</u> s <u>sis</u> voca <u>tu</u> s <u>sit</u> voca <u>ti</u> <u>simus</u> voca <u>ti</u> <u>sitis</u> voca <u>ti</u> <u>sint</u>		voca <u>nd</u> us voca <u>nda</u> voca <u>ndum</u> enz.
indic. p-q-perfectum	conj. p-q-perfectum	participium perfectum	
voca <u>tu</u> s <u>eram</u> voca <u>tu</u> s <u>eras</u> voca <u>tu</u> s <u>erat</u> voca <u>ti</u> <u>eramus</u> voca <u>ti</u> <u>eratis</u> voca <u>ti</u> <u>erant</u>	voca <u>tu</u> s <u>essem</u> voca <u>tu</u> s <u>esses</u> voca <u>tu</u> s <u>esset</u> voca <u>ti</u> <u>essemus</u> voca <u>ti</u> <u>essetis</u> voca <u>ti</u> <u>essent</u>	voca <u>tu</u> s voca <u>ta</u> voca <u>tu</u> m enz.	
indic. futurum exact.		participium futurum	supinum
voca <u>tu</u> s <u>ero</u> voca <u>tu</u> s <u>eris</u> voca <u>tu</u> s <u>erit</u> voca <u>ti</u> <u>erimus</u> voca <u>ti</u> <u>eritis</u> voca <u>ti</u> <u>erunt</u>			

3.4.2 De 2e vervoeging

3.4.2.1 Actief

indicatief presens	conjunctief presens	infinitief presens	imperatief presens
<i>habeo</i> <i>habe</i> s <i>habe</i> t <i>habe</i> mus <i>habe</i> tis <i>habe</i> nt	<i>habe</i> a <i>m</i> <i>habe</i> a <i>s</i> <i>habe</i> a <i>t</i> <i>habe</i> a <i>mus</i> <i>habe</i> a <i>tis</i> <i>habe</i> a <i>nt</i>	<i>habere</i>	<i>habe</i> <i>habe</i> te
indic. imperfectum	conj. imperfectum	infinitief perfectum	
<i>habe</i> a <i>m</i> <i>habe</i> a <i>s</i> <i>habe</i> a <i>t</i> <i>habe</i> a <i>mus</i> <i>habe</i> a <i>tis</i> <i>habe</i> a <i>nt</i>	<i>haber</i> e <i>m</i> <i>haber</i> e <i>s</i> <i>haber</i> e <i>t</i> <i>haber</i> e <i>mus</i> <i>haber</i> e <i>tis</i> <i>haber</i> e <i>nt</i>	<i>habu</i> i <i>sse</i>	
indic. futurum simpl.		infinitief futurum	gerundium
<i>habe</i> b <i>o</i> <i>habe</i> b <i>is</i> <i>habe</i> b <i>it</i> <i>habe</i> b <i>imus</i> <i>habe</i> b <i>itis</i> <i>habe</i> b <i>unt</i>		<i>habitu</i> r <i>um esse</i>	<i>habendu</i> m <i>habendi</i> <i>habendo</i> <i>habendo</i>
indicatief perfectum	conjunctief perfectum	participium presens	gerundivum
<i>habu</i> i <i>habu</i> i <i>sti</i> <i>habu</i> i <i>t</i> <i>habu</i> i <i>mus</i> <i>habu</i> i <i>stis</i> <i>habu</i> e <i>runt</i>	<i>habu</i> e <i>rim</i> <i>habu</i> e <i>ris</i> <i>habu</i> e <i>rit</i> <i>habu</i> e <i>rimus</i> <i>habu</i> e <i>ritis</i> <i>habu</i> e <i>rint</i>	<i>habens</i> <i>habent</i> is enz.	
indic. p-q-perfectum	conj. p-q-perfectum	participium perfectum	
<i>habu</i> e <i>ram</i> <i>habu</i> e <i>ras</i> <i>habu</i> e <i>rat</i> <i>habu</i> e <i>ramus</i> <i>habu</i> e <i>rat</i> <i>is</i> <i>habu</i> e <i>rant</i>	<i>habu</i> i <i>ss</i> <i>e</i> m <i>habu</i> i <i>ss</i> <i>e</i> s <i>habu</i> i <i>ss</i> <i>e</i> t <i>habu</i> i <i>ss</i> <i>e</i> mus <i>habu</i> i <i>ss</i> <i>e</i> tis <i>habu</i> i <i>ss</i> <i>e</i> nt		
indic. futurum exact.		participium futurum	supinum
<i>habu</i> e <i>ro</i> <i>habu</i> e <i>ris</i> <i>habu</i> e <i>rit</i> <i>habu</i> e <i>rimus</i> <i>habu</i> e <i>ritis</i> <i>habu</i> e <i>rint</i>		<i>habitu</i> r <i>us</i> <i>habitu</i> r <i>a</i> <i>habitu</i> r <i>um</i> enz.	<i>habitu</i> m <i>habitu</i>

3.4.2.2 Passief

indicatief presens	conjunctief presens	infinitief presens	imperatief presens
<i>habeor</i> <i>haberis</i> <i>habetur</i> <i>habe^{mur}</i> <i>habe^{mini}</i> <i>habentur</i>	<i>habe^{ar}</i> <i>habe^{aris}</i> <i>habe^{atur}</i> <i>habe^{amur}</i> <i>habe^{amini}</i> <i>habe^{antur}</i>	<i>haberi</i>	<i>habere</i> <i>habemini</i>
indic. imperfectum	conj. imperfectum	infinitief perfectum	
<i>habe^{bar}</i> <i>habe^{baris}</i> <i>habe^{batur}</i> <i>habe^{bamur}</i> <i>habe^{bamini}</i> <i>habe^{bantur}</i>	<i>haber^{er}</i> <i>haber^{eris}</i> <i>haber^{etur}</i> <i>haber^{emur}</i> <i>haber^{emini}</i> <i>haber^{entur}</i>	<i>habitu^m esse</i>	
indic. futurum simpl.		infinitief futurum	gerundium
<i>habe^{bor}</i> <i>habe^{beris}</i> <i>habe^{bitur}</i> <i>habe^{bimur}</i> <i>habe^{bimini}</i> <i>habe^{buntur}</i>		<i>habitu^m iri</i>	
indicatief perfectum	conjunctief perfectum	participium presens	gerundivum
<i>habitu^s sum</i> <i>habitu^s es</i> <i>habitu^s est</i> <i>habituⁱ sumus</i> <i>habituⁱ estis</i> <i>habituⁱ sunt</i>	<i>habitu^s sim</i> <i>habitu^s sis</i> <i>habitu^s sit</i> <i>habituⁱ simus</i> <i>habituⁱ sitis</i> <i>habituⁱ sint</i>		<i>habendu^s</i> <i>habendu^a</i> <i>habendu^m</i> enz.
indic. p-q-perfectum	conj. p-q-perfectum	participium perfectum	
<i>habitu^s eram</i> <i>habitu^s eras</i> <i>habitu^s erat</i> <i>habituⁱ eramus</i> <i>habituⁱ eratis</i> <i>habituⁱ erant</i>	<i>habitu^s essem</i> <i>habitu^s esses</i> <i>habitu^s esset</i> <i>habituⁱ essemus</i> <i>habituⁱ essetis</i> <i>habituⁱ essent</i>	<i>habitu^s</i> <i>habitu^a</i> <i>habitu^m</i> enz.	
indic. futurum exact.		participium futurum	supinum
<i>habitu^s ero</i> <i>habitu^s eris</i> <i>habitu^s erit</i> <i>habituⁱ erimus</i> <i>habituⁱ eritis</i> <i>habituⁱ erunt</i>			

3.4.3 De 3e vervoeging

3.4.3.1 Actief

indicatief presens	conjunctief presens	infinitief presens	imperatief presens
mitt o mitt is mitt it mitt imus mitt itis mitt unt	mitt am mitt as mitt at mitt amus mitt atis mitt ant	mitt ere	mitt e mitt ite
indic. imperfectum	conj. imperfectum	infinitief perfectum	
mitt ebam mitt ebas mitt ebat mitt ebamus mitt ebatis mitt ebant	mitt erem mitt eres mitt eret mitt eremus mitt eretis mitt erent	mis isse	
indic. futurum simpl.		infinitief futurum	gerundium
mitt am mitt es mitt et mitt emus mitt etis mitt ent		miss urum esse	mitt endum mitt endi mitt endo mitt endo
indicatief perfectum	conjunctief perfectum	participium presens	gerundivum
mis i mis isti mis it mis imus mis istis miser unt	miser im miser is miser it miser imus miser itis miser int	mitt ens mitt entis enz.	
indic. p-q-perfectum	conj. p-q-perfectum	participium perfectum	
miser am miser as miser at miser amus miser atis miser ant	mis issem mis isses mis isset mis issemus mis issetis mis issent		
indic. futurum exact.		participium futurum	supinum
miser o miser is miser it miser imus miser itis miser int		miss urus miss ura miss urum enz.	miss um miss u

3.4.3.2 Passief

indicatief presens	conjunctief presens	infinitief presens	imperatief presens
mittor mitteris mittitur mittimur mittimini mittuntur	mittar mittaris mittatur mittamur mittamini mittantur	mitti	mittere mittimini
indic. imperfectum	conj. imperfectum	infinitief perfectum	
mittebar mittebaris mittebatur mittebamur mittebamini mittebantur	mitterer mittereris mitteretur mitteremur mitteremini mitterentur	missum esse	
indic. futurum simpl.		infinitief futurum	gerundium
mittar mitteris mittetur mittemur mittimini mittentur		missum iri	
indicatief perfectum	conjunctief perfectum	participium presens	gerundivum
missus sum missus es missus est missi sumus missi estis missi sunt	missus sim missus sis missus sit missi simus missi sitis missi sint		mittendus mittenda mittendum enz.
indic. p-q-perfectum	conj. p-q-perfectum	participium perfectum	
missus eram missus eras missus erat missi eramus missi eratis missi erant	missus essem missus esses missus esset missi essemus missi essetis missi essent	missus missa missum enz.	
indic. futurum exact.		participium futurum	supinum
missus ero missus eris missus erit missi erimus missi eritis missi erunt			

3.4.4 De 4e vervoeging

3.4.4.1 Actief

indicatief presens	conjunctief presens	infinitief presens	imperatief presens
audio audis audit audimus auditis audiunt	audiam audias audiat audiamus audiat audiant	audire	audi audite
indic. imperfectum	conj. imperfectum	infinitief perfectum	
audiebam audiebas audiebat audiebamus audiebatis audiebant	audirem audires audiret audiremus audiretis audirent	audivisse	
indic. futurum simpl.		infinitief futurum	gerundium
audiam audies audiet audiemus audietis audient		auditurum esse	audiendum audiendi audiendo audiendo
indicatief perfectum	conjunctief perfectum	participium presens	gerundivum
audivi audivisti audivit audivimus audivistis audiverunt	audiverim audiveris audiverit audiverimus audiveritis audiverint	audiens audientis enz.	
indic. p-q-perfectum	conj. p-q-perfectum	participium perfectum	
audiveram audiveras audiverat audiveramus audiveratis audiverant	audivissem audivisses audivisset audivissemus audivissetis audivissent		
indic. futurum exact.		participium futurum	supinum
audivero audiveris audiverit audiverimus audiveritis audiverint		auditurus auditura auditurum enz.	auditum auditum

3.4.4.2 Passief

indicatief presens	conjunctief presens	infinitief presens	imperatief presens
<i>audi</i> or <i>audi</i> ris <i>audi</i> tur <i>audi</i> mur <i>audi</i> mini <i>audi</i> untur	<i>audi</i> a <i>audi</i> aris <i>audi</i> atur <i>audi</i> amur <i>audi</i> amini <i>audi</i> antur	<i>audi</i> ri	<i>audi</i> re <i>audi</i> mini
indic. imperfectum	conj. imperfectum	infinitief perfectum	
<i>audi</i> e bar <i>audi</i> e baris <i>audi</i> e batur <i>audi</i> e bamur <i>audi</i> e bamini <i>audi</i> e bantur	<i>audi</i> r e <i>audi</i> r eris <i>audi</i> r etur <i>audi</i> r emur <i>audi</i> r emini <i>audi</i> r entur	<i>audi</i> tum esse	
indic. futurum simpl.		infinitief futurum	gerundium
<i>audi</i> a <i>audi</i> eris <i>audi</i> etur <i>audi</i> emur <i>audi</i> emini <i>audi</i> entur		<i>audi</i> tum iri	
indicatief perfectum	conjunctief perfectum	participium presens	gerundivum
<i>audi</i> us sum <i>audi</i> us es <i>audi</i> us est <i>audi</i> i sumus <i>audi</i> i estis <i>audi</i> i sunt	<i>audi</i> us sim <i>audi</i> us sis <i>audi</i> us sit <i>audi</i> i simus <i>audi</i> i sitis <i>audi</i> i sint		<i>audi</i> endus <i>audi</i> enda <i>audi</i> endum enz.
indic. p-q-perfectum	conj. p-q-perfectum	participium perfectum	
<i>audi</i> us eram <i>audi</i> us eras <i>audi</i> us erat <i>audi</i> i eramus <i>audi</i> i eratis <i>audi</i> i erant	<i>audi</i> us essem <i>audi</i> us esses <i>audi</i> us esset <i>audi</i> i essemus <i>audi</i> i essetis <i>audi</i> i essent	<i>audi</i> us <i>audi</i> ta <i>audi</i> tum enz.	
indic. futurum exact.		participium futurum	supinum
<i>audi</i> us ero <i>audi</i> us eris <i>audi</i> us erit <i>audi</i> i erimus <i>audi</i> i eritis <i>audi</i> i erunt			

3.4.5 De 5e vervoeging

3.4.5.1 Actief

indicatief presens	conjunctief presens	infinitief presens	imperatief presens
capi <u>o</u> capi <u>s</u> capi <u>t</u> capi <u>mus</u> capi <u>tis</u> capi <u>unt</u>	capi <u>a</u> m capi <u>a</u> s capi <u>a</u> t capi <u>a</u> mus capi <u>a</u> tis capi <u>a</u> nt	cape <u>r</u> e	cape <u></u> capi <u>t</u> e
indic. imperfectum	conj. imperfectum	infinitief perfectum	
capi <u>e</u> ba <u>m</u> capi <u>e</u> ba <u>s</u> capi <u>e</u> ba <u>t</u> capi <u>e</u> ba <u>mus</u> capi <u>e</u> ba <u>tis</u> capi <u>e</u> ba <u>nt</u>	cape <u>r</u> em cape <u>r</u> es cape <u>r</u> et cape <u>r</u> emus cape <u>r</u> etis cape <u>r</u> ent	cep <u>i</u> sse	
indic. futurum simpl.		infinitief futurum	gerundium
capi <u>a</u> m capi <u>e</u> s capi <u>e</u> t capi <u>e</u> mus capi <u>e</u> tis capi <u>e</u> nt		cap <u>t</u> ur <u>u</u> m esse	capi <u>e</u> nd <u>u</u> m capi <u>e</u> nd <u>i</u> capi <u>e</u> nd <u>o</u> capi <u>e</u> nd <u>o</u>
indicatief perfectum	conjunctief perfectum	participium presens	gerundivum
cepi cepi <u>sti</u> cepi <u>t</u> cepi <u>mus</u> cepi <u>stis</u> ceper <u>unt</u>	ceper <u>i</u> m ceper <u>i</u> s ceper <u>i</u> t ceper <u>i</u> mus ceper <u>i</u> tis ceper <u>i</u> nt	capi <u>e</u> ns capi <u>e</u> ntis enz.	
indic. p-q-perfectum	conj. p-q-perfectum	participium perfectum	
ceper <u>a</u> m ceper <u>a</u> s ceper <u>a</u> t ceper <u>a</u> mus ceper <u>a</u> tis ceper <u>a</u> nt	cepi <u>sse</u> m cepi <u>sse</u> s cepi <u>sse</u> t cepi <u>sse</u> mus cepi <u>sse</u> tis cepi <u>sse</u> nt		
indic. futurum exact.		participium futurum	supinum
ceper <u>o</u> ceper <u>is</u> ceper <u>it</u> ceper <u>imus</u> ceper <u>itis</u> ceper <u>int</u>		cap <u>t</u> ur <u>u</u> s cap <u>t</u> ur <u>a</u> cap <u>t</u> ur <u>u</u> m enz.	cap <u>t</u> um cap <u>t</u> u

3.4.5.2 Passief

indicatief presens	conjunctief presens	infinitief presens	imperatief presens
capi <u>or</u> capi <u>er</u> is capi <u>tur</u> capi <u>mur</u> capi <u>mini</u> capi <u>untur</u>	capi <u>a</u> r capi <u>a</u> ris capi <u>a</u> tur capi <u>a</u> mur capi <u>a</u> mini capi <u>a</u> ntur	capi	cape <u>re</u> capi <u>mini</u>
indic. imperfectum	conj. imperfectum	infinitief perfectum	
capi <u>e</u> bar capi <u>e</u> baris capi <u>e</u> bat <u>ur</u> capi <u>e</u> ba <u>mur</u> capi <u>e</u> ba <u>mini</u> capi <u>e</u> ba <u>ntur</u>	cape <u>r</u> er cape <u>r</u> eris cape <u>r</u> et <u>ur</u> cape <u>r</u> em <u>ur</u> cape <u>r</u> em <u>ini</u> cape <u>r</u> em <u>ntur</u>	capt <u>um</u> esse	
indic. futurum simpl.		infinitief futurum	gerundium
capi <u>a</u> r capi <u>e</u> ris capiet <u>ur</u> capiem <u>ur</u> capiem <u>ini</u> capiem <u>ntur</u>		capt <u>um</u> iri	
indicatief perfectum	conjunctief perfectum	participium presens	gerundivum
capt <u>us</u> sum capt <u>us</u> es capt <u>us</u> est capti sumus capti estis capti sunt	capt <u>us</u> sim capt <u>us</u> sis capt <u>us</u> sit capti simus capti sitis capti sint		capi <u>e</u> ndus capi <u>e</u> nda capi <u>e</u> ndum enz.
indic. p-q-perfectum	conj. p-q-perfectum	participium perfectum	
capt <u>us</u> eram capt <u>us</u> eras capt <u>us</u> erat capti eramus capti eratis capti erant	capt <u>us</u> essem capt <u>us</u> esses capt <u>us</u> esset capti essemus capti essetis capti essent	capt <u>us</u> cap <u>ta</u> capt <u>um</u> enz.	
indic. futurum exact.		participium futurum	supinum
capt <u>us</u> ero capt <u>us</u> eris capt <u>us</u> erit capti erimus capti eritis capti erunt			

3.5 Onregelmatige werkwoorden

Een werkwoord is onregelmatig als het **slechts gedeeltelijk volgens de regels** (zie paragraaf 3.3) wordt vervoegd.

Naast het hulpwerkwoord **esse** ('zijn' – zie paragraaf 3.2) bestaan nog de volgende onregelmatige werkwoorden.

Ze zijn alleen in de **onvoltooide tijden** (gedeeltelijk) **onregelmatig**.

In de **voltooide tijden** worden ze volledig **regelmatig** gevormd op basis van de **perfectumstam**. De voltooiden tijden zijn dan ook niet in de tabellen opgenomen.

3.5.1 Posse

actief	indic. presens	indic. imperf.	indic. fut. s.	conj. presens	conj. imperf.
1 enk.	<i>possum</i>	<i>poteram</i>	<i>potero</i>	<i>possim</i>	<i>possem</i>
2 enk.	<i>potes</i>	<i>poteras</i>	<i>poteris</i>	<i>possis</i>	<i>posses</i>
3 enk.	<i>potest</i>	<i>poterat</i>	<i>poterit</i>	<i>possit</i>	<i>posset</i>
1 mv.	<i>possumus</i>	<i>poteramus</i>	<i>poterimus</i>	<i>possimus</i>	<i>possemus</i>
2 mv.	<i>potestis</i>	<i>poteratis</i>	<i>poteritis</i>	<i>possitis</i>	<i>possetis</i>
3 mv.	<i>possunt</i>	<i>poterant</i>	<i>poterunt</i>	<i>possint</i>	<i>possent</i>

i Posse is eigenlijk een samenstelling van een stam *pot-* en het werkwoord *esse*. Waar de vorm van *esse* begint met een *s*, verandert de stam in *pos-* (i.p.v. *pot-*).

3.5.2 Ire

actief	indic. presens	indic. imperf.	indic. fut. s.	conj. presens	conj. imperf.
1 enk.	<i>eo</i>	<i>ibam</i>	<i>ibo</i>	<i>eam</i>	<i>irem</i>
2 enk.	<i>is</i>	<i>ibas</i>	<i>ibis</i>	<i>eas</i>	<i>ires</i>
3 enk.	<i>it</i>	<i>ibat</i>	<i>ibit</i>	<i>eat</i>	<i>iret</i>
1 mv.	<i>imus</i>	<i>ibamus</i>	<i>ibimus</i>	<i>eamus</i>	<i>iremus</i>
2 mv.	<i>itis</i>	<i>ibatis</i>	<i>ibitis</i>	<i>eatis</i>	<i>iretis</i>
3 mv.	<i>eunt</i>	<i>ibant</i>	<i>ibunt</i>	<i>eant</i>	<i>irent</i>

i *Ire* is alleen onregelmatig in de indicatief presens (stam *e-* in de eerste persoon enkelvoud en derde persoon meervoud) en in de conjunctief presens (stam *e-* in alle personen). De overige onvoltooide tijden worden gevormd met de stam *i-* volgens de regels.

3.5.3 Ferre

actief	indic. presens	indic. imperf.	indic. fut. s.	conj. presens	conj. imperf.
1 enk.	<i>fero</i>	<i>ferebam</i>	<i>feram</i>	<i>feram</i>	<i>ferrem</i>
2 enk.	<i>fers</i>	<i>ferebas</i>	<i>feres</i>	<i>feras</i>	<i>ferres</i>
3 enk.	<i>fert</i>	<i>ferebat</i>	<i>feret</i>	<i>ferat</i>	<i>ferret</i>
1 mv.	<i>ferimus</i>	<i>ferebamus</i>	<i>feremus</i>	<i>feramus</i>	<i>ferremus</i>
2 mv.	<i>fertis</i>	<i>ferebatis</i>	<i>feretis</i>	<i>feratis</i>	<i>ferretis</i>
3 mv.	<i>ferunt</i>	<i>ferebant</i>	<i>ferent</i>	<i>ferant</i>	<i>ferrent</i>

passief	indic. presens	indic. imperf.	indic. fut. s.	conj. presens	conj. imperf.
1 enk.	<i>feror</i>	<i>ferebar</i>	<i>ferar</i>	<i>ferar</i>	<i>ferrer</i>
2 enk.	<i>ferris</i>	<i>ferebaris</i>	<i>fereris</i>	<i>feraris</i>	<i>ferreris</i>
3 enk.	<i>fertur</i>	<i>ferebatur</i>	<i>feretur</i>	<i>feratur</i>	<i>ferretur</i>
1 mv.	<i>ferimur</i>	<i>ferebamur</i>	<i>feremur</i>	<i>feramur</i>	<i>ferremur</i>
2 mv.	<i>ferimini</i>	<i>ferebamini</i>	<i>feremini</i>	<i>feramini</i>	<i>ferremini</i>
3 mv.	<i>feruntur</i>	<i>ferebantur</i>	<i>ferentur</i>	<i>ferantur</i>	<i>ferrentur</i>

i *Ferre* is alleen onregelmatig in de indicatief presens (wel of geen bindklinker). De overige onvoltooide tijden worden gevormd met de stam *fer-* volgens de regels.

3.5.4 Fieri

actief	indic. presens	indic. imperf.	indic. fut. s.	conj. presens	conj. imperf.
1 enk.	<i>fio</i>	<i>fiebam</i>	<i>fiam</i>	<i>fiam</i>	<i>fierm</i>
2 enk.	<i>fis</i>	<i>fiebas</i>	<i>fies</i>	<i>fias</i>	<i>fiers</i>
3 enk.	<i>fit</i>	<i>fiebat</i>	<i>fiet</i>	<i>fiat</i>	<i>fiert</i>
1 mv.	<i>fimus</i>	<i>fiebamus</i>	<i>fiemus</i>	<i>fiamus</i>	<i>fieremus</i>
2 mv.	<i>fitis</i>	<i>fiebatis</i>	<i>fietis</i>	<i>fiatis</i>	<i>fieretis</i>
3 mv.	<i>fiunt</i>	<i>fiebant</i>	<i>fient</i>	<i>fiant</i>	<i>fierent</i>

i *Fieri* wordt in alle onvoltooide tijden gevormd met de stam *fi-* volgens de regels.

i *Fieri* wordt ook gebruikt voor de (onbestaande) voltooide tijden passief van *facere*.

3.5.5 Velle

actief	indic. presens	indic. imperf.	indic. fut. s.	conj. presens	conj. imperf.
1 enk.	<i>vol</i> o	<i>vole</i> ba <i>m</i>	<i>vol</i> a <i>m</i>	<i>vel</i> i <i>m</i>	<i>velle</i> m
2 enk.	<i>vis</i>	<i>vole</i> ba <i>s</i>	<i>voles</i>	<i>vel</i> i <i>s</i>	<i>velles</i>
3 enk.	<i>vult</i>	<i>vole</i> ba <i>t</i>	<i>volet</i>	<i>vel</i> i <i>t</i>	<i>vellet</i>
1 mv.	<i>vol</i> u <i>mus</i>	<i>vole</i> ba <i>mus</i>	<i>vole</i> m <i>us</i>	<i>vel</i> i <i>mus</i>	<i>vellem</i> us
2 mv.	<i>vult</i> is	<i>vole</i> ba <i>tis</i>	<i>volet</i> is	<i>vel</i> i <i>tis</i>	<i>vellet</i> is
3 mv.	<i>vol</i> u <i>nt</i>	<i>vole</i> ba <i>nt</i>	<i>volent</i>	<i>vel</i> i <i>nt</i>	<i>vellent</i>

i *Velle* is vooral onregelmatig in de indicatief presens (verschillende stammen) en in de conjunctief presens (stam *vel-* met *î*). De indicatief imperfectum en futurum simplex worden gevormd met de stam *vol-* volgens de regels. De conjunctief imperfectum bestaat (volgens de regel) uit de infinitief presens met een uitgang.

3.5.6 Nolle

actief	indic. presens	indic. imperf.	indic. fut. s.	conj. presens	conj. imperf.
1 enk.	<i>nol</i> o	<i>nole</i> ba <i>m</i>	<i>nol</i> a <i>m</i>	<i>nol</i> i <i>m</i>	<i>nollem</i>
2 enk.	<i>non vis</i>	<i>nole</i> ba <i>s</i>	<i>noles</i>	<i>nol</i> i <i>s</i>	<i>nolles</i>
3 enk.	<i>non vult</i>	<i>nole</i> ba <i>t</i>	<i>nolet</i>	<i>nol</i> i <i>t</i>	<i>nollet</i>
1 mv.	<i>nol</i> u <i>mus</i>	<i>nole</i> ba <i>mus</i>	<i>nole</i> m <i>us</i>	<i>nol</i> i <i>mus</i>	<i>nollem</i> us
2 mv.	<i>non vult</i> is	<i>nole</i> ba <i>tis</i>	<i>nolet</i> is	<i>nol</i> i <i>tis</i>	<i>nollet</i> is
3 mv.	<i>nol</i> u <i>nt</i>	<i>nole</i> ba <i>nt</i>	<i>nolent</i>	<i>nol</i> i <i>nt</i>	<i>nollent</i>

i *Nolle* is vooral onregelmatig in de indicatief presens (stam *nol-* of samenstelling van *non* en *velle*) en in de conjunctief presens (stam *nol-* met *î*). De indicatief imperfectum en futurum simplex worden gevormd met de stam *nol-* volgens de regels. De conjunctief imperfectum bestaat (volgens de regel) uit de infinitief presens met een uitgang.

3.5.7 Malle

actief	indic. presens	indic. imperf.	indic. fut. s.	conj. presens	conj. imperf.
1 enk.	<i>mal</i> o	<i>male</i> ba <i>m</i>	<i>mal</i> a <i>m</i>	<i>mal</i> i <i>m</i>	<i>malle</i> m
2 enk.	<i>mavis</i>	<i>male</i> ba <i>s</i>	<i>males</i>	<i>mal</i> i <i>s</i>	<i>malles</i>
3 enk.	<i>mavult</i>	<i>male</i> ba <i>t</i>	<i>malet</i>	<i>mal</i> i <i>t</i>	<i>mallet</i>
1 mv.	<i>mal</i> u <i>mus</i>	<i>male</i> ba <i>mus</i>	<i>male</i> m <i>us</i>	<i>mal</i> i <i>mus</i>	<i>malle</i> m <i>us</i>
2 mv.	<i>mavult</i> is	<i>male</i> ba <i>tis</i>	<i>malet</i> is	<i>mal</i> i <i>tis</i>	<i>mallet</i> is
3 mv.	<i>mal</i> u <i>nt</i>	<i>male</i> ba <i>nt</i>	<i>malet</i> nt	<i>mal</i> i <i>nt</i>	<i>mallet</i> nt

i *Malle* is vooral onregelmatig in de indicatief presens (verschillende stammen) en in de conjunctief presens (stam *mal-* met *î*). De indicatief imperfectum en futurum simplex worden gevormd met de stam *mal-* volgens de regels. De conjunctief imperfectum bestaat (volgens de regel) uit de infinitief presens met een uitgang.

3.6 Defectieve werkwoorden

Er bestaan in het Latijn enkele defectieve werkwoorden, die een groot aantal vormen missen en dus een heel onvolledige vervoeging hebben:

- **ait** ('zegt hij; zei hij') komt nagenoeg alleen in de derde persoon enkelvoud van de indicatief presens voor.
- **coepisse** ('beginnen') bestaat alleen in de voltooiden tijden, die worden gevormd op basis van de perfectumstam *coep-* (dus: *coepi*, *coeperam*, *coepero*, *coeperim*, *coepissem* enz.); daarnaast heeft dit werkwoord het participium perfectum (*coeptus*) en futurum (*coepturus*).
- **inquit** ('zegt hij; zei hij') komt nagenoeg alleen in de derde persoon enkelvoud van de indicatief presens voor.
- **licet** ('het is toegelaten, men mag') bestaat slechts in de derde persoon enkelvoud (onpersoonlijk).
- **meminisse** ('zich herinneren, denken aan') bestaat alleen in de voltooiden tijden, die worden gevormd op basis van de perfectumstam *memin-* (dus: *memini*, *memineram*, *meminero*, *meminerim*, *meminissem* enz.); daarnaast heeft dit werkwoord de imperatief (enk. *memento*, mv. *mementote*).

3.7 Verkorte werkwoordsvormen

- 1 In de indicatief perfectum actief, de conjunctief plusquamperfectum actief en de infinitief perfectum actief kunnen de letters *vi* voor een *s* wegvallen.

bv. indicatief perfectum actief:	<i>vocavisti(s)</i>	→	<i>vocasti(s)</i>
	<i>audivisti(s)</i>	→	<i>audisti(s)</i>
conjunctief plusquamperfectum actief:	<i>vocavisse(m) enz.</i>	→	<i>vocassem enz.</i>
	<i>audivisse(m) enz.</i>	→	<i>audissem enz.</i>
infinitief perfectum actief:	<i>vocavisse</i>	→	<i>vocasse</i>
	<i>audivisse</i>	→	<i>audisse</i>

- 2 In de voltooide tijden van de indicatief actief en in de conjunctief perfectum actief kan/kunnen de letter(s) *v(e)* voor een *r* wegvallen.

bv. indicatief perfectum actief:	<i>vocaverunt</i>	→	<i>vocarunt</i>
	<i>audiverunt</i>	→	<i>audierunt</i>
indicatief plusquamperfectum actief:	<i>vocaveram enz.</i>	→	<i>vocaram enz.</i>
	<i>audiveram enz.</i>	→	<i>audieram enz.</i>
indicatief futurum exactum actief:	<i>vocavero enz.</i>	→	<i>vocaro enz.</i>
	<i>audivero enz.</i>	→	<i>audiero enz.</i>
conjunctief perfectum actief:	<i>vocaverim enz.</i>	→	<i>vocarim enz.</i>
	<i>audiverim enz.</i>	→	<i>audierim enz.</i>

- 3 De uitgang *-erunt* van de indicatief perfectum actief derde persoon meervoud wordt soms *-ere*.

bv. <i>vocaverunt</i>	→	<i>vocavere</i>
<i>habuerunt</i>	→	<i>habuere</i>
<i>miserunt</i>	→	<i>misere</i>
<i>fuerunt</i>	→	<i>fuere</i>

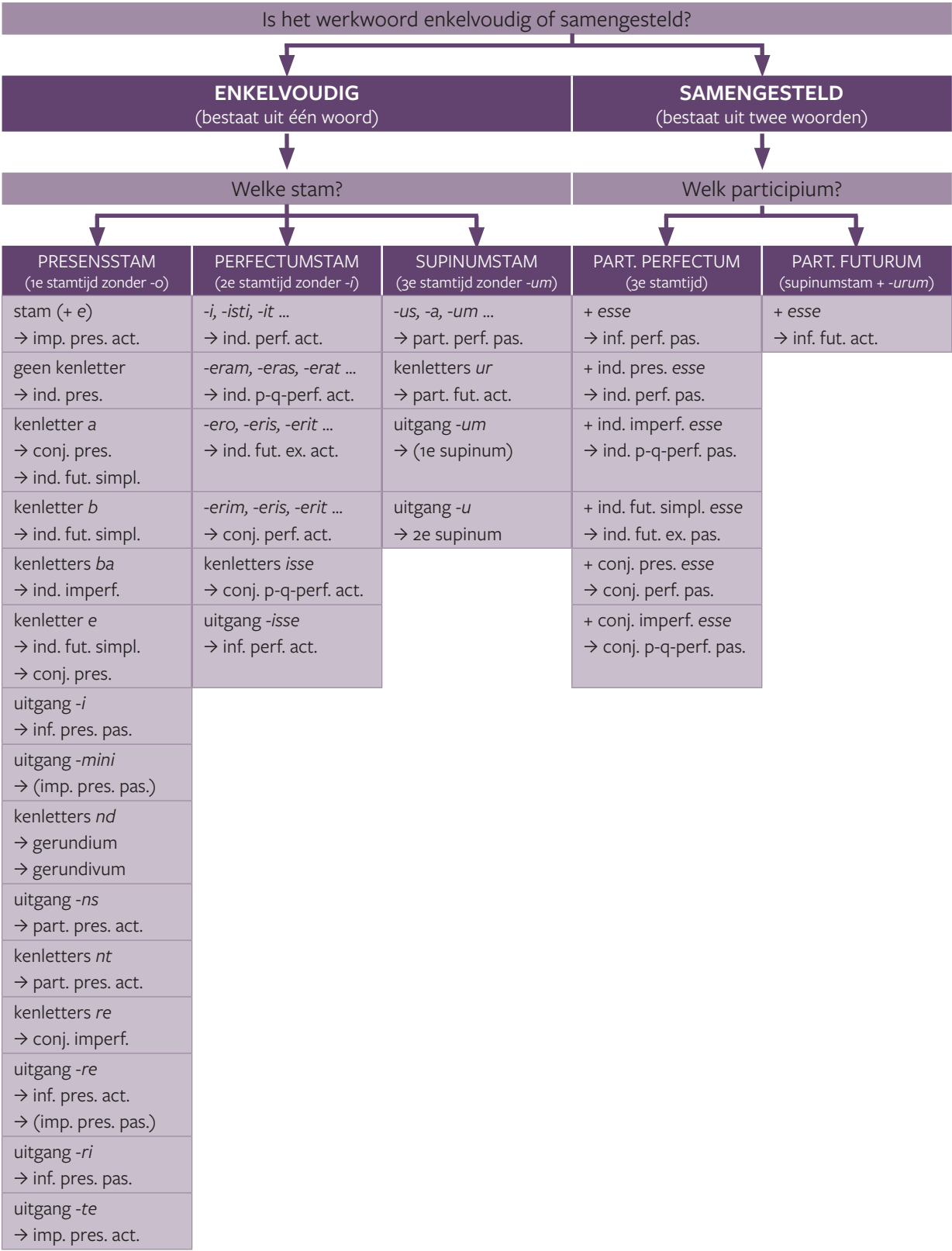
- 4 De uitgang *-ris* van de tweede persoon enkelvoud passief wordt soms *-re* (behalve in de indicatief presens, om verwarring met de infinitief presens actief te vermijden).

bv. <i>vocabaris</i>	→	<i>vocabare</i>
<i>habeberis</i>	→	<i>habebere</i>
<i>mittaris</i>	→	<i>mittare</i>
<i>audireris</i>	→	<i>audirere</i>

- 5 De imperatief presens actief tweede persoon enkelvoud van *dicere* ('zeggen'), *ducere* ('leiden'), *facere* ('doen') en *ferre* ('dragen') is respectievelijk *dic*, *duc*, *fac* en *fer* (ook in samenstellingen).

3.8 Werkwoorden determineren

Als je een werkwoord moet determineren (d.w.z. de vorm, de wijs, de tijd, de persoon en het getal bepalen), ga je te werk op de volgende manier:

3.9 Werkwoorden vertalen

3.9.1 Indicatief

tijd	betekenis	voorbeelden
presens	onvoltooid tegenwoordige tijd	ACT. <i>voco</i> : 'ik roep' PAS. <i>vocor</i> : 'ik word geroepen'
imperfectum	onvoltooid verleden tijd	ACT. <i>vocabam</i> : 'ik riep' PAS. <i>vocabar</i> : 'ik werd geroepen'
futurum simplex	onvoltooid toekomstige tijd	ACT. <i>vocabo</i> : 'ik zal roepen' PAS. <i>vabor</i> : 'ik zal geroepen worden '
perfectum	voltooid tegenwoordige tijd	ACT. <i>vocavi</i> : 'ik heb geroepen' PAS. <i>vocatus sum</i> : 'ik ben geroepen'
plusquamperfectum	voltooid verleden tijd	ACT. <i>vocaveram</i> : 'ik had geroepen' PAS. <i>vocatus eram</i> : 'ik was geroepen'
futurum exactum	voltooid toekomstige tijd	ACT. <i>vocavero</i> : 'ik zal geroepen hebben ' PAS. <i>vocatus ero</i> : 'ik zal geroepen zijn '

In de voltooide tijden actief moet je in het Nederlands soms het hulpwerkwoord 'zijn' gebruiken i.p.v. 'hebben'.
bv. *veni*: 'ik ben gekomen', *veneram*: 'ik was gekomen' enz.

3.9.2 Conjunctief

1 Een **grammaticale conjunctief** (in een bijzin) wordt in principe vertaald zoals een indicatief.

2 Een **betekeniskonjunctief** (in een hoofdzin) heeft een eigen betekenis.

- bv. *potentialis*: 'zou(den) (kunnen)' + infinitief
- irrealis*: 'zou(den)' + infinitief
- overleggende vraag: 'moeten' + infinitief

De betekeniskonjunctief wordt behandeld in hoofdstuk 5.

3.9.3 Imperatief

tijd	betekenis	voorbeelden
presens	gebiedende wijs (heden)	ACT. <i>voca/vocate</i> : 'roep' PAS. <i>vocare/vocamini</i> : ' word geroepen'

In het Nederlands maken we geen onderscheid tussen een imperatief enkelvoud en meervoud.

3.9.4 Infinitief

tijd	betekenis	voorbeelden
presens	onbepaalde wijs heden	ACT. <i>vocare</i> : ‘roepen’ PAS. <i>vocari</i> : ‘geroepen worden ’
perfectum	onbepaalde wijs verleden	ACT. <i>vocavisse</i> : ‘geroepen hebben ’ PAS. <i>vocatum esse</i> : ‘geroepen zijn ’
futurum	onbepaalde wijs toekomst	ACT. <i>vocaturum esse</i> : ‘ te zullen roepen’ PAS. <i>vocatum iri</i> : ‘ te zullen geroepen worden ’

3.9.5 Participium

tijd	betekenis	voorbeelden
presens (actief)	onvoltooid deelwoord	<i>vocans</i> : ‘roepend’
perfectum (passief)	voltooid deelwoord	<i>vocatus</i> : ‘geroepen’
futurum (actief)	‘die zal’, ‘van plan te’ of ‘om te’ + infinitief	<i>vocaturus</i> : ‘ die zal roepen’, ‘ van plan te roepen’ of ‘ om te roepen’

3.9.6 Gerundium

	betekenis	voorbeelden
	‘het’ + infinitief	<i>vocandum</i> : ‘ het roepen’

3.9.7 Gerundivum

	betekenis	voorbeelden
	‘die moet worden’ + voltooid deelwoord	<i>vocandus</i> : ‘ die moet worden geroepen’

3.9.8 Supinum

	betekenis	voorbeelden
	‘om te’ + infinitief	<i>vocatu(m)</i> : ‘ om te roepen’

Deel 2
De zin

Syntaxis

4 De naamvallen

4.1 Inleidende begrippen

4.1.1 Het predicaat

Het centrale element van elke zin is het predicaat (gezegde). Het bestaat uit datgene **wat van het onderwerp wordt gezegd**.

Een predicaat kan twee vormen aannemen:

- een **werkwoordelijk predicaat** bestaat alleen uit een werkwoord(groep);
bv. *Viri ... vitae necisque habent potestatem* (Caes. Gal. 6, 19): ‘De mannen **hebben** de macht over leven en dood.’
- een **naamwoordelijk predicaat** bestaat uit een koppelwerkwoord en een naamwoordelijk deel.
bv. *Funera sunt ... magnifica et sumptuosa* (Caes. Gal. 6, 19): ‘De begrafenissen **zijn prachtig en kostbaar**.’

Het predicaat wordt aangevuld met noodzakelijke en eventueel niet-noodzakelijke zinsdelen. Hoeveel en welke zinsdelen dat zijn, hangt af van de **betekenis van het predicaat**.

bv. Een werkwoord als ‘regenen’ heeft geen andere zinsdelen nodig: ‘het regent’.

Een werkwoord als ‘wandelen’ heeft één ander zinsdeel nodig, nl. een onderwerp: iemand wandelt.

Een werkwoord als ‘kopen’ heeft twee andere zinsdelen nodig, nl. een onderwerp en een lijdend voorwerp: iemand koopt iets.

Een werkwoord als ‘geven’ heeft drie andere zinsdelen nodig, nl. een onderwerp, een lijdend voorwerp en een meewerkend voorwerp: iemand geeft iets aan iemand.

4.1.2 Zinsdelen

Een enkelvoudige zin bevat:

- ALTIJD een **zinskern**, die de **noodzakelijke zinsdelen** bevat om van een verstaanbare zin te kunnen spreken;
- EVENTUEEL **één of meer bepalingen**, die de zin verder specificeren, maar **geen noodzakelijke aanvullingen** zijn.

4.1.2.1 Zinskern

- het **predicaat**:
 - **werkwoordelijk** als het gaat om een werkwoord dat de handeling of toestand uitdrukt;
bv. *Hac oratione habita discedit Ambiorix* (Caes. Gal. 5, 27): ‘Na deze toespraak **gaat** Ambiorix **weg**.’
 - **naamwoordelijk** als het gaat om een KOPPELWERKWOORD met een naamwoordelijk deel;
bv. *Horum omnium fortissimi sunt Belgae* (Caes. Gal. 1, 1): ‘Van al deze volkeren **zijn** de Belgen **de dappersten**.’
- het **onderwerp** (de persoon of zaak over wie of waarover het werkwoord spreekt);
bv. *Romulus ... ludos ... parat Neptuno* (Liv. 1, 9): ‘**Romulus** organiseert spelen voor Neptunus.’
- het **lijdend voorwerp** (de persoon of zaak die het werkwoord ondergaat);
bv. *Romulus ... ludos ... parat Neptuno* (Liv. 1, 9): ‘Romulus organiseert **spelen** voor Neptunus.’

- het **meewerkend voorwerp** (de persoon of zaak voor wie of waarvoor de handeling wordt uitgevoerd of de toestand geldt);
bv. *Romulus ... ludos ... parat* **Neptuno** (Liv. 1, 9): 'Romulus organiseert spelen **voor Neptunus**.'
- het **handelend voorwerp** (het zinsdeel met 'door' bij een PASSIEF WERKWOORD).
bv. *Daedalus ... CLAUSUS ERAT* **pelago** (Ov. Met. 8, 183-185): 'Daedalus WAS INGESLOTEN **door de zee**.'

4.1.2.2 Bepalingen

1 Een **bijvoeglijke bepaling** staat bij een **substantief**. Ze kan bestaan uit:

- een congruerend adjectief, telwoord, voornaamwoord of participium;
bv. *ignotas ... ARTES* (Ov. Met. 8, 188): '**onbekende KUNSTEN**'
ANNOS ... vicanos (Caes. Gal. 6, 14): '**twintig JAAR**'
suum CORPUS (Ov. Met. 8, 202): '**zijn LICHAAM**'
ORE residenti (Ov. Met. 8, 197): 'MET EEN **stralend GEZICHT**'
- een substantief in de genitief;
bv. *VITA hominis* (Caes. Gal. 6, 16): 'HET LEVEN **van een mens**'
- een bijstelling.
bv. *GAIUS ARPINEIUS, eques Romanus* (Caes. Gal. 5, 27): 'GAIUS ARPINEIUS, **een Romeinse ridder**'

2 Een **bijwoordelijke bepaling** staat bij een **werkwoord**. Ze kan bestaan uit:

- een bijwoord;
bv. *Caelum certe PATET* (Ov. Met. 8, 186): 'De hemel STAAT **zeker** OPEN.'
- een voorzetselgroep;
bv. *Pennas ASPEXIT in undis* (Ov. Met. 8, 233): 'HIJ ZAG de vleugels **in de golven**.'
- een ablatief zonder voorzetsel;
bv. *Lino medias ... ALLIGAT* (Ov. Met. 8, 193): 'HIJ MAAKTE ze in het midden VAST **met een touw**.'
- een accusatief zonder voorzetsel:
 - bijwoordelijke bepaling van duur;
bv. *Annos ... vicanos in disciplina PERMANENT* (Caes. Gal. 6, 14): 'ZE BLIJVEN **twintig jaar** in de leer.'
 - bijwoordelijke bepaling van richting;
bv. *Clodius ... eo die Romam VENTURUS ERAT* (Cic. Mil. 28): 'Clodius WAS VAN PLAN die dag **naar Rome** TE KOMEN.'
 - bijwoordelijke bepaling van ruimte;
bv. *Reliquaeque legiones magnum spatium ABESSENT* (Caes. Gal. 2, 16): 'De overige legioenen WAREN **een grote afstand** VERWIJDERD.'
 - bijwoordelijke bepaling van betrekking.
bv. *Maximam partem lacte atque pecore VIVUNT* (Caes. Gal. 4, 1): 'ZE LEVEN **voor het grootste deel** van melk en vee.'

3 Een **bepaling van gesteldheid** bepaalt een **zinsdeel uit de zinskern** (meestal het onderwerp of het lijdend voorwerp, soms het meewerkend voorwerp) niet rechtstreeks, maar via het werkwoord. Ze congrueert met dat zinsdeel en kan bestaan uit:

- een substantief;
bv. *Administris ... DRUIDIBUS utuntur* (Caes. Gal. 6, 16): 'Ze gebruiken DE DRUIDEN **als dienaren**.'

- een adjectief;
bv. *Mihi responsum **primus** dedit ILLE* (Verg. Buc. 1, 44): ‘Hij gaf mij **als eerste** een antwoord.’
- een bijvoeglijk gebruikt participium.
bv. *CATILINA ... **pugnans** confoditur* (Sal. Cat. 60): ‘CATILINA wordt **strijdend** neergestoken.’

Een **bijvoeglijke bepaling** is geen zinsdeel op zich, maar een **zinsdeelstuk**. De kern van het zinsdeel waarvan ze deel uitmaakt, wordt er immers nader door bepaald.

bv. *Mirabile **patris** impediabat opus* (Ov. Met. 8, 199-200): ‘Hij verhinderde het wonderlijke werk **van zijn vader**.’

In deze zin is *mirabile patris opus* het lijdend voorwerp. Wat verhinderde hij (nl. Icarus)? Het wonderlijke werk van zijn vader. Dit zinsdeel bestaat uit de accusatief *mirabile opus* (het ‘echte’ lijdend voorwerp) en de genitief *patris* (een bijvoeglijke bepaling). De bijvoeglijke bepaling in de genitief is dus een zinsdeelstuk van het zinsdeel lijdend voorwerp.

Een **bijvoeglijke bepaling** en een **bijwoordelijke bepaling** kunnen ook de vorm aannemen van een volledige zin: respectievelijk een **betrekkelijke bijzin** en een **bijwoordelijke bijzin**.

bv. *Oraque caerulea ... excipiuntur aqua, **quae nomen traxit ab illo*** (Ov. Met. 8, 229-230): ‘En zijn mond werd opgeslokt door het donkerblauwe water, **dat zijn naam aan hem ontleende**.’ (Door welk water werd zijn mond opgeslokt? Het water dat zijn naam aan hem ontleende → betrekkelijke bijzin.)

*Ut iacuit **resupinus humo**, cruor emicat alte* (Ov. Met. 4, 121): ‘**Toen hij achterover op de grond lag**, spoot het bloed hoog op.’ (Wanneer spoot het bloed hoog op? Toen hij achterover op de grond lag → bijwoordelijke bijzin van tijd.)

4.1.3 Zinsbouw

4.1.3.1 Woordorde

De woordorde in het Latijn is **anders dan in het Nederlands**. Het Latijn kent immers verbuigingen, waardoor de **functie** van een woord in de zin wordt bepaald door zijn **vorm**, niet door zijn plaats.

Toch zijn er ook in het Latijn bepaalde gewoonten voor de plaatsing van de verschillende zinsdelen. De gebruikelijke woordorde in het Latijn is de volgende:

onderwerp | bijwoordelijke bepaling(en) | meewerkend voorwerp | lijdend voorwerp | werkwoord

Van deze woordorde wordt evenwel dikwijls afgeweken, vooral om **nadruk** op een woord te leggen. Het woord wordt dan vaak **vooraan of achteraan** in de zin geplaatst.

4.1.3.2 Woordgroepen

Om een Latijnse zin te begrijpen moet je woordgroepen herkennen, d.w.z. **groepen van woorden die samen horen**. Mogelijke woordgroepen zijn:

- een predicaat met een onderwerp;
bv. *possidet Minos* (Ov. Met. 8, 187): ‘Minos bezit’
- een voorzetselgroep (een voorzetsel met een naamwoord in de accusatief of ablatief);
bv. *in ordine* (Ov. Met. 8, 189): ‘op een rij’
- een substantief met een congruerend adjectief, telwoord, voornaamwoord of participium;
bv. *loci natalis* (Ov. Met. 8, 184): ‘van zijn geboorteplaats’

- een substantief met een ander substantief in de genitief;
bv. *patris opus* (Ov. Met. 8, 199-200): ‘het werk van zijn vader’
- een substantief met een ander congruerend substantief (bijstelling);
bv. *pater infelix, nec iam pater* (Ov. Met. 8, 231): ‘de ongelukkige vader, geen vader meer’
- een werkwoord of adjectief met een voorwerp in een vaste naamval;
bv. *druidibus utuntur* (Caes. Gal. 6, 16): ‘ze gebruiken de druiden’
- een losse ablatief (een participium met een congruerend naamwoord);
bv. *aestimatione facta* (Caes. Gal. 6, 19): ‘nadat er een schatting is gemaakt’
- een participiumzin (een bijvoeglijk gebruikt participium met zijn zinsdelen of bepalingen);
bv. *ora patrium clamantia nomen* (Ov. Met. 8, 229): ‘zijn mond, die de naam van zijn vader roept’
- een gerundiumconstructie (een gerundium met een lijdend voorwerp);
bv. *ad dilacerandam rem publicam* (Cic. Mil. 24): ‘om de staat te ontwrichten’
- gelijkwaardige zinsdelen verbonden door een nevenschikkend voegwoord;
bv. *opus monitusque* (Ov. Met. 8, 210): ‘het werk en de waarschuwingen’
- een combinatie van deze mogelijkheden.
bv. *saevae memorem Iunonis ob iram* (Verg. Aen. 1, 4): ‘wegens de onverzoenlijke wrok van de woedende Juno’

4.2 De nominatief

4.2.1 Onderwerp

Het onderwerp is de zelfstandigheid waarover iets wordt gezegd door het werkwoord. Het gaat meestal om een **persoon of zaak die zich in een bepaalde toestand bevindt of die een bepaalde handeling verricht** (uitgedrukt door het werkwoord).

Het onderwerp en het werkwoord congrueren in **persoon en getal**.

bv. *Gallia est omnis divisa in partes tres* (Caes. Gal. 1, 1): ‘**Gallië** als geheel is verdeeld in drie delen.’

Druides a bello abesse consuerunt (Caes. Gal. 6, 14): ‘**De druïden** zijn gewoon weg te blijven van de oorlog.’

Viri ... vitae necisque habent potestatem (Caes. Gal. 6, 19): ‘**De mannen** hebben de macht over leven en dood.’

Eorum animi ... dolis haud difficulter capiebantur (Sal. Cat. 14): ‘Hun **geesten** werden met listen helemaal niet moeilijk ingepalmd.’

Nos patriae fines et dulcia linquimus arva (Verg. Buc. 1, 3): ‘**Wij** verlaten het gebied van ons vaderland en onze lieflijke velden.’

! Het onderwerp is heel vaak niet expliciet uitgedrukt, maar zit **vervat in de uitgang** van het werkwoord.

bv. *Etiam ad innocentium supplicia descendunt* (Caes. Gal. 6, 16): ‘**Ze** (nl. de Galliërs) **gaan** zelfs **over** tot terechtstellingen van onschuldigen.’

Sed maxume adolescentium familiaritates appetebat (Sal. Cat. 14): ‘Maar het meest **streefde hij** (nl. Catilina) vriendschappen met jongemannen **na**.’

En, ipse capellas protinus aeger ago (Verg. Buc. 1, 12-13): ‘Kijk, zelf ziek **drijf ik** (nl. Meliboeus) mijn geitjes verder.’

! Het onderwerp van een **infinitiefzin** staat in de accusatief (zie paragraaf 4.4.3).

! Het onderwerp van een **losse ablatief** staat in de ablatief (zie paragraaf 4.7.6).

4.2.2 Naamwoordelijk deel van het gezegde

Het naamwoordelijk deel van het gezegde geeft door het **koppelwerkwoord** ‘zijn’ (of een werkwoord met een verwante betekenis) **meer uitleg over het onderwerp** door te zeggen wie of wat het is of in welke toestand het zich bevindt.

Als het naamwoordelijk deel van het gezegde een adjectief of een participium is, congrueert het met het onderwerp in **getal en geslacht**.

bv. *Horum omnium fortissimi sunt Belgae* (Caes. Gal. 1, 1): ‘Van al deze volkeren **zijn** de Belgen **de dappersten**.’

Funera sunt pro cultu Gallorum magnifica et sumptuosa (Caes. Gal. 6, 19): ‘Begrafenissen **zijn** in verhouding tot de beschaving van de Galliërs **prachtig en kostbaar**.’

Imperium ex iustissimo atque optumo crudele intolerandumque factum (Sal. Cat. 10): ‘Van zeer rechtvaardig en zeer goed **werd** het rijk **wreed en onuitstaanbaar**.’

Idem velle atque idem nolle, ea demum firma amicitia est (Sal. Cat. 20): ‘Hetzelfde willen en hetzelfde niet willen, dat is pas **trouwe vriendschap**.’

Namque erit ille mihi semper deus (Verg. Buc. 1, 7): ‘Want hij **zal** voor mij altijd **een god zijn**.’

i De meest gebruikte **koppelwerkwoorden** zijn *esse* (‘zijn’), *fieri* (‘worden’) en *videri* (‘lijken’).

! Het koppelwerkwoord *esse* wordt geregeld **weggelaten**.

! Het naamwoordelijk deel van het gezegde van een **infinitiefzin** staat in de accusatief (zie paragraaf 4.4.3).

4.3 De vocatief

Aanspreking

In de vocatief staat de naam van de **aangesproken persoon**.

bv. **Pyrame**, responde: tua te carissima Thisbe nominat (Ov. Met. 4, 143-144): '**Pyramus**, antwoord: jouw liefste Thisbe roept jou.'

Quo usque tandem abutere, Catilina, patientia nostra? (Cic. Cat. 1, 1): 'Hoe lang zul je ons geduld nog misbruiken, **Catilina**?

Tityre, tu patulae recubans sub tegmine fagi ... (Verg. Buc. 1, 1): '**Tityrus**, terwijl jij op je rug ligt onder het bladerdak van een breedgetakte beuk ...'

O **Meliboeë**, deus nobis haec otia fecit (Verg. Buc. 1, 6): 'Ach **Meliboeus**, een god verleende ons deze vrije tijd.'

Musa, mihi causas memora ... (Verg. Aen. 1, 8): '**Muze**, breng mij de redenen in herinnering ...'

Een aanspreking wordt altijd voorafgegaan en/of gevolgd door een **komma**.

4.4 De accusatief

4.4.1 Na een voorzetsel

De accusatief is de **vaste naamval** na bepaalde voorzetsels.

bv.	<i>ad</i>	1 'naar, tot (aan)'; 2 'bij, aan'; 3 'om te' (bij een gerundium)
	<i>ante</i>	'voor'
	<i>apud</i>	'bij'
	<i>circa</i>	'rondom; (dicht) bij; omstreeks'
	<i>circum</i>	'rondom; (dicht) bij; langs'
	<i>contra</i>	'tegen(over)'
	<i>extra</i>	'buiten; behalve'
	<i>in</i>	1 'naar, tot (in)'; 2 'tegen(over)'; 3 'met het oog op'
	<i>inter</i>	1 'tussen, onder, te midden van'; 2 'tijdens, gedurende'
	<i>intra</i>	'binnen'
	<i>ob</i>	'wegens, om'
	<i>per</i>	1 'door, over, langs'; 2 'gedurende, tijdens'; 3 'met behulp van, door middel van'
	<i>post</i>	'achter; na'
	<i>praeter</i>	1 'langs, voorbij'; 2 'behalve, uitgezonderd'
	<i>prope</i>	'dicht bij; omstreeks'
	<i>propter</i>	'wegens, door'
	<i>secundum</i>	'volgens'
	<i>sub</i>	1 '(tot) onder'; 2 'omstreeks'
	<i>super</i>	1 'boven (op)'; 2 'over (... heen)'
	<i>supra</i>	1 'boven (op)'; 2 'over (... heen)'
	<i>trans</i>	1 'over (... heen)'; 2 'aan de overkant van'

4.4.2 Lijdend voorwerp

Het lijdend voorwerp is de zelfstandigheid waarop de werking van het werkwoord is gericht. Het gaat meestal om de **persoon of zaak die de handeling van het onderwerp rechtstreeks ondergaat**.

bv. *Druides ... neque tributa una cum reliquis pendunt* (Caes. Gal. 6, 14): 'De druïden betalen ook geen **belastingen** samen met de anderen.'

Neque quisquam agri modum certum aut fines habet proprios (Caes. Gal. 6, 22): 'En niemand heeft **een vaste hoeveelheid land of een eigen grondgebied**.'

Nam ponit in ordine pennas (Ov. Met. 8, 189): 'Want hij legde **veren** op een rij.'

Namque avaritia fidem, probitatem ceterasque artes bonas subvortit (Sal. Cat. 10): 'Want hebzucht vernietigde **de eerlijkheid, de rechtschapenheid en de andere goede eigenschappen**.'

Ipse ... Lentulum in carcerem deducit (Sal. Cat. 55): 'Hijzelf leidde **Lentulus** naar de gevangenis.'

Niet alle werkwoorden hebben een lijdend voorwerp in de accusatief. Bij sommige werkwoorden staat het voorwerp in de **genitief** (zie paragraaf 4.5.7.1), in de **datief** (zie paragraaf 4.6.5.1) of in de **ablatief** (zie paragraaf 4.7.7.1).

4.4.3 Onderwerp van een infinitiefzin

In een infinitiefzin staan het **onderwerp** en alle **zinsdelen die ermee congrueren** (zoals het naamwoordelijk deel van het gezegde en het participium in samengestelde werkwoordsvormen) in de accusatief. In het Nederlands wordt de infinitiefzin ingeleid door '**dat**' (in het Latijn niet uitgedrukt).

bv. *Certior fiebat omnes Belgas ... contra populum Romanum coniurare* (Caes. Gal. 2, 1): 'Hij werd ingelicht dat **alle Belgen** tegen het Romeinse volk samenzwoeren.'

Caesar ... omnem senatum ad se convenire ... iussit (Caes. Gal. 2, 5): 'Caesar beval dat **de gehele senaat** bij hem samenkwam.'

Supplicia eorum ... gratiora dis immortalibus esse arbitrantur (Caes. Gal. 6, 16): 'Ze menen dat **terechtstellingen** van hen **aangenamer** zijn voor de onsterfelijke goden.'

Scio fuisse nonnullos qui ita existumarent (Sal. Cat. 14): 'Ik weet dat er **sommigen** waren die zo dachten.'

Fuere ... qui crederent M. Licinium Crassum non ignarum eius consilii fuisse (Sal. Cat. 17): 'Er waren er die geloofden dat **M. Licinius Crassus** niet **onwetend** was geweest van dat plan.'

De infinitiefzin wordt uitvoerig behandeld in paragraaf 6.2.1.

4.4.4 Bijwoordelijke bepaling

4.4.4.1 Bijwoordelijke bepaling van duur

De bijwoordelijke bepaling van duur drukt uit **hoe lang iets duurt, hoe lang iets al bezig is of hoe lang iets geleden is**. Ook **leeftijden** kunnen op die manier uitgedrukt worden.

bv. *Itaque annos nonnulli videnos in disciplina permanent* (Caes. Gal. 6, 14): 'Bijgevolg blijven sommigen **twintig jaar** in de leer.'

Hic tamen hanc mecum poteris requiescere noctem (Verg. Buc. 1, 79): 'Je kon hier toch **deze nacht** bij mij slapen.'

Hic iam ter centum totos regnabitur annos gente sub Hectorea (Verg. Aen. 1, 272-273): 'Hier zal reeds driemaal honderd **volledige jaren** geregeerd worden onder het volk van Hector.'

De bijwoordelijke bepaling van duur is meestal vergezeld van een **telwoord**.

4.4.4.2 Bijwoordelijke bepaling van richting

De bijwoordelijke bepaling van richting noemt de **plaats waarheen het onderwerp gaat of die het onderwerp bereikt**.

Vertaling: '**naar**'.

bv. *At nos hinc alii sitientes ibimus Afros* (Verg. Buc. 1, 64): 'Maar wij zullen vanhier **naar de dorstige Afrikanen** gaan.'

Arma virumque cano, Troiae qui primus ab oris Italiam ... Laviniaque venit litora (Verg. Aen. 1, 1-3): 'Ik bezing de wapenfeiten en de man die als eerste vanaf de kusten van Troje **naar Italië en de kusten van Lavinium** kwam.'

*Dein profectus id temporis cum iam Clodius, si quidem eo die **Romam** venturus erat, redire potuisset* (Cic. Mil. 28): ‘Daarna vertrok hij op dat tijdstip toen Clodius, als hij die dag tenminste van plan was **naar Rome** te komen, reeds had kunnen terugkeren.’

De bijwoordelijke bepaling van richting komt voor bij **werkwoorden die een beweging uitdrukken** van de ene plaats naar de andere: ‘gaan’, ‘komen’ enz.

4.4.4.3 Bijwoordelijke bepaling van ruimte

De bijwoordelijke bepaling van ruimte drukt van iets de **afstand**, de **lengte**, de **hoogte**, de **diepte**, de **breedte** enz. uit, zegt **hoe ver iemand gaat** of **hoe ver iets verwijderd is**.

bv. *Hic locus ab hoste circiter **passus sescentos** ... aberat* (Caes. Gal. 1, 49): ‘Deze plaats was ongeveer **zeshonderd passen** van de vijand verwijderd.’

*Reliquaeque legiones **magnum spatium** abessent* (Caes. Gal. 2, 16): ‘De overige legioenen waren **een grote afstand** verwijderd.’

*Est in carcere locus ... circiter **duodecim pedes** humi depressus* (Sal. Cat. 55): ‘Er is in de gevangenis een plaats ongeveer **twaalf voet** onder de grond.’

De bijwoordelijke bepaling van ruimte is meestal vergezeld van een **telwoord**.

4.4.4.4 Bijwoordelijke bepaling van betrekking

De bijwoordelijke bepaling van betrekking drukt uit **in welk opzicht** de handeling of de toestand van toepassing is.

bv. *Neque **multum** frumento, sed **maximam partem** lacte atque pecore vivunt* (Caes. Gal. 4, 1): ‘Ze leven ook niet **zozeer** van graan, maar **voor het grootste deel** van melk en vee.’

*Restitit Aeneas ... **os umerosque** deo similis* (Verg. Aen. 1, 588-589): ‘Aeneas bleef staan, **van gezicht en gestalte** op een god gelijkend.’

***Manus** iuvenem interea post terga revinctum pastores ... trahebant* (Verg. Aen. 2, 57-58): ‘De herders sleepten onder-tussen een jongeman met zich mee, **met zijn handen** op zijn rug vastgebonden.’

4.5 De genitief

4.5.1 Genitief van de bezitter

De genitief van de bezitter noemt **de persoon of de zaak die** een bepaald voorwerp of een bepaalde eigenschap **bezit**.

Vertaling: ‘**van**’.

bv. *Omnibus hibernis **Caesaris** oppugnandis hunc esse dictum diem* (Caes. Gal. 5, 27): ‘Dit was de afgesproken dag om alle winterkwartieren **van Caesar** te belegeren.’

*Non posse **deorum immortalium** numen placari arbitrantur* (Caes. Gal. 6, 16): ‘Ze menen dat de wil **van de onsterfelijke goden** niet gunstig gestemd kan worden.’

*Quam procul ad **lunae** radios Babylonia Thisbe vidit* (Ov. Met. 4, 99-100): ‘De Babylonische Thisbe zag haar in de verte bij de stralen **van de maan**.’

*Tum vero cerneret quanta audacia ... fuisset in exercitu **Catilinae*** (Sal. Cat. 61): ‘Toen zou je pas echt gezien hebben hoeveel dapperheid er was geweest in het leger **van Catilina**.’

*Et iam summa procul **villarum** culmina fumant* (Verg. Buc. 1, 82): ‘En reeds roken in de verte de schoorstenen **van de boerderijen**.’

De genitief van de bezitter staat soms bij het werkwoord **est** (‘het is’). Hij drukt dan uit dat de handeling of de eigenschap die wordt genoemd typisch is voor de persoon of de zaak in de genitief.

bv. *Sed **timidi** est optare necem* (Ov. Met. 4, 115): ‘Maar het is **een teken van lafheid** om de dood te wensen.’

Naast de genitief van de bezitter bestaat ook de **datief van de bezitter** (zie paragraaf 4.6.3).

4.5.2 Genitief van het geheel

De genitief van het geheel noemt het **geheel** bij woorden die op een of andere manier een **gedeelte van een grotere groep** aanduiden. Hij komt voor bij:

- substantieven die een deel of een aantal uitdrukken;

bv. *Magnum ibi numerum **versuum** ediscere dicuntur* (Caes. Gal. 6, 14): ‘Men zegt dat ze daar een groot aantal **verzen** vanbuiten leren.’

- adjectieven (vooral in de comparatief en de superlatief);

bv. ***Horum omnium** fortissimi sunt Belgae* (Caes. Gal. 1, 1): ‘**Van al deze volkeren** zijn de Belgen de dappersten.’

- telwoorden (vooral rangtelwoorden);

bv. *Milia **passuum** circiter quinquaginta ... ab eis absit* (Caes. Gal. 5, 27): ‘Hij was ongeveer vijftigduizend **passen** van hen verwijderd.’

- voornaamwoorden (vooral onbepaalde en vragende voornaamwoorden);

bv. *Uter **eorum** vita superarit ...* (Caes. Gal. 6, 19): ‘Wie **van hen** beiden overleeft ...’

- bijwoorden (vooral onbepaalde en vragende bijwoorden).

bv. *Satis **eloquentiae, sapientiae** parum* (Sal. Cat. 5): ‘Hij bezat genoeg **welsprekendheid**, maar te weinig **wijsheid**.’

4.5.3 Onderwerpsgenitief

De onderwerpsgenitief noemt het **inhoudelijke onderwerp** van de handeling of het gevoel uitgedrukt door het substantief waarbij die genitief staat.

Vertaling: 'van'.

- bv. *Tantumque esse eorum omnium furorem ...* (Caes. Gal. 2, 3): 'De woede **van hen allen** was zo groot ...' (allen waren woedend)

Illi supplicia cruciatusque Gallorum veriti ... (Caes. Gal. 4, 15): 'Omdat zij de straffen en folteringen **van de Galliërs** vreesden ...' (de Galliërs straffen en folterden)

Arborei fetus aspergine caedis in atram vertuntur faciem (Ov. Met. 4, 125-126): 'De boomvruchten veranderden door het spatten **van het bloed** naar een donker uiterlijk.' (het bloed spatte)

Hunc post dominationem L. Sullae libido maxuma invaserat rei publicae capiundae (Sal. Cat. 5): 'Na de heerschappij **van L. Sulla** had hem een heel groot verlangen overvallen om de macht te grijpen.' (L. Sulla heerste)

Manet alta mente repostum iudicium Paridis (Verg. Aen. 1, 26-27): 'Het oordeel **van Paris** bleef diep in haar hart opgekropt.' (Paris oordeelde)

4.5.4 Voorwerpsgenitief

De voorwerpsgenitief noemt het **inhoudelijke voorwerp** van de handeling of het gevoel uitgedrukt door het substantief waarbij die genitief staat.

Vertaling: **voorzetselvoorwerp** (meestal niet 'van').

- bv. *Etiam ad innocentium supplicia descendunt* (Caes. Gal. 6, 16): 'Ze gaan zelfs over tot terechtstellingen **van onschuldigen**.' (men stelt onschuldigen terecht)

Huius omnis pecuniae coniunctim ratio habetur (Caes. Gal. 6, 19): 'Het beheer **over al dit geld** wordt gezamenlijk gevoerd.' (men beheert het geld)

Agitabatur magis magisque in dies animus ferox inopia rei familiaris (Sal. Cat. 5): 'Zijn onstuimige karakter werd dagelijks meer en meer opgejaagd door gebrek **aan vermogen**.' (men miste vermogen)

Igitur primo pecuniae, deinde imperii cupido crevit (Sal. Cat. 10): 'Bijgevolg groeide aanvankelijk het verlangen **naar geld**, vervolgens **naar macht**.' (men verlangde naar geld en naar macht)

Nec spes libertatis erat nec cura peculi (Verg. Buc. 1, 32): 'Er was noch hoop **op vrijheid**, noch zorg **voor spaargeld**.' (men hoopte op vrijheid en zorgde voor spaargeld)

4.5.5 Beschrijvende genitief

De beschrijvende genitief drukt een (meestal lichamelijke of geestelijke) **eigenschap** uit bij de naam van de persoon of de zaak die deze eigenschap bezit.

- bv. *Esse homines feros magnaeque virtutis* (Caes. Gal. 2, 15): 'Ze waren wilde mensen **met een grote dapperheid**.'

Publiceque eiusdem generis habent instituta sacrificia (Caes. Gal. 6, 16): 'Ook in het openbaar hebben ze offers **van dezelfde soort** ingesteld.'

Orationem huiusce modi habuit (Sal. Cat. 20): 'Hij hield een redevoering **van deze aard**.'

De beschrijvende genitief is altijd vergezeld van een **adjectief**, **telwoord** of **voornaamwoord**.

Naast de beschrijvende genitief bestaat ook de **beschrijvende ablatief** (zie paragraaf 4.7.3).

4.5.6 Verklarende genitief

De verklarende genitief bepaalt een algemeen begrip (uitgedrukt door het substantief waarbij die genitief staat) door uit te leggen **wat dat begrip precies inhoudt**.

bv. *Militiae vacationem omniumque rerum habent immunitatem* (Caes. Gal. 6, 14): ‘Ze hebben vrijstelling **van krijgsdienst** en vrijstelling **van alle andere verplichtingen**.’

Viri, quantas pecunias ab uxoris dotis nomine acceperunt, tantas ex suis bonis ... cum dotibus communicant (Caes. Gal. 6, 19): ‘De mannen voegen zoveel van hun eigen vermogen bij de bruidsschat als ze van hun echtgenotes geld met de naam **bruidsschat** hebben ontvangen.’

Pariter praecepta volandi tradit (Ov. Met. 8, 208-209): ‘Tegelijk deelde hij hem de voorschriften **van het vliegen** mee.’

4.5.7 Voorwerp (vaste naamval)

4.5.7.1 Voorwerp bij een werkwoord

De genitief is de **vaste naamval** bij bepaalde werkwoorden.

bv.	<i>implere</i>	‘vullen (met)’
	<i>interest</i>	‘het is van belang (voor)’
	<i>meminisse</i>	‘zich herinneren, denken aan’
	<i>potiri</i>	‘bemachtigen, verkrijgen’

4.5.7.2 Voorwerp bij een adjectief

De genitief is de **vaste naamval** bij bepaalde adjectieven.

bv.	<i>ignarus</i>	‘onervaren, onwetend’
	<i>memor</i>	‘zich herinnerend, denkend aan’
	<i>plenus</i>	‘vol (van), gevuld (met)’
	<i>potens</i>	‘in staat (tot)’
	<i>prudens</i>	‘bekend met, ervaren in’
	<i>similis</i>	‘gelijkend (op), gelijk (aan)’

4.6 De datief

4.6.1 Meewerkend voorwerp

Het meewerkend voorwerp is de zelfstandigheid, naast het lijdend voorwerp, waarop de werking van het werkwoord gericht is. Het gaat meestal om de **persoon of zaak aan wie of waaraan men iets zegt of geeft, voor wie of waarvoor men iets doet**.

Vertaling: ‘aan’ of ‘voor’.

- bv. **Civitati** porro hanc fuisse belli causam (Caes. Gal. 5, 27): ‘Verder was dit **voor zijn stam** de reden voor de oorlog geweest.’

Neque fas esse existimant ea litteris mandare (Caes. Gal. 6, 14): ‘Ze denken dat het ook niet is toegestaan die leer **aan literatuur** toe te vertrouwen.’

Multa praeterea ... iuventuti tradunt (Caes. Gal. 6, 14): ‘Ze leveren bovendien veel over **aan de jeugd**.’

Natio est omnis Gallorum admodum dedita religionibus (Caes. Gal. 6, 16): ‘Het gehele volk van de Galliërs is zeer toegewijd **aan godsdienstige gebruiken**.’

Curius ... Ciceroni dolum qui parabatur enuntiat (Sal. Cat. 28): ‘Curius verraadde **aan Cicero** de list die werd voorbereid.’

4.6.2 Datief bij een samengesteld werkwoord

De datief komt voor bij werkwoorden die zijn samengesteld met de voorzetsels *ad*, *ante*, *cum*, *in*, *inter*, *ob*, *post*, *prae*, *sub* en *super*.

- bv. **Huic homini** non minor vanitas inerat quam audacia (Sal. Cat. 23): ‘**In deze man** was niet minder opschepperij **AANWEZIG** dan dapperheid.’

Curius, ubi intellegit quantum periculum consuli impendeat ... (Sal. Cat. 28): ‘Toen Curius begreep welk groot gevaar **de consul** **BOVEN HET HOOFD** HING ...’

Impositique rogis iuvenes ante ora parentum ... (Verg. Georg. 4, 477): ‘En jongemannen die **op brandstapels** **WAREN GELEGD** voor de ogen van hun ouders ...’

Caeruleosque implexae crinibus angues Eumenides ... (Verg. Georg. 4, 482-483): ‘En de wraakgodinnen met donkere slangen **in hun haren** **GEVLOCHTEN** ...’

Dum conderet urbem inferretque deos Latium ... (Verg. Aen. 1, 5-6): ‘Totdat hij een stad stichtte en zijn goden **INVOERDE in Latium** ...’

4.6.3 Datief van de bezitter

De datief van de bezitter noemt bij het werkwoord **esse** de **persoon die iets bezit**.

Vertaling van *esse*: ‘**hebben**’.

- bv. **Sibi esse** in animo ... iter per provinciam facere (Caes. Gal. 1, 7): ‘**Zij** **HADDEN** in gedachte een reis te maken door de provincie.’

Nullum esse aditum ad eos mercatoribus (Caes. Gal. 2, 15): ‘**Handelaars** **HADDEN** geen enkele toegang tot hen.’

Erat ei cum Fulvia ... stupri vetus consuetudo (Sal. Cat. 23): ‘**Hij** **HAD** met Fulvia sinds lang een overspelige liefdesverhouding.’

Sunt nobis mitia poma (Verg. Buc. 1, 80): ‘**Wij** **HEBBEN** rijpe vruchten.’

Esse sibi auctorem vociferabantur (Tac. Ann. 15, 38): ‘Ze schreeuwden dat **zij** een opdrachtgever **HADDEN**.’

De datief van de bezitter wordt soms gebruikt (**zonder esse**) in de plaats van de **genitief van de bezitter** of het **bezittelijk voornaamwoord**.

bv. *Sese omnes flentes **Caesari** ad pedes proiecerunt* (Caes. Gal. 1, 31): ‘Ze wierpen zich allen wenend neer aan de voeten **van Caesar**.’

Ei et filius et fratris filius ab Caesare remissi essent (Caes. Gal. 5, 27): ‘Zowel **zijn** zoon als de zoon van zijn broer waren door Caesar teruggestuurd.’

*Non umquam gravis aere domum **mihi** dextra redibat* (Verg. Buc. 1, 35): ‘Nooit kwam **mijn** rechterhand beladen met geld naar huis terug.’

Naast de datief van de bezitter bestaat ook de **genitief van de bezitter** (zie paragraaf 4.5.1).

4.6.4 Datief van strekking

De datief van strekking drukt het **doel** uit dat men nastreeft met de handeling of het **gevolg** dat de handeling heeft.

De datief van strekking is altijd een **zaak**, maar wordt meestal vergezeld door een datief van de persoon die bij de handeling belang heeft.

Vertaling: vaak ‘**te**’ of ‘**tot**’.

bv. *Omnia deerant quae ad reficiendas naves erant **usui*** (Caes. Gal. 4, 29): ‘Alles ontbrak wat **van nut** was om de schepen te herstellen.’

*Ne qua legio alterae legioni **subsidio** venire posset ...* (Caes. Gal. 5, 27): ‘Opdat het ene legioen het andere legioen niet **te hulp** zou kunnen komen ...’

*Iis otium divitiaeque ... **oneri miseriaeque** fuere* (Sal. Cat. 10): ‘Voor hen waren vrije tijd en rijkdom **tot last** en ellende.’

4.6.5 Voorwerp (vaste naamval)

4.6.5.1 Voorwerp bij een werkwoord

De datief is de **vaste naamval** bij bepaalde werkwoorden.

bv.	<i>accedere</i>	1 ‘naderen’; 2 ‘erbij komen’
	<i>adesse</i>	1 ‘aanwezig zijn, erbij zijn’; 2 ‘helpen, bijstaan’
	<i>confidere</i>	‘vertrouwen (op)’
	<i>credere</i>	1 ‘geloven’; 2 ‘vertrouwen’
	<i>imperare</i>	1 ‘bevelen, opdracht geven’; 2 ‘heersen (over), regeren’
	<i>parcere</i>	‘sparen, zuinig zijn (met), ontzien’
	<i>parere</i>	‘gehoorzamen’
	<i>persuadere</i>	‘overtuigen; overhalen’
	<i>placere</i>	‘bevallen, behagen’
	<i>praestare</i>	‘overtreffen, uitmunten (boven)’
	<i>resistere</i>	‘weerstand bieden, zich verzetten (tegen)’
	<i>servire</i>	‘slaaf zijn, dienen’

<i>suadere</i>	‘aanraden; raad geven’
<i>succedere</i>	1 ‘gaan onder, binnengaan’; 2 ‘aflossen, opvolgen’
<i>temperare</i>	‘matigen, bedwingen, beheersen’
<i>videtur</i>	‘... is van mening, ... besluit, ... vindt goed’

4.6.5.2 Voorwerp bij een adjectief

De datief is de **vaste naamval** bij bepaalde adjectieven.

bv.	<i>finitimus</i>	‘aangrenzend, naburig’
	<i>par</i>	‘gelijk (aan)’
	<i>propinquus</i>	‘dichtbij, naburig, aangrenzend’
	<i>propior</i>	‘dichterbij’
	<i>similis</i>	‘gelijkend (op), gelijk (aan)’

4.7 De ablatief

4.7.1 Na een voorzetsel

De ablatief is de **vaste naamval** na bepaalde voorzetsels.

bv.	a(b)	1 'van(af), (van)uit'; 2 'sinds'; 3 'door' (bij een passief werkwoord)
	cum	'(samen) met'
	de	1 'van(af), (van)uit'; 2 'over, betreffende'
	e(x)	'(van)uit, van(af)'
	in	'in; op; bij'
	pro	1 'ten voordele van'; 2 'in plaats van'; 3 'in verhouding tot'
	sine	'zonder'
	sub	'onder; aan de voet van'
	super	1 'boven (op)'; 2 'over, aangaande'

4.7.2 Bijwoordelijke bepaling

4.7.2.1 Bijwoordelijke bepaling van plaats

De bijwoordelijke bepaling van plaats antwoordt op de vraag '**Waar?**'.

Vertaling: vaak '**in**' of '**op**'.

- bv. *Pugnatumque ab hostibus ita acriter est, ut a viris fortibus ... **iniquo loco** ... pugnari debuit* (Caes. Gal. 2, 33): 'En er is door de vijanden zo heftig gestreden, zoals door dappere mannen **op een ongunstige plaats** gestreden moest worden.'

*Medioque ut **limite** curras, Icare, ... moneo* (Ov. Met. 8, 203-204): 'En ik raad je aan, Icarus, om **langs de middelste route** te vliegen.'

*Et iam lunonia **laeva parte** Samos* (Ov. Met. 8, 220-221): 'En reeds lag **aan de linkerkant** het aan Juno gewijde Samos.'

*Qua te **regione** requiram?* (Ov. Met. 8, 232): '**In welke streek** moet ik jou zoeken?'

*Undique **totis** usque adeo turbatur **agris*** (Verg. Buc. 1, 11-12): 'Overal **in alle velden** is het zozeer onrustig.'

4.7.2.2 Bijwoordelijke bepaling van tijd

De bijwoordelijke bepaling van tijd antwoordt op de vraag '**Wanneer?**'.

- bv. *Eadem nocte accidit ut esset luna plena* (Caes. Gal. 4, 29): '**Dezelfde nacht** gebeurde het dat het volle maan was.'

Prima luce sic ex castris proficiscuntur (Caes. Gal. 5, 31): '**Bij het eerste licht** vertrokken ze zo uit het kamp.'

Postero die Vercingetorix ... id bellum se suscepisse ... communis libertatis causa demonstrat (Caes. Gal. 7, 89): '**De volgende dag** toonde Vercingetorix aan dat hij die oorlog had ondernomen omwille van de gemeenschappelijke vrijheid.'

*Fuere item **ea tempestate** qui crederent M. Licinium Crassum non ignarum eius consilii fuisse* (Sal. Cat. 17): 'Er waren er ook **in die tijd** die geloofden dat M. Licinius Crassus niet onwetend was van dat plan.'

*Consul optimum factu ratus noctem quae instabat antecapere ne quid **eo spatio** novaretur* (Sal. Cat. 55): 'De consul meende dat het beste om te doen was om in de nacht die ophanden was vooraf ervoor te zorgen dat **in die periode** geen onrust werd veroorzaakt.'

4.7.2.3 Bijwoordelijke bepaling van middel

De bijwoordelijke bepaling van middel antwoordt op de vraag ‘**Waarmee?**’.

Vertaling: ‘**met**’.

- bv. *Contexta viminibus membra vivis hominibus complent* (Caes. Gal. 6, 16): ‘De **met twijgen** aan elkaar gevlochten ledematen vullen ze **met levende mensen**.’
- Ut lea saeva sitim multa compescuit unda ...* (Ov. Met. 4, 102): ‘Toen de woeste leeuw haar dorst **met veel water** had gelest ...’
- Ore cruentato tenues laniavit amictus* (Ov. Met. 4, 104): ‘**Met haar bebloede muil** verscheurde ze de dunne sluier.’
- Tum lino medias et ceris alligat imas* (Ov. Met. 8, 193): ‘Toen bond hij de veren in het midden vast **met een touw** en onderaan **met was**.’
- Flavam ... pollice ceram molliat* (Ov. Met. 8, 198-199): ‘Hij maakte de gele was zacht **met zijn duim**.’

- De bijwoordelijke bepalingen van middel en van wijze lijken erg op elkaar. Hoe kun je ze onderscheiden?
- De bijwoordelijke bepaling van **middel** is een **voorwerp** (iets dat tastbaar is).
 - De bijwoordelijke bepaling van **wijze** is **geen voorwerp** (iets dat niet tastbaar is).

4.7.2.4 Bijwoordelijke bepaling van wijze

De bijwoordelijke bepaling van wijze antwoordt op de vraag ‘**Hoe?**’.

Vertaling: vaak ‘**met**’.

- bv. *Percutit indignos claro plangore lacertos* (Ov. Met. 4, 138): ‘Ze sloeg haar onschuldige armen **met luid gejammer**.’
- Ita compositas parvo curvamine flectit* (Ov. Met. 8, 194): ‘De zo vervaardigde vleugels boog hij **met een kleine kromming**.’
- Neque id quibus modis adsequeretur ... quicquam pensi habebat* (Sal. Cat. 5): ‘Hij hechtte er ook helemaal geen belang aan **op welke manieren** hij dat bereikte.’
- Omnes tamen advorsis vulneribus conciderant* (Sal. Cat. 61): ‘Allen waren toch **met wonden in de borst** gesneuveld.’
- Longam multa vi munit Albam* (Verg. Aen. 1, 271): ‘Hij zal **met veel moed** Alba Longa bouwen.’

- De bijwoordelijke bepaling van wijze is meestal vergezeld van een **adjectief**.
- De bijwoordelijke bepalingen van middel en van wijze lijken erg op elkaar. Hoe kun je ze onderscheiden?
- De bijwoordelijke bepaling van **middel** is een **voorwerp** (iets dat tastbaar is).
 - De bijwoordelijke bepaling van **wijze** is **geen voorwerp** (iets dat niet tastbaar is).

4.7.2.5 Bijwoordelijke bepaling van oorzaak of reden

De bijwoordelijke bepaling van oorzaak of reden antwoordt op de vraag ‘**Waarom?**’.

Vertaling: ‘**door**’.

- bv. *His rebus fiebat ut et minus late vagarentur* (Caes. Gal. 1, 2): ‘**Door deze omstandigheden** kwam het dat ze zich ook minder breed verspreidden.’

*Reliqui se in flumen praecipitaverunt atque ibi **timore, lassitudine** ... perierunt* (Caes. Gal. 4, 15): ‘De overigen stortten zich in de rivier en kwamen daar om **door angst en vermoeidheid**.’

*Non ... **aut ferro aut fame** intereant* (Caes. Gal. 5, 30): ‘Ze zouden niet **door een wapen of door de honger** omkomen.’

*Quod fere plerisque accidit, ut **praesidio** litterarum diligentiam in perdiscendo ac memoriam remittant* (Caes. Gal. 6, 14): ‘En dat valt bij de meesten voor, dat ze **door de hulp** van literatuur hun zorgvuldigheid bij het vanbuiten leren en hun geheugen verminderen.’

*Frumenta ... anni **tempore atque imbris** procubuerant* (Caes. Gal. 6, 43): ‘Het graan was neergeslagen **door de tijd** van het jaar **en door stortregens**.’

4.7.2.6 Bijwoordelijke bepaling van scheiding of verwijdering

De bijwoordelijke bepaling van scheiding of verwijdering antwoordt op de vraag ‘**Vanwaar?**’.

Vertaling: ‘**uit**’ of ‘**van**’.

bv. *Ne ... potentioresque humiliores **possessionibus** expellant ...* (Caes. Gal. 6, 22): ‘Opdat de machtigeren de zwakkeren niet **van hun bezittingen** zouden verdrijven ...’

*Q. Curius, ... quem censores **senatu** ... moverant ...* (Sal. Cat. 23): ‘Q. Curius, die de censoren **uit de senaat** hadden uitgesloten ...’

*Quamvis multa **meis** exiret victima **saeptis** ...* (Verg. Buc. 1, 33): ‘Hoewel veel offerdieren **uit mijn stal** weggingen ...’

*Neque **servitio** me exire licebat* (Verg. Buc. 1, 40): ‘Het was mij ook niet toegelaten **uit de slavernij** weg te gaan.’

*Amissos queritur fetus, quos durus arator ... **nido** implumes detraxit* (Verg. Georg. 4, 512-513): ‘Hij klaagt over zijn verloren jongen, die een wrede boer ongevederd **uit hun nest** heeft weggetrokken.’

De bijwoordelijke bepaling van scheiding of verwijdering kan ook de **afkomst** of de **oorsprong** van iemand of iets uitdrukken.

bv. *Cum pater familiae **illustriore loco** natus decessit ...* (Caes. Gal. 6, 19): ‘Wanneer een familiehoofd **van een vrij aanzienlijke afkomst** overlijdt ...’

*L. Catilina, **nobili genere** natus ...* (Sal. Cat. 5): ‘L. Catilina, geboren **uit een adellijk geslacht** ...’

*Nascetur **pulchra** Troianus **origine** Caesar* (Verg. Aen. 1, 286): ‘Er zal **uit een voortreffelijke familie** een Trojaanse Caesar geboren worden.’

4.7.3 Beschrijvende ablatief

De beschrijvende ablatief drukt een (meestal lichamelijke of geestelijke) **eigenschap** uit bij de naam van de persoon of de zaak die deze eigenschap bezit.

bv. *Commodissimum visum est C. Valerium Procillum, ... **summa virtute et humanitate** adulescentem* (Caes. Gal. 1, 46): ‘Het meest geschikt leek C. Valerius Procillus, een jongeman **met een zeer grote dapperheid en beschaving**.’

*Alii **immani magnitudine** simulacra habent* (Caes. Gal. 6, 16): ‘Anderen hebben beelden **met een enorme grootte**.’

*L. Catilina ... fuit **magna vi** et animi et corporis, sed **ingenio malo pravoque*** (Sal. Cat. 5): ‘L. Catilina bezat **een grote kracht** van geest en van lichaam, maar **een slecht en verdorven karakter**.’

De beschrijvende ablatief is altijd vergezeld van een **adjectief, telwoord** of **voornaamwoord**.

Naast de beschrijvende ablatief bestaat ook de **beschrijvende genitief** (zie paragraaf 4.5.5).

4.7.4 Handelend voorwerp

Het handelend voorwerp drukt uit **waardoor de handeling wordt verricht**.

Het komt alleen voor bij **passieve werkwoorden** (niet bij deponente werkwoorden).

Vertaling: **‘door’**.

- bv. *Qui SUNT AFFECTI **gravioribus morbis** ... homines immolant* (Caes. Gal. 6, 16): ‘Zij die **GETROFFEN ZIJN door vrij zware ziekten**, offeren mensen.’

*Daedalus ... CLAUSUS ERAT **pelago*** (Ov. Met. 8, 183-185): ‘Daedalus **WAS INGESLOTEN door de zee**.’

*Oraque **caerulea** patrum clamantia nomen EXCIPIUNTUR **aqua*** (Ov. Met. 8, 229-230): ‘Zijn mond, die de naam van zijn vader riep, **WERD OPGESLOKT door het blauwe water**.’

Een **handelende persoon** bij een passief werkwoord wordt uitgedrukt door het voorzetsel **a(b)** met de ablatief.

- bv. *Ei et filius et fratris filius **ab Caesare** REMISSI ESSENT* (Caes. Gal. 5, 27): ‘Zowel zijn zoon als de zoon van zijn broer **WAREN door Caesar** TERUGGESTUURD.’

Bij een **gerundivum** staat de handelende persoon (voor wie de verplichting bestaat die wordt uitgedrukt door het gerundivum) in de **datief**.

- bv. *Quare MONENDUM est te **mihi**, bone Egnati* (Cat. 39, 9): ‘Daarom **MOET** jij **GEWAARSCHUWD WORDEN door mij**, beste Egnatius.’

4.7.5 Tweede lid van een vergelijking

Het tweede lid van een vergelijking bij een **comparatief** staat in de ablatief.

Vertaling: **‘dan’**.

- bv. *Eo cum de improvviso CELERIUSQUE omnium **opinione** venisset ...* (Caes. Gal. 2, 3): ‘Toen hij daar plotseling en **SNELLER dan de verwachting** van allen aankwam ...’

*Oraque **buxo** PALLIDIORA gerens exhorruit* (Ov. Met. 4, 134-135): ‘Met een gezicht **BLEKER dan buxus** huiverde ze.’

*Puer quidam AUDENTIOR **ceteris** in ulteriora tendebat* (Plin. Ep. 9, 33): ‘Een jongen **MOEDIGER dan de anderen** ging verder weg.’

*Exegi monumentum **aere** PERENNIUS* (Hor. Carm. 3, 30): ‘Ik heb een monument voltooid **DUURZAMER dan brons**.’

*Sequitur clades ... **omnibus** quae huic urbi per violentiam ignium acciderunt GRAVIOR ATQUE ATROCIOR* (Tac. Ann. 15, 38): ‘Er volgde een ramp **ZWAARDER EN GRUWELIJKER dan alle rampen** die deze stad door gewelddadigheid van vuur zijn overkomen.’

Het **tweede lid** van een vergelijking kan ook uitgedrukt worden door **quam** (‘dan’) gevolgd door dezelfde naamval als het eerste lid.

4.7.6 Losse ablatief

De losse ablatief is een woordgroep die bestaat uit een **(voor)naamwoord** en een **participium**, die beide in de **ablatief** staan en met elkaar congrueren in **getal en geslacht**.

Een losse ablatief heeft de waarde van een **bijwoordelijke bijzin** waarin het (voor)naamwoord als onderwerp en het participium als werkwoord dienstdoet.

De betekenis van een losse ablatief is meestal tijdbepalend:

- met een participium **presens** actief: **‘terwijl’** met een **actieve** zin;
- met een participium **perfectum** passief: **‘nadat’** of **‘toen’** met een **passieve** zin.

bv. **Hac oratione habita** discedit Ambiorix (Caes. Gal. 5, 27): **‘Nadat hij deze redevoering had gehouden**, ging Ambiorix weg.’

Quibus succensis circumventi flamma exanimantur homines (Caes. Gal. 6, 16): **‘Nadat die in brand zijn gestoken**, sterven de mensen omgeven door het vuur.’

Iustis funeribus confectis una cremabantur (Caes. Gal. 6, 19): **‘Nadat de normale begrafenisplechtigheden waren uitgevoerd**, werden ze samen verbrand.’

Nam ponit in ordine pennas ... longam breviore sequenti (Ov. Met. 8, 189-190): ‘Want hij legde veren op een rij, **terwijl een kortere volgde op** een lange.’

Non me pascente, capellae, florentem cytisum et salices carpetis amaras (Verg. Buc. 1, 77-78): **‘Terwijl ik jullie hoed**, geitjes, zullen jullie geen bloeiende klaver en bittere wilgen meer plukken.’

De losse ablatief wordt uitvoerig behandeld in paragraaf 7.1.4.

4.7.7 Voorwerp (vaste naamval)

4.7.7.1 Voorwerp bij een werkwoord

De ablatief is de **vaste naamval** bij bepaalde werkwoorden.

bv.	<i>frui</i>	‘genieten (van)’
	<i>implere</i>	‘vullen (met)’
	<i>niti</i>	‘steunen/leunen op’
	<i>potiri</i>	‘bemachtigen, verkrijgen’
	<i>uti</i>	‘gebruiken, gebruikmaken van’
	<i>vacare</i>	‘vrij zijn van, zijn zonder’

4.7.7.2 Voorwerp bij een adjectief

De ablatief is de **vaste naamval** bij bepaalde adjectieven.

bv.	<i>contentus</i>	‘tevreden (met)’
	<i>dignus</i>	‘waard(ig)’
	<i>plenus</i>	‘vol (van), gevuld (met)’
	<i>vacuus</i>	‘vrij van, zonder’

4.8 De bijstelling en de bepaling van gesteldheid

Twee zinsdelen werden bij de functies van de naamvallen niet vermeld: de bijstelling en de bepaling van gesteldheid. Ze worden hier afzonderlijk behandeld, omdat ze in elke naamval kunnen staan, afhankelijk van het woord waarbij ze horen.

4.8.1 Bijstelling

De bijstelling is een substantief dat **aanvullende informatie** geeft bij een ander substantief, waarmee het congrueert in **naamval en getal**.

bv. *Ne SUESSIONES quidem, **fratres consanguineosque suos**, ... deterrere potuerint quin cum iis consentirent* (Caes. Gal. 2, 3): 'Zelfs DE SUESSIONES, **hun broeders en bloedverwanten**, hadden ze er niet van kunnen afhouden dat ze met hen samenspannen.'

*Quod eius opera stipendio liberatus esset, quod ADUATUCIS, **finitimis suis**, pendere consuesset ...* (Caes. Gal. 5, 27): 'Omdat hij door zijn hulp was bevrijd van de belasting die hij aan DE ADUATUCI, **zijn burenen**, gewoon was geweest te betalen ...'

*Cum in RELIQUIS FERE REBUS, **publicis privatisque rationibus**, Graecis litteris utantur ...* (Caes. Gal. 6, 14): 'Hoewel ze in BIJNA ALLE OVERIGE ZAKEN, **openbare en persoonlijke aangelegenheden**, Griekse letters gebruiken ...'

Puer ICARUS una stabat (Ov. Met. 8, 195-196): '**Zijn zoon** ICARUS stond ernaast.'

*Erat ei cum FULVIA, **muliere nobili**, stupri vetus consuetudo* (Sal. Cat. 23): 'Hij had met FULVIA, **een adellijke vrouw**, sinds lang een overspelige liefdesverhouding.'

 Een bijstelling staat meestal tussen **komma's**.

4.8.2 Bepaling van gesteldheid

De bepaling van gesteldheid drukt uit in welke **toestand of hoedanigheid** iemand of iets zich bevindt of een bepaalde handeling verricht. Ze bepaalt niet alleen die zelfstandigheid, maar ook de handeling. Ze congrueert met het zinsdeel waarop ze betrekking heeft in **naamval, getal en geslacht**.

Vertaling: soms '**als**'.

bv. ***Administris**que ad ea sacrificia druidibus utuntur* (Caes. Gal. 6, 16): 'Ze gebruiken de druiden **als dienaren** bij die offers.'

***Audacem** faciebat amor* (Ov. Met. 4, 96): 'De liefde maakte haar **stoutmoedig**.'

*Ut iacuit **resupinus** humo, cruor emicat alte* (Ov. Met. 4, 121): 'Toen hij **achterover** op de grond lag, spoot het bloed hoog op.'

*Mirabar quid **maesta** deos, Amarylli, vocares* (Verg. Buc. 1, 36): 'Ik vroeg me af, Amaryllis, waarom je **bedroefd** de goden aanriep.'

*Hic mihi responsum **primus** dedit ille petenti* (Verg. Buc. 1, 44): 'Hier gaf hij mij **als eerste** een antwoord op mijn vraag.'

4.9 Samenvatting

naamval	functies
nominatief	onderwerp
	naamwoordelijk deel van het gezegde (bij een koppelwerkwoord)
	bijstelling
	bepaling van gesteldheid
vocatief	aanspreking
	bijstelling
	bepaling van gesteldheid
accusatief	na een voorzetsel
	lijdend voorwerp
	onderwerp van een infinitiefzin (en congruerende zinsdelen)
	bijwoordelijke bepaling
	• duur (hoe lang) • richting ('naar') • ruimte (afstand, lengte, hoogte, diepte, breedte ...) • betrekking
	bijstelling
	bepaling van gesteldheid
genitief	genitief van de bezitter ('van')
	genitief van het geheel
	onderwerpsgenitief ('van')
	voorwerpsgenitief (voorzetselvoorwerp)
	beschrijvende genitief (met een bijvoeglijk woord)
	verklarende genitief
	voorwerp (vaste naamval)
	• bij een werkwoord • bij een adjectief
	bijstelling
	bepaling van gesteldheid

datief	meewerkend voorwerp ('aan' of 'voor')
	datief bij een samengesteld werkwoord
	datief van de bezitter (bij esse: 'hebben')
	datief van strekking (doel of gevolg)
	voorwerp (vaste naamval)
	• bij een werkwoord • bij een adjectief
	bijstelling
	bepaling van gesteldheid
ablatief	na een voorzetsel
	bijwoordelijke bepaling
	• plaats (waar?) • tijd (wanneer?) • middel (waarmee?) • wijze (hoe?) • oorzaak of reden (waarom?) • scheiding of verwijdering (vanwaar?)
	beschrijvende ablatief (met een bijvoeglijk woord)
	handelend voorwerp ('door' bij een passief werkwoord)
	tweede lid van een vergelijking ('dan' bij een comparatief)
	losse ablatief (naamwoord en participium)
	voorwerp (vaste naamval)
	• bij een werkwoord • bij een adjectief
	bijstelling
	bepaling van gesteldheid

5 De hoofdzin

5.1 Inleidende begrippen

5.1.1 Enkelvoudige en samengestelde zin

Een zin is een samenhangende combinatie van woorden waardoor een afgeronde gedachte wordt uitgedrukt. Hij bestaat uit één of meer deelzinnen, die samen een volledige gedachte uitdrukken:

- een **enkelvoudige zin** bestaat uit **één deelzin** met één werkwoord;
- een **samengestelde zin** bestaat uit **twee of meer deelzinnen** met elk hun eigen werkwoord.

bv.	Mieke bleef de hele dag thuis.	(één werkwoord)	→	enkelvoudige zin
	Mieke bleef de hele dag thuis, OMDAT ze ziek was .	(twee werkwoorden)	→	samengestelde zin
	Mieke, DIE ziek was , bleef de hele dag thuis.	(twee werkwoorden)	→	samengestelde zin

 In een samengestelde zin worden de verschillende deelzinnen met elkaar verbonden door een **voegwoord**. Alleen de betreffende bijzin wordt met de hoofdzin verbonden door een **betrekkelijk voornaamwoord**.

5.1.2 Nevengeschikte en ondergeschikte zin

Wanneer een zin uit meerdere deelzinnen bestaat, kunnen die deelzinnen nevenschikkend of onderschikkend met elkaar verbonden zijn:

- deelzinnen zijn **nevenschikkend** verbonden wanneer ze **gelijkwaardig** zijn (de verschillende werkwoorden staan op dezelfde hoogte);
- deelzinnen zijn **onderschikkend** verbonden wanneer ze **niet gelijkwaardig** zijn (het ene werkwoord is ondergeschikt aan het andere).

bv.	Pieter sprak de waarheid, MAAR zijn moeder geloofde hem niet.	→	nevenschikkend
	Pieter kreeg straf, OMDAT hij tegen zijn moeder had gelogen .	→	onderschikkend

5.1.3 Hoofdzin en bijzin

Een samengestelde zin bestaat dikwijls uit een **hoofdzin, die op zichzelf kan bestaan** en niet van een andere zin afhangt, en een **bijzin, die niet op zichzelf kan bestaan**, maar ondergeschikt is aan de hoofdzin.

bv.	Ik ga wandelen, OMDAT het mooi weer is.	→	hoofdzin + redengevende bijzin
	TOEN hij er aankwam , was het al donker.	→	tijdbepalende bijzin + hoofdzin
	We zullen komen , ALS we vrijaf hebben .	→	hoofdzin + voorwaardelijke bijzin

 Een **hoofdzin** is een **volwaardige zin**: je kunt er een punt achter zetten zonder dat de zin 'vreemd' klinkt, omdat de zin volledig is.

bv. 'Ik ga wandelen' is een volwaardige zin; je hebt geen bijkomende informatie nodig om de inhoud van de mededeling te begrijpen.

Een **bijzin** is **geen volwaardige zin**: je kunt er geen punt achter zetten zonder dat de zin ‘vreemd’ klinkt, omdat de zin onvolledig is.

bv. ‘Omdat het mooi weer is’ is geen volwaardige zin; je hebt bijkomende informatie nodig om de inhoud van de mededeling te begrijpen.

5.1.4 Indicatief en conjunctief

De meest gebruikte wijzen zijn de indicatief en de conjunctief. Wat het verschil in gebruik betreft, kun je heel algemeen het volgende stellen:

- de **indicatief** drukt uit dat de mededeling **werkelijk** is;
- de **conjunctief** wordt gebruikt voor wat **niet werkelijk** is.

Bij de conjunctief maak je nog een onderscheid tussen:

- **betekeniskonjunctief**: een conjunctief in de hoofdzin met een eigen betekenis (mogelijkheid, onwerkelijkheid, verbod, aansporing, wens, toegeving); hij wordt in de vertaling weergegeven;
- **grammaticale conjunctief**: een conjunctief in de bijzin (meestal ingeleid door een voegwoord); hij verschilt in betekenis niet van de indicatief en wordt in de vertaling niet weergegeven.

5.2 De mededelende hoofdzin

5.2.1 Realis

De realis stelt een handeling of een toestand voor als een **werkelijkheid**.

Hij wordt uitgedrukt door de **indicatief** (alle tijden).

bv. *Druides a bello abesse consuerunt neque tributa una cum reliquis pendunt* (Caes. Gal. 6, 14): ‘De druiden **zijn** gewoon weg te blijven van de oorlog en **betalen** geen belastingen samen met de anderen.’

Agitabatur magis magisque in dies animus ferox (Sal. Cat. 5): ‘Zijn onstuimige karakter **werd** dagelijks meer en meer **opgejaagd**.’

Senatus haec intellegit, consul videt; hic tamen vivit (Cic. Cat. 1, 2): ‘De senaat **begrijpt** dit, de consul **ziet** het; toch **leeft** deze man nog.’

De indicatief presens wordt soms gebruikt om een feit in het verleden uit te drukken. Dat wordt een **historisch presens** genoemd en vertaald met een verleden tijd.

bv. *Tandem dat Cotta permotus manus: superat sententia Sabini* (Caes. Gal. 5, 31): ‘Ten slotte **gaf** de bewogen Cotta zich gewonnen: de mening van Sabinus **haalde** het.’

Illi aegre ad noctem oppugnationem sustinent; noctu ... se ipsi interficiunt (Caes. Gal. 5, 37): ‘Tot de nacht **weerston**den zij met moeite de belegering; ’s nachts **doodden** zij elkaar.’

Interim ... Indutiomarus ad castra accedit atque ibi magnam partem diei consumit (Caes. Gal. 5, 58): ‘Onder-tussen **kwam** Indutiomarus naar het kamp en **bracht** daar een groot deel van de dag **door**.’

De indicatief imperfectum en de indicatief perfectum worden beide gebruikt om een feit in het verleden uit te drukken, maar hebben elk hun eigen betekenis:

- **perfectum**: de opeenvolgende feiten in een verhaal;

bv. *Veni, vidi, vici* (Suet. Caes. 1, 37): ‘Ik **kwam**, ik **zag**, ik **overwon**.’

Flumen Axonam ... exercitum traducere maturavit atque ibi castra posuit (Caes. Gal. 2, 5): ‘Hij **haastte zich** om zijn leger de Aisne over te zetten en **sloeg** daar zijn kamp **op**.’

Reliqui se in flumen praecipitaverunt atque ibi ... perierunt (Caes. Gal. 4, 15): ‘De overigen **stortten** zich in de rivier en **kwamen** daar **om**.’

- **imperfectum**: een beschrijving, een herhaling, een gewoonte, een duur, een poging.

bv. *Cis Rhenum dispositis praesidiis Germanos transire prohibebant* (Caes. Gal. 4, 4): ‘Nadat ze aan deze zijde van de Rijn wachtposten hadden opgesteld, **probeerden** ze de Germanen **te verhinderen** over te steken.’

Cum Caesar in Galliam venit, alterius factionis principes erant Aedui, alterius Sequani (Caes. Gal. 6, 12): ‘Toen Caesar naar Gallië kwam, **waren** de leiders van de ene partij de Aedui, van de andere de Sequani.’

Iustus funeribus confectis una cremabantur (Caes. Gal. 6, 19): ‘Nadat de normale begrafenisplechtigheden waren uitgevoerd, **werden** ze samen **verbrand**.’

5.2.2 Potentialis

De potentialis stelt een handeling of een toestand voor als een **mogelijkheid**.

Hij wordt uitgedrukt door:

- in het heden: **conjunctief presens of perfectum**;
- in het verleden: **conjunctief imperfectum**.

Vertaling: 'zou (kunnen)' met een infinitief.

- bv. *Si per te liceat ... communem cum reliquis belli casum **sustineant*** (Caes. Gal. 5, 30): 'Als het van jou mocht, **zouden** ze samen met de anderen het gemeenschappelijke oorlogslot **dragen**.' (heden)

*Ego enim ipse cum eodem ipso non invitus **erraverim*** (Cic. Tusc. 1, 40): 'Ikzelf **zou** immers met hem maar al te graag **rond dwalen**.' (heden)

*Tum vero **cerneres** quanta audacia ... fuisset in exercitu Catilinae* (Sal. Cat. 61): 'Toen **zou** je pas echt **gezien hebben** hoeveel dapperheid er was geweest in het leger van Catilina.' (verleden)

5.2.3 Irrealis

De irrealis stelt een handeling of een toestand voor als een **onwerkelijkheid**.

Hij wordt uitgedrukt door:

- in het heden: **conjunctief imperfectum**;
- in het verleden: **conjunctief plusquamperfectum**.

Vertaling: 'zou' met een infinitief.

- bv. *Si tamen aut velocitate equorum aut hominum arte traherentur, **esset** ratio nonnulla* (Plin. Ep. 9, 6): 'Als ze dan tenminste door de snelheid van de paarden of door de vaardigheid van de mannen werden aangetrokken, **zou** er nog enige reden **zijn**.' (heden)

*Non equidem omnino capta ac deserta **viderer*** (Verg. Aen. 4, 330): 'Ik **zou** weliswaar niet helemaal bedrogen en in de steek gelaten **lijken**.' (heden)

*Nisi filium haberem, libera in libera patria **mortua essem*** (Liv. 2, 40): 'Als ik geen zoon zou hebben, **zou** ik als vrije vrouw in een vrij vaderland **gestorven zijn**.' (verleden)

***Amisissetis** Asiam, Quirites, nisi ... Cn. Pompeium ad eas regiones fortuna populi Romani attulisset* (Cic. Man. 45): 'Jullie **zouden** Azië **verloren hebben**, Romeinse burgers, als het lot van het Romeinse volk Cn. Pompeius niet naar die streken had gebracht.' (verleden)

De hoofdzin met een irrealis is doorgaans vergezeld van een **voorwaardelijke bijzin**.

5.2.4 Historische infinitief

De **infinitief presens** wordt soms gebruikt met de betekenis van een **persoonsvorm in een verleden tijd**. Deze historische infinitief beschrijft op levendige wijze een feit uit het verleden.

- bv. *Titurius ... **trepidare** et **concursare** cohortesque **disponere*** (Caes. Gal. 5, 33): 'Titurius **was zenuwachtig, rende heen en weer en stelde** de cohorten **op**.'

*Primo singulos **appellare**; **hortari** alios, alios **temptare*** (Sal. Cat. 17): 'Aanvankelijk **sprak** hij hen ieder afzonderlijk **aan**; sommigen **spoorde** hij **aan**, anderen **stelde** hij **op de proef**.'

*Simul **intendere** manus, **aggerere** probra* (Tac. Ann. 13, 14): 'Tegelijk **zwaaide** ze met haar handen en **overlaadde** ze hem met verwijten.'

Het **onderwerp** van een historische infinitief staat in de **nominatief**.

5.3 De vragende hoofdzin

5.3.1 Directe vraag

De directe vraag is **rechtstreeks gericht tot iemand** om bepaalde informatie te bekomen. Er wordt een (concreet) **antwoord verwacht**.

De inhoud van die vraag kan voorgesteld worden als een werkelijkheid (**realis**), een mogelijkheid (**potentialis**) of een onwerkelijkheid (**irrealis**).

De directe vraag kan bijgevolg zowel in de **indicatief** als in de **conjunctief** staan.

bv. *Et quae tanta **fu**it Romam tibi causa videndi?* (Verg. Buc. 1, 26): ‘En wat **was** voor jou zo’n grote reden om Rome te zien?’ (realis)

*Quo consilio servitia **repudiet**?* (Sal. Cat. 44): ‘Waarom **zou** hij de hulp van slaven **afwijzen**?’ (potentialis)

*Troia per undosum **peteretur** classibus aequor?* (Verg. Aen. 4, 313): ‘**Zou** er over de golvende zee naar Troje **gegaan worden** met schepen?’ (irrealis)

Een directe vraag wordt dikwijls ingeleid door een vragend voornaamwoord of bijwoord:

- **vragende voornaamwoorden:** *qualis* (‘wat voor een’), *quantus* (‘hoe groot’), *quis* (‘wie/wat’) enz.
- **vragende bijwoorden:** *qua* (‘waarlangs’), *quamdiu* (‘hoe lang’), *quanto/quantum* (‘hoeveel’), *quemadmodum/quomodo* (‘hoe’), *quo* (‘waarheen’), *quotiens* (‘hoe vaak’), *ubi* (‘waar’), *unde* (‘vanwaar’) enz.

5.3.2 Overleggende vraag

De overleggende vraag is in feite **gericht tot de persoon zelf die de vraag stelt**. De spreker overlegt als het ware bij zichzelf wat hem in een gegeven situatie te doen staat of stond.

Ze wordt uitgedrukt door:

- in het heden: **conjunctief presens**;
- in het verleden: **conjunctief imperfectum**.

Ze staat gewoonlijk in de **eerste persoon**, soms in de **derde persoon**.

Vertaling: ‘**moeten**’ met een infinitief.

bv. *Qua te regione **requiram**?* (Ov. Met. 8, 232): ‘In welke streek **moet** ik jou **zoeken**?’ (heden)

*Quid **agam**, iudices? ... Quo me **vertam**?* (Cic. Ver. 2, 5): ‘Wat **moet** ik **doen**, rechters? Waarheen **moet** ik mij **wenden**?’ (heden)

*Quid **faceret**? Quo se rapta bis coniuge **ferret**?* (Verg. Georg. 4, 504): ‘Wat **moest** hij **doen**? Waarheen **moest** hij **gaan** nu zijn echtgenote voor de tweede keer was weggerukt?’ (verleden)

***Contenderem** contra tribunum plebis privatus armis?* (Cic. Sest. 43): ‘**Moest** ik als gewone burger **strijden** met wapens tegen een volkstribuun?’ (verleden)

5.4 De bevelende hoofdzin

5.4.1 Gebod

Het gebod is een **bevel dat rechtstreeks tot iemand is gericht**. Er wordt een reactie verwacht in de vorm van een bepaalde gedraging.

Het wordt uitgedrukt door de **imperatief presens**.

Het staat altijd in de **tweede persoon** (enkelvoud of meervoud).

Vertaling: **gebiedende wijs**.

bv. **Vincite**, ... *si ita vultis* (Caes. Gal. 5, 30): ‘**Krijg jullie zin**, als jullie het zo willen.’

Me duce carpe viam (Ov. Met. 8, 208): ‘**Leg** de weg **af** met mij als gids.’

Pascite, *ut ante, boves, pueri, submittite tauros* (Verg. Buc. 1, 45): ‘**Hoed**, zoals vroeger, jullie runderen, jongens, en **fok** jullie stieren.’

5.4.2 Verbod

Het verbod **beveelt iemand om iets niet te doen**.

Het staat gewoonlijk in de **tweede persoon**, soms in de **derde persoon**.

Het wordt uitgedrukt door:

- tweede persoon: **ne** met **conjunctief perfectum**;
- derde persoon: **ne** met **conjunctief presens**.

Vertaling:

- tweede persoon: **gebiedende wijs** met een ontkenning;
- derde persoon: ‘**niet mogen**’ met een infinitief.

bv. **Ne aequaveritis** Hannibali Philippum (Liv. 31, 7): ‘**Stel** Philippus **niet gelijk** met Hannibal.’

Ne vos quidem, iudices, ... mortem timueritis (Cic. Tusc. 1, 98): ‘**Vrees** de dood toch **niet**, rechters.’

Ne cunctetur ipse propius accedere (Sal. Cat. 44): ‘Hij **mag niet aarzelen** zelf dichterbij te komen.’

5.4.3 Aansporing

De aansporing drukt uit dat een **groep mensen**, waartoe de spreker behoort, **wordt opgeroepen om iets te doen**.

Ze wordt uitgedrukt door de **conjunctief presens**.

Ze staat altijd in de **eerste persoon meervoud**.

Vertaling: ‘**laten we**’ met een infinitief.

bv. **Vivamus**, mea Lesbia, atque **amemus** (Cat. 5, 1): ‘**Laten we leven**, mijn Lesbia, en **laten we beminnen**.’

Amemus patriam, pareamus senatui, consulamus bonis (Cic. Sest. 143): ‘**Laten we** ons vaderland **beminnen**, **laten we** aan de senaat **gehoorzamen** en **laten we** voor de goeden **zorgen**.’

Sed ne difficilia optemus (Cic. Ver. 2, 4): ‘Maar **laten we** geen moeilijke dingen **wensen**.’

5.5 De wensende hoofdzin

5.5.1 Vervulbare wens

De vervulbare wens drukt een wens uit **die verwezenlijkt kan worden**.

Hij wordt uitgedrukt door de **conjunctief presens of perfectum**.

Vertaling: ‘mogen’, ‘dat’ met een werkwoord, ‘hopelijk’, onvoltooid verleden tijd enz.

bv. *Ne illi sanguinem nostrum **largiantur*** (Sal. Cat. 52): ‘**Dat** zij ons bloed niet **verkwisten**.’

*Tibur ... **sit** meae sedes utinam senectae* (Hor. Carm. 2, 6): ‘**Moge** Tivoli de woonplaats van mijn oude dag **zijn**.’

*Utinam illum diem **videam*** (Cic. Att. 3, 3): ‘**Hopelijk zie** ik die dag.’

*Utinam hinc **abierit** malam crucem* (Plaut. Poen. 799): ‘**Dat** hij vanhier **weggaat** naar groot onheil.’

Een vervulbare wens is soms vergezeld van het partikel *utinam*.

5.5.2 Onvervulbare wens

De onvervulbare wens drukt een wens uit **die niet verwezenlijkt kan worden**.

Hij wordt uitgedrukt door:

- in het heden: **conjunctief imperfectum**;
- in het verleden: **conjunctief plusquamperfectum**.

Vertaling:

- in het heden: **onvoltooid verleden tijd**;
- in het verleden: **voltooid verleden tijd**.

bv. *Utinam populus Romanus unam cervicem **haberet*** (Suet. Caes. 4, 30): ‘**Had** het Romeinse volk maar één hals.’ (heden)

*Utinam, Quirites, virorum fortium atque innocentium copiam tantam **haberetis*** (Cic. Man. 27): ‘**Hadden** jullie, Romeinse burgers, maar zo een grote menigte dappere en onbaatzuchtige mannen.’ (heden)

*Pelides utinam **vitasset** Apollinis arcus* (Ov. Her. 8, 84): ‘**Had** Achilles de boog van Apollo maar **ontweken**.’ (verleden)

*Utinam tui consili certior **factus essem*** (Cic. Att. 8, 11d): ‘**Was** ik maar op de hoogte **gesteld** van jouw plan.’ (verleden)

Een onvervulbare wens is altijd vergezeld van het partikel *utinam*.

5.6 De toegevende hoofdzin

De toegevende hoofdzin drukt uit dat een bepaalde **handeling of toestand wordt toegegeven**, maar dat die toch **geen belemmering** vormt voor wat wordt gezegd in de **rest van de zin**. Hij drukt dus een gedachte uit die **tegenstrijdig** is met de rest van de zin.

Hij wordt uitgedrukt door:

- in het heden: **conjunctief presens**;
- in het verleden: **conjunctief perfectum**.

Vertaling: ‘mogen’, ‘laten’, ‘hoewel’ enz.

bv. *Omnia possideat, non possidet aera Minos* (Ov. Met. 8, 187): ‘**Hoewel** Minos alles **bezit**, bezit hij de lucht niet.’

Oderint, dum metuant (Suet. Caes. 4, 30): ‘**Laat** ze me maar **haten**, als ze me maar vrezen.’

Sit fur, sit sacrilegus, ... at est bonus imperator (Cic. Ver. 2, 5): ‘Hij **mag** een dief **zijn**, hij **mag** een tempelrover **zijn**, maar hij is een goede veldheer.’

De toegevende hoofdzin is doorgaans vergezeld van een nevenschikte hoofdzin of van een bijzin die een **tegenstelling** uitdrukt met de hoofdzin.

5.7 Samenvatting

wijs en tijd	betekenis
indicatief (alle tijden)	realis
conjunctief presens	potentialis in het heden
	overleggende vraag in het heden
	verbod in de derde persoon (met <i>ne</i>)
	aansporing (eerste persoon meervoud)
	vervulbare wens (soms met <i>utinam</i>)
	toegevende hoofdzin in het heden
conjunctief imperfectum	potentialis in het verleden
	irrealis in het heden
	overleggende vraag in het verleden
	onvervulbare wens in het heden (met <i>utinam</i>)
conjunctief perfectum	potentialis in het heden
	verbod in de tweede persoon (met <i>ne</i>)
	vervulbare wens (soms met <i>utinam</i>)
	toegevende hoofdzin in het verleden
conjunctief plusquamperfectum	irrealis in het verleden
	onvervulbare wens in het verleden (met <i>utinam</i>)
imperatief presens	gebod
infinitief presens	historische infinitief

6 De bijzin

6.1 Inleidende begrippen

6.1.1 Soorten bijzinnen

6.1.1.1 Indeling op basis van het inleidend woord

Op basis van de manier waarop je een bijzin in een tekst kunt herkennen, kan er een onderscheid gemaakt worden tussen twee types van bijzinnen:

1 Bijzinnen die WEL door een bepaald woord ingeleid worden:

- ingeleid door een **onderschikkend voegwoord**
 - aanvullende bijzin
 - bijwoordelijke bijzin
- ingeleid door een **vragend voornaamwoord of vragend bijwoord**
 - indirecte vraag
- ingeleid door een **betrekkelijk voornaamwoord**
 - betrekkelijke bijzin

2 Bijzinnen die NIET door een bepaald woord ingeleid worden:

- het werkwoord is een **infinitief**
 - infinitiefzin
- het werkwoord is een **participium**
 - participiumzin
 - losse ablatief
- het werkwoord is een **gerundi(v)um**
 - gerundi(v)umconstructie

De aanvullende bijzin (inclusief de infinitiefzin en de indirecte vraag), de betrekkelijke bijzin en de bijwoordelijke bijzin worden verderop in dit hoofdstuk behandeld. De participiumzin, de losse ablatief en de gerundi(v)umconstructie worden behandeld in hoofdstuk 7.

6.1.1.2 Indeling op basis van noodzakelijkheid

Op basis van de noodzakelijkheid van een bijzin (d.w.z. of de bijzin al dan niet aanwezig moet zijn om een volwaardige zin te hebben) kan er een onderscheid gemaakt worden tussen twee types van bijzinnen:

1 Noodzakelijke bijzinnen

- aanvullende bijzinnen

2 Niet-noodzakelijke bijzinnen

- betrekkelijke bijzinnen
- bijwoordelijke bijzinnen

6.1.2 Functies van bijzinnen

Net als een woord of woordgroep heeft ook een bijzin een grammaticale functie in de volledige zin. Elke soort bijzin heeft een andere functie:

- Een **aanvullende bijzin** heeft de functie van
 - **onderwerp → onderwerpszin**
bv. *Eadem nocte accidit ut esset luna plena* (Caes. Gal. 4, 29): ‘In dezelfde nacht gebeurde het **dat het volle maan was**.’ (‘dat het volle maan was’ is het onderwerp van ‘gebeurde’)
 - **lijdend voorwerp → voorwerpszin**
bv. *In primis hoc volunt persuadere, non interire animas* (Caes. Gal. 6, 14): ‘Vooraf willen ze hiervan overtuigen, **dat zielen niet verloren gaan**.’ (‘dat zielen niet verloren gaan’ is het lijdend voorwerp van ‘overtuigen’)
- Een **participiumzin** heeft de functie van **bepaling van gesteldheid**.
bv. *Remigioque carens non ullas percipit auras* (Ov. Met. 8, 228): ‘**Nu hij zijn vleugels miste**, vond hij geen enkele steun meer op de lucht.’ (‘nu hij zijn vleugels miste’ drukt de toestand van Icarus uit)
- Een **betrekkelijke bijzin** heeft de functie van **bijvoeglijke bepaling**.
bv. *P. Clodius ... qui non honoris gradum spectaret* (Cic. Mil. 24): ‘P. Clodius, **die niet de titel van het ereambt op het oog had**.’ (‘die niet de titel van het ereambt op het oog had’ is een bijvoeglijke bepaling bij Clodius)
- Een **bijwoordelijke bijzin** heeft de functie van **bijwoordelijke bepaling**.
bv. *Unde orta miseratio manifestior, quia dissimulationem nox et lascivia exemerat* (Tac. Ann. 13, 15): ‘Daardoor ontstond openlijker medelijden, **omdat de nacht en de uitgelatenheid de valse schijn hadden weggenomen**.’ (‘omdat de nacht en de uitgelatenheid de valse schijn hadden weggenomen’ is een bijwoordelijke bepaling van reden, die uitdrukt waarom er openlijker medelijden ontstond)

6.2 De aanvullende bijzin

De aanvullende bijzin (of completeieve bijzin) is een **noodzakelijke aanvulling** bij allerlei werkwoorden en werkwoordelijke uitdrukkingen. Als je hem weglaat, bekom je een onvolledige zin, die niet voldoende informatie bevat om te begrijpen wat er wordt bedoeld.

- bv. Een zin als 'Hij zegt' is onvolledig; je moet ook weten wat hij zegt. Je kunt dit zinnetje aanvullen tot een volwaardige zin: 'Hij zegt dat het regent'. In dit voorbeeld is 'dat het regent' een aanvullende bijzin.

6.2.1 Infinitiefzin

De infinitiefzin is een aanvullende bijzin met een **werkwoord in de infinitief** en een **onderwerp in de accusatief**.

Hij komt vooral voor bij werkwoorden die een mededeling, een waarneming, een wil of een gevoel uitdrukken.

Hij wordt in het Nederlands ingeleid door '**dat**', maar dit voegwoord wordt in het Latijn **niet uitgedrukt**.

- bv. *Eorumque obsides esse apud Ariovistum ac Sequanos intellegebat* (Caes. Gal. 1, 33): 'En hij begreep **dat** hun **gijzelaars** bij Ariovistus en de Sequani **waren**.'

Dicerent ... reliquos omnes Belgas in armis esse Germanosque ... sese cum his coniunxisse (Caes. Gal. 2, 3): 'Ze zeiden **dat** alle overige Belgen onder de wapens **waren** en **dat** de Germanen zich met hen **hadden verenigd**.'

Quod neque in vulgum disciplinam efferri velint ... (Caes. Gal. 6, 14): 'Omdat ze niet willen **dat** de leer bij het gewone volk **wordt bekendgemaakt** ...'

Quasi pollui consulatum credebant (Sal. Cat. 23): 'Ze geloofden **dat** het consulaat als het ware **werd onteerd**.'

Septem illum totos perhibent ex ordine menses ... flevisse (Verg. Georg. 4, 507-509): 'Ze vertellen **dat** hij zeven volledige maanden op een rij **heeft geweend**.'

Alle **zinsdelen die met het onderwerp van de infinitiefzin congrueren** (zoals het naamwoordelijk deel van het gezegde en het participium in samengestelde werkwoordsvormen), staan eveneens in de **accusatief**.

- bv. *Reperiebat plerosque Belgas esse ortos a Germanis* (Caes. Gal. 2, 4): 'Hij ontdekte **dat** de meeste Belgen **afstamden** van de Germanen.'

Neque principis auribus abstinere quominus testaretur adultum iam esse Britannicum (Tac. Ann. 13, 14): 'En ze liet de oren van de keizer niet met rust om te verklaren **dat** Britannicus reeds **volwassen was**.'

Respondit triduo illum aut summum quadriduo esse periturum (Cic. Mil. 26): 'Hij antwoordde **dat** hij binnen drie of hoogstens vier dagen **omgekomen zou zijn**.'

Als het onderwerp van een infinitiefzin een **derde persoon** is en uitgedrukt wordt door een **voornaamwoord**, gebruikt men:

- **se** als het onderwerp van de hoofdzin en de infinitiefzin **gelijk** is;
- de **accusatief van is** als het onderwerp van de hoofdzin en de infinitiefzin **verschillend** is.

Een variatie op de infinitiefzin doet zich voor als het onderwerp onpersoonlijk is ('men'). In dat geval wordt het onderwerp van de infinitiefzin (in de accusatief) onderwerp van een passief hoofdwerkwoord (in de nominatief) met een afhankelijke infinitief. Je spreekt in zo een geval van een **persoonlijk passief**.

bv. *Disciplina in Britannia reperta atque inde in Galliam translata esse **existimatur*** (Caes. Gal. 6, 13): ‘Men meent dat de leer in Brittannië is bedacht en vandaar naar Gallië is overgebracht.’ (letterlijk: ‘De leer wordt gemeend in Brittannië te zijn bedacht en vandaar naar Gallië te zijn overgebracht.’)

*Magnum ibi numerum versuum ediscere **dicuntur*** (Caes. Gal. 6, 14): ‘Men zegt dat ze daar een groot aantal verzen uit het hoofd leren.’ (letterlijk: ‘Ze worden gezegd daar een groot aantal verzen uit het hoofd te leren.’)

*Caesar appropinquare **dicebatur*** (Caes. Civ. 3, 13): ‘Men zei dat Caesar naderde.’ (letterlijk: ‘Caesar werd gezegd te naderen.’)

6.2.2 Indirecte vraag

De indirecte vraag is een aanvullende bijzin met een **werkwoord in de conjunctief**.

Ze komt vooral voor bij werkwoorden die een mededeling of een waarneming uitdrukken.

Ze wordt meestal ingeleid door een **vragend voornaamwoord** of een **vragend bijwoord**.

bv. *Multae res eum hortabantur **quare** sibi eam rem cogitandam et suscipiendam **putaret*** (Caes. Gal. 1, 33): ‘Vele redenen spoorden hem aan **waarom** hij **meende** dat hij over die zaak moest nadenken en stappen moest ondernemen.’

*Cum ab iis quaereret **quae** civitates **quantaeque** in armis **essent** et **quid** in bello **possent** ...* (Caes. Gal. 2, 4): ‘Toen hij hen vroeg **welke** stammen onder de wapens **waren**, **hoe groot** ze **waren** en **wat** ze in de oorlog **konden** ...’

*Docet **quanto opere** rei publicae communisque salutis **intersit** manus hostium distineri* (Caes. Gal. 2, 5): ‘Hij legde uit **hoezeer** het voor de staat en het gemeenschappelijk welzijn **van belang was** dat de troepen van de vijanden uit elkaar werden gehouden.’

*Nequa **quanta esset** insulae magnitudo, neque **quae** aut **quantae** nationes **incolerent**, neque **quem** usum belli **haberent** aut **quibus** institutis **uterentur**, neque **qui essent** ad maiorum navium multitudinem idonei portus, reperire poterat* (Caes. Gal. 4, 20): ‘Hij kon niet achterhalen **hoe groot** de omvang van het eiland **was**, **welke** of **hoe grote** stammen er **woonden**, **welke** oorlogspraktijk ze **hadden** of **welke** gewoonten ze **bezaten**, noch **welke** havens geschikt **waren** voor een massa grotere schepen.’

*Omnia excogitantur **quare** nec sine periculo **maneatur*** (Caes. Gal. 5, 31): ‘Er werd van alles verzonnen **waarom** er niet zonder gevaar **werd gebleven**.’

Vragende voornaamwoorden zijn *qualis* (‘wat voor een’), *quantus* (‘hoe groot’), *quis* (‘wie/wat’) enz.

Vragende bijwoorden zijn *qua* (‘waarlangs’), *quamdiu* (‘hoe lang’), *quanto/quantum* (‘hoeveel’), *quemadmodum/quomodo* (‘hoe’), *quo* (‘waarheen’), *quotiens* (‘hoe vaak’), *ubi* (‘waar’), *unde* (‘vanwaar’) enz.

Soms wordt een indirecte vraag niet ingeleid door een vragend voornaamwoord of bijwoord, maar door een **vraagpartikel** (*an*, *-ne* of *utrum*, alle drie met de betekenis ‘of’).

bv. *Ipsorum esse consilium **velintne** ... eductos ex hibernis milites aut ad Ciceronem aut ad Labienum deducere* (Caes. Gal. 5, 27): ‘Zij moesten beslissen **of** ze hun soldaten uit het winterkwartier wilden wegleiden en naar Cicero of Labienus brengen.’

6.2.3 Ingeleid door een voegwoord

De aanvullende bijzin die in het Nederlands wordt ingeleid door ‘**dat**’, kan ook in het Latijn ingeleid worden door een voegwoord. Het werkwoord waarvan de aanvullende bijzin afhangt, is bepalend voor het voegwoord dat wordt gebruikt. Mogelijke voegwoorden met de betekenis ‘dat’ zijn:

- **quod + indicatief**

bv. *Ad eam sententiam ... haec quoque ratio eos deduxit, **quod** Diviciacum atque Aeduos finibus Bellovacorum appropinquare **cognoverant*** (Caes. Gal. 2, 10): ‘Tot die mening bracht hen ook deze reden, **dat** ze **hadden vernomen** dat Diviciacus en de Aedui het gebied van de Bellovaci naderden.’

- **ut + conjunctief**

bv. *Civitati persuasit **ut** de finibus suis cum omnibus copiis **exirent*** (Caes. Gal. 1, 2): ‘Hij overhaalde zijn stam ertoe **dat** ze uit hun gebied **weggingen** met al hun troepen.’

- **ne + conjunctief**

bv. *Vererentur **ne**, omni pacata Gallia, ad eos exercitus noster **adduceretur*** (Caes. Gal. 2, 1): ‘Ze vreesden **dat**, wanneer heel Gallië was onderworpen, ons leger naar hen **werd geleid**.’

- **quin + conjunctief**

bv. *Ne Suessiones quidem ... deterrere potuerint **quin** cum iis **consentirent*** (Caes. Gal. 2, 3): ‘Zelfs de Suessiones hadden ze er niet van kunnen afhouden **dat** ze met hen **samenspanden**.’

Het voegwoord **ne** + conjunctief heeft nog vaker dan ‘dat’ de betekenis ‘**dat niet**’. Uit de context moet blijken welke van beide betekenissen het heeft.

bv. *Collegam suum Antonium ... perpulerat **ne** contra rem publicam **sentiret*** (Sal. Cat. 26): ‘Hij had zijn collega Antonius ertoe gebracht **dat** hij **niet** tegen de staat **partij koos**.’

Soms wordt ‘dat’ in het Latijn niet uitgedrukt, maar staat de conjunctief **zonder voegwoord** bij het werkwoord waarvan hij afhangt.

bv. *Senatus decrevit **darent** operam consules **ne** quid res publica detrimenti caperet* (Sal. Cat. 29): ‘De senaat besliste **dat** de consuls ervoor **moesten zorgen** dat de staat geen schade leed.’

6.3 De betrekkelijke bijzin

6.3.1 Definitie

De betrekkelijke bijzin (of bijvoeglijke bijzin) geeft meer uitleg bij een substantief in de hoofdzin, dat het **antecedent** wordt genoemd.

Hij wordt meestal ingeleid door een **betrekkelijk voornaamwoord**, waarvan de naamval, het getal en het geslacht worden bepaald als volgt:

- het **getal** en het **geslacht** worden ontleend aan het **antecedent**;
- de **naamval** wordt bepaald door zijn eigen **functie** in de betrekkelijke bijzin.

bv. *Longas naves, quibus Caesar exercitum transportandum curaverat quasque in aridum subduxerat, aestus complet et onerarias, quae ad ancoras erant deligatae, tempestas afflictabat* (Caes. Gal. 4, 29): ‘De vloed vulde de oorlogsschepen, waarmee Caesar zijn leger had laten overzetten en die hij op het droge had getrokken, en de storm beschadigde de vrachtschepen, die voor anker lagen.’ (de betrekkelijke voornaamwoorden zijn vrouwelijk meervoud, want *naves* is het antecedent; *quibus* is ablatief als bijwoordelijke bepaling van middel, *quas* is accusatief als lijdend voorwerp, *quae* is nominatief als onderwerp)

Een betrekkelijke bijzin kan ook ingeleid worden door een **betrekkelijk bijwoord**: *qua* (‘waarlangs’), *quo* (‘waarheen’), *ubi* (‘waar’), *unde* (‘vanwaar’).

bv. *Urbem quam dicunt Romam, Meliboeae, putavi stultus ego huic nostrae similem, quo saepe solemus pastores ovium teneros depellere fetus* (Verg. Buc. 1, 19-21): ‘De stad die ze Rome noemen, Meliboeus, achtte ik in mijn dwaasheid gelijk aan deze van ons, waarheen we als herders gewoonlijk onze jonge lammetjes drijven.’

6.3.2 Wijs van het werkwoord

Het werkwoord van de betrekkelijke bijzin staat gewoonlijk in de **indicatief**.

bv. *Remi, qui proximi Galliae ex Belgis sunt, ad eum legatos ... miserunt* (Caes. Gal. 2, 3): ‘De Remi, die van de Belgen het dichtst bij Gallië wonen, stuurden naar hem gezanten.’

Caesar iis quos in castris retinuerat discedendi potestatem fecit (Caes. Gal. 4, 15): ‘Caesar gaf aan hen die hij in het kamp had vastgehouden de toestemming om weg te gaan.’

Gentibus cognationibusque hominum qui una coierunt quantum et quo loco visum est agri attribuunt (Caes. Gal. 6, 22): ‘Ze wijzen aan de stammen en families die zich hebben verzameld grond toe, zoveel en op die plaats die ze goed vinden.’

Als de betrekkelijke bijzin ook een bijkomende betekenis uitdrukt (doel, gevolg, reden, toegeving enz.), staat het werkwoord in de **conjunctief**.

bv. *Remi ... ad eum legatos ... miserunt, qui dicerent se suaque omnia in fidem atque potestatem populi Romani permittere* (Caes. Gal. 2, 3): ‘De Remi stuurden naar hem gezanten, die zeiden dat ze zichzelf en al hun bezittingen onvoorwaardelijk aan het Romeinse volk overgaven.’ (doel: de gezanten worden gestuurd om dat te zeggen)

Neque is sum ... qui gravissime ex vobis mortis periculo terrear (Caes. Gal. 5, 30): ‘En ik ben niet degene die het meest van jullie door doodsgevaar bang word gemaakt.’ (gevolg: door zijn aard is hij niet bang voor gevaar)

Tum demum Titurius, qui nihil ante providisset, trepidare et concursare cohortesque disponere (Caes. Gal. 5, 33): ‘Titurius, **die** tevoren niets **had voorzien**, was toen pas zenuwachtig, rende heen en weer en stelde de cohorten op.’ (reden: omdat hij niets had voorzien, was hij zenuwachtig enz.)

6.3.3 Verbindingsrelatief

Soms begint een nieuwe zin, na een punt of puntkomma, met een betrekkelijk voornaamwoord dat **geen antecedent** heeft in dezelfde zin, maar terugslaat op een **woord in de vorige zin**. Het heeft dan niet de betekenis van een betrekkelijk voornaamwoord, maar van een aanwijzend voornaamwoord (*is*) met een nevenschikkend voegwoord (*et, nam, sed* enz.).

Zo een betrekkelijk voornaamwoord is een **verbindingsrelatief** (of schijnrelatief) en wordt meestal vertaald met een aanwijzend, soms met een persoonlijk voornaamwoord, voorafgegaan door een voegwoord (‘en’, ‘want’, ‘maar’ enz.), dat echter vaak niet wordt uitgedrukt.

De bedoeling van een verbindingsrelatief is om de betrekkelijke bijzin nauwer met de vorige zin te verbinden.

bv. *Caesar ... omnem senatum ad se convenire principumque liberos obsides ad se adduci iussit. Quae omnia ab his diligenter ad diem facta sunt* (Caes. Gal. 2, 5): ‘Caesar beval dat de hele senaat bij hem samenkwam en dat de kinderen van de machthebbers als gijzelaars bij hem werden gebracht. **Dit** alles werd door hen nauwkeurig op de afgesproken dag gedaan.’ (*quae* = *et ea*, d.w.z. de uitlevering van de senaat en de kinderen)

Eorum fines Nervii attingebant. Quorum de natura moribusque Caesar cum quaereret, sic reperiebat (Caes. Gal. 2, 15): ‘Aan hun gebied grensden de Nerviërs. Toen Caesar over **hun** aard en gewoonten informatie inwon, ontdekte hij het volgende.’ (*quorum* = *et eorum*, d.w.z. de Nerviërs)

Alii immani magnitudine simulacra habent, quorum contexta viminibus membra vivis hominibus complent; quibus succensis circumventi flamma exanimantur homines (Caes. Gal. 6, 16): ‘Anderen hebben beelden met een enorme grootte, waarvan ze de met twijgen aan elkaar gevlochten ledematen vullen met levende mensen; nadat **die** in brand zijn gestoken, sterven de mensen omgeven door het vuur.’ (*quibus* = *et eis*, d.w.z. de ledematen van de beelden)

6.3.4 Betrekkelijk voornaamwoord zonder antecedent

Soms heeft een betrekkelijk voornaamwoord **geen uitgedrukt antecedent** (ook niet in de vorige zin). Het betekent dan niet ‘die’ of ‘dat’.

Als het gaat om een persoon, wordt het vertaald met ‘hij/zij/degene(n) die’ of ‘**wie**’. In andere gevallen wordt het vertaald met ‘(datgene) **wat**’.

bv. *Qui sunt affecti gravioribus morbis quique in proeliis periculisque versantur ... homines immolant* (Caes. Gal. 6, 16): ‘**Zij die** getroffen zijn door vrij zware ziekten en **zij die** zich in gevechten en gevaren bevinden, offeren mensen.’

Ubi satis explorata sunt quae voluit, in unum omnes convocat (Sal. Cat. 17): ‘Zodra hij voldoende had onderzocht **wat** hij wilde weten, riep hij allen op één plaats bijeen.’

At quibus altior intellectus, resistunt defixi et Neronem intuentes (Tac. Ann. 13, 16): ‘Maar **wie** meer verstand had, bleef onbeweeglijk zitten en keek naar Nero.’

Dit type zin is geen echte betrekkelijke bijzin (ook al wordt hij ingeleid door een betrekkelijk voornaamwoord), maar eerder een **onderwerps- of voorwerpszin**.

6.4 De bijwoordelijke bijzin

De bijwoordelijke bijzin vervult in een zin de functie van een **bijwoord** of van een **bijwoordelijke bepaling**. Dat wordt duidelijk als je de hele bijwoordelijke bijzin vervangt door één enkel woord (al is dat niet altijd mogelijk).

- bv. **Toen ik wegging**, kwam hij juist aan. → **Toen** kwam hij juist aan. (tijdbepalende bijzin)
Omdat het regende, bleef ik thuis. → **Daarom** bleef ik thuis. (redengevende bijzin)

De bijwoordelijke bijzin wordt altijd ingeleid door een **onderschikkend voegwoord**.

6.4.1 Tijdbepalende bijzin

De tijdbepalende bijzin drukt uit **wanneer** de handeling of de toestand van de hoofdzin plaatsvindt. Hij wordt ingeleid door een van de volgende voegwoorden:

voegwoord	wijs	betekenis
cum	+ indicatief	'toen, wanneer'
	+ conjunctief	'toen'
dum	+ indicatief presens	'terwijl'
	+ indicatief	'zolang'
	+ indicatief/conjunctief	'totdat'
postquam	+ indicatief perfectum	'nadat'
priusquam	+ indicatief/conjunctief	'eerder dan, voordat'
ubi	+ indicatief	'zodra, toen, wanneer'
ut	+ indicatief	'zodra, toen'

- bv. **Cum** Caesar in Galliam **venit**, alterius factionis principes erant Aedui, alterius Sequani (Caes. Gal. 6, 12): '**Toen** Caesar naar Gallië **kwam**, waren de leiders van de ene partij de Aedui, van de andere de Sequani.'

Eo **cum** de improviso celeriusque omnium opinione **venisset**, Remi ... ad eum legatos ... miserunt (Caes. Gal. 2, 3): '**Toen** hij daar plotseling en sneller dan de verwachting van allen **aankwam**, stuurden de Remi naar hem gezanten.'

Dum de condicionibus inter se **agunt** ... paulatim circumventus interficitur (Caes. Gal. 5, 37): '**Terwijl** ze over de voorwaarden **onderhandelden**, werd hij geleidelijk omsingeld en gedood.'

Dum me Galatea **tenebat**, nec spes libertatis erat nec cura peculi (Verg. Buc. 1, 31-32): '**Zolang** Galatea mij **bezat**, was er noch hoop op vrijheid, noch zorg voor spaargeld.'

Multa quoque et bello passus, **dum conderet urbem** (Verg. Aen. 1, 5): 'En veel doorstond hij ook in de oorlog, **totdat** hij een stad **stichtte**.'

Postquam manus ultima coepto imposita est, geminas opifex libravit in alas ipse suum corpus (Ov. Met. 8, 200-202): '**Nadat** de laatste hand aan het werk **was gelegd**, bracht de maker zelf zijn lichaam in evenwicht op de beide vleugels.'

Caesar, **priusquam** se hostes ex terrore ac fuga **reciperent**, in fines Suessionum ... exercitum duxit (Caes. Gal. 2, 12): '**Voordat** de vijanden van de schrik en de vlucht **waren gekomen**, leidde Caesar zijn leger naar het gebied van de Suessiones.'

*Ubi satis **explorata sunt** quae voluit, in unum omnes convocat* (Sal. Cat. 17): ‘**Zodra** hij voldoende **had onderzocht** wat hij wilde weten, riep hij allen op één plaats bijeen.’

*Ut **iacuit** resupinus humo, cruor emicat alte* (Ov. Met. 4, 121): ‘**Toen** hij achterover op de grond **lag**, spoot het bloed hoog op.’

6.4.2 Redengevende bijzin

De redengevende bijzin drukt uit **waarom** de handeling of de toestand van de hoofdzin plaatsvindt. Hij wordt ingeleid door een van de volgende voegwoorden:

voegwoord	wijs	betekenis
cum	+ conjunctief	‘omdat’
quia	+ indicatief	‘omdat, aangezien’
quod	+ indicatief	‘omdat’
quoniam	+ indicatief	‘aangezien, omdat’

bv. *Graviter eos accusat quod ... ab iis non sublevetur, praesertim **cum** magna ex parte eorum precibus adductus bellum **susceperit*** (Caes. Gal. 1, 16): ‘Hij maakte hun ernstig verwijten dat hij door hen niet werd geholpen, vooral **omdat** hij grotendeels door hun verzoek bewogen de oorlog **was begonnen**.’

*Unde orta miseratio manifestior, **quia** dissimulationem nox et lascivia **exemerat*** (Tac. Ann. 13, 15): ‘Daardoor ontstond er openlijker medeleven, **omdat** de nacht en de uitgelatenheid de valse schijn **hadden weggenomen**.’

*Id hoc facilius iis persuasit, **quod** undique loci natura Helvetii **continentur*** (Caes. Gal. 1, 2): ‘Hiervan overtuigde hij hen des te gemakkelijker, **omdat** de Helvetii aan alle kanten door natuurlijke grenzen **omringd zijn**.’

***Quoniam** obsidione liberatum Ciceronem **sciebat**, aequo animo remittendum de celeritate existimabat* (Caes. Gal. 5, 49): ‘**Aangezien** hij **wist** dat Cicero van de blokkade was bevrijd, meende hij dat hij rustig zijn snelheid kon vermindern.’

6.4.3 Doelaanwijzende bijzin

De doelaanwijzende bijzin drukt uit **met welke bedoeling** de handeling of de toestand van de hoofdzin plaatsvindt, welk resultaat men ermee wil bereiken.

Hij wordt ingeleid door een van de volgende voegwoorden:

voegwoord	wijs	betekenis
ne	+ conjunctief	‘(op)dat niet, (om) niet te; om te voorkomen dat, uit vrees dat’
neve	+ conjunctief	‘en (op)dat niet, en (om) niet te’
quo	+ comparatief + conjunctief	‘opdat (des te), om (des te)’
ut	+ conjunctief	‘opdat, om te’

bv. *Docet quanto opere ... intersit manus hostium distineri, **ne** cum tanta multitudine uno tempore **confligendum sit*** (Caes. Gal. 2, 5): ‘Hij zette uiteen hoezeer het van belang was dat de troepen van de vijanden uit elkaar werden gehouden, **opdat** er **niet** tegen zo een grote menigte tegelijkertijd **moest worden gestreden**.’

Caesar ad Lingonas litteras nuntiosque misit, ne eos frumento **neve** alia re **iuvent** (Caes. Gal. 1, 26): ‘Caesar stuurde naar de Lingones een brief en koeriers, om hen niet met graan **en** (om hen **niet**) met iets anders te helpen.’

Nominat socios, praeterea multos cuiusque generis innoxios, **quo** legatis animus amplior **esset** (Sal. Cat. 40): ‘Hij noemde zijn bondgenoten en bovendien vele onschuldigen van elke soort, **opdat** de gezanten des te meer vertrouwen **zouden hebben**.’

Constituerunt optimum esse ... convenire, **ut** potius in suis quam in alienis finibus **decertarent** (Caes. Gal. 2, 10): ‘Ze besloten dat het het best was samen te komen, **om** liever in hun eigen gebied dan in andermans gebied **te strijden**.’

6.4.4 Gevolgaanduidende bijzin

De gevolgaanduidende bijzin drukt uit **welk gevolg** de handeling of de toestand van de hoofdzin heeft, welk resultaat men ermee bereikt.

Hij wordt ingeleid door het volgende voegwoord:

voegwoord	wijs	betekenis
ut	+ conjunctief	‘zodat’

bv. *Collis nascebatur ... ab superiore parte silvestris, ut non facile introrsus perspicere posset* (Caes. Gal. 2, 18): ‘Er verhief zich een heuvel die bovenaan bebost was, **zodat** er niet gemakkelijk doorheen gekeken **kon** worden.’

 Een gevolgaanduidende bijzin wordt in de hoofdzin vaak aangekondigd door een aanwijzend voornaamwoord of bijwoord: *adeo* (‘zoeer’), *ita/sic/tam* (‘zo’), *talīs* (‘dergelijk’), *tantus* (‘zo groot’), *tot* (‘zoveel’) enz.

6.4.5 Voorwaardelijke bijzin

De voorwaardelijke bijzin drukt uit **welke voorwaarde** vervuld moet worden om de handeling of de toestand van de hoofdzin te laten plaatsvinden.

Hij wordt ingeleid door een van de volgende voegwoorden:

voegwoord	wijs	betekenis
dum	+ conjunctief	‘als ... maar, mits’
ni	+ indicatief/conjunctief	‘als niet, indien niet, tenzij’
nisi	+ indicatief/conjunctief	‘als niet, indien niet, tenzij’
si	+ indicatief/conjunctief	‘indien, als’
sin	+ indicatief/conjunctief	‘maar indien, als echter’

De voorwaardelijke bijzin kan zowel in de **indicatief** als in de **conjunctief** staan. De indicatief drukt een **realis** uit, de conjunctief een **potentialis** of een **irrealis**.

bv. *Neque id quibus modis adsequeretur, dum sibi regnum pararet, quicquam pensi habebat* (Sal. Cat. 5): ‘En hij hechtte er helemaal geen belang aan op welke manieren hij dat bereikte, **als** hij zich de heerschappij **maar verwierf**.’

Maria montesque polliceri coepit et minari interdum ferro, ni sibi obnoxia foret (Sal. Cat. 23): ‘Hij begon zeeën en bergen te beloven en soms te dreigen met een wapen, **als** ze hem **niet** gehoorzaam **zou zijn**.’

Pro vita hominis nisi hominis vita reddatur, non posse deorum immortalium numen placari arbitrantur (Caes. Gal. 6, 16): ‘**Tenzij** in ruil voor een mensenleven een ander mensenleven **wordt gegeven**, menen ze dat de wil van de onsterfelijke goden niet gunstig gestemd kan worden.’

De morte si res in suspicionem venit, de uxoris in servilem modum quaestionem habent (Caes. Gal. 6, 19): ‘**Indien** zijn dood argwaan **wekt**, onderwerpen ze de vrouwen aan een verhoor op de manier van slaven.’

Nam si digna poena pro factis eorum reperitur, novum consilium approbo; sin magnitudo sceleris omnium ingenia exsuperat, eis utendum censeo, quae legibus comparata sunt (Sal. Cat. 51): ‘Want indien een waardige straf in verhouding tot hun daden wordt gevonden, stem ik in met het nieuwe plan; **maar indien** de grootte van hun misdaad ieders verstand **te boven gaat**, ben ik van mening dat die maatregelen getroffen moeten worden die door de wetten zijn voorzien.’

De realis, de potentialis en de irrealis worden behandeld in paragraaf 5.2.

6.4.6 Toegevende bijzin

De toegevende bijzin drukt uit dat een bepaalde **handeling of toestand wordt toegegeven**, maar dat die toch **geen belemmering** vormt voor wat wordt gezegd in de **hoofdzin**. Hij drukt dus een gedachte uit die **tegenstrijdig** is met de gedachte van de hoofdzin.

Hij wordt ingeleid door een van de volgende voegwoorden:

voegwoord	wijs	betekenis
cum	+ conjunctief	‘hoewel’
etiamsi	+ indicatief/conjunctief	‘ook als, zelfs indien’
licet	+ conjunctief	‘hoewel, ook al’
quamquam	+ indicatief	‘hoewel’

bv. *Neque fas esse existimant ea litteris mandare, cum in reliquis fere rebus ... Graecis litteris utantur* (Caes. Gal. 6, 14): ‘Ze denken dat het ook niet is toegestaan die leer aan literatuur toe te vertrouwen, **hoewel** ze in bijna alle overige zaken Griekse letters **gebruiken**.’

Etiamsi propter amicitiam vellet illum ab inferis evocare, propter rem publicam non fecisset (Cic. Mil. 79): ‘**Zelfs indien** hij hem wegens hun vriendschap uit de onderwereld **had willen** opwekken, zou hij het wegens de staat niet hebben gedaan.’

Terras licet ... et undas obstruat, at caelum certe patet (Ov. Met. 8, 185-186): ‘**Ook al verspert** hij het land en de zee, maar de hemel staat zeker open.’

li paulo, quamquam sunt eiusdem generis, sunt ceteris humaniores (Caes. Gal. 4, 3): ‘Zij zijn een beetje beschaafder dan de anderen, **hoewel** ze van dezelfde herkomst **zijn**.’

6.4.7 Vergelijkende bijzin

De vergelijkende bijzin drukt uit **waarmee** de handeling of de toestand van de hoofdzin **wordt vergeleken**. Hij wordt ingeleid door een van de volgende voegwoorden:

voegwoord	wijs	betekenis
quasi	+ conjunctief	‘alsof’
tamquam	+ conjunctief	‘zoals; alsof’
ut	+ indicatief	‘zoals’

bv. **Quasi** vero ... consilii **sit** res ac non necesse **sit** nobis Gergoviam contendere et cum Arvernīs nosmet coniungere (Caes. Gal. 7, 38): ‘**Alsof** het werkelijk een kwestie **is** van raad en het niet noodzakelijk **is** voor ons naar Gergovia te marcheren en onszelf met de Arverni te verenigen!’

Ille **tamquam** nīsus evomentis **adiuvaret**, pinnam rapido veneno illitam faucibus eius demisisse creditur (Tac. Ann. 12, 67): ‘**Alsof** hij hem bij zijn pogingen om over te geven **hielp**, gelooft men dat hij een veer die met een snelwerkend gif was ingesmeerd in zijn keel heeft laten zakken.’

Celeriter, **ut** ante Caesar **imperaverat**, ignibus significatione facta ex proximis castellis eo concursus est (Caes. Gal. 2, 33): ‘Nadat er, **zoals** Caesar tevoren **had bevolen**, snel een vuursignaal was gegeven, snelde men vanuit de dichtstbijge vestingen daarheen.’

6.5 Voegwoorden in de bijzin

voegwoord	wijs	soort bijzin	betekenis
cum	+ indicatief	tijdbepalend	‘toen, wanneer’
	+ conjunctief	tijdbepalend	‘toen’
		redengevend	‘omdat’
		toegevend	‘hoewel’
dum	+ indicatief	tijdbepalend	‘terwijl’ ‘zolang’ ‘totdat’
	+ conjunctief	tijdbepalend	‘totdat’
		voorwaardelijk	‘als ... maar, mits’
etiamsi	+ indicatief/conjunctief	toegevend	‘ook als, zelfs indien’
licet	+ conjunctief	toegevend	‘hoewel, ook al’
ne	+ conjunctief	aanvullend	‘dat, (om) te’
		doelaanwijzend	‘(op)dat niet, (om) niet te; om te voorkomen dat, uit vrees dat’
neve	+ conjunctief	doelaanwijzend	‘en (op)dat niet, en (om) niet te’
ni	+ indicatief/conjunctief	voorwaardelijk	‘als niet, indien niet, tenzij’
nisi	+ indicatief/conjunctief	voorwaardelijk	‘als niet, indien niet, tenzij’
postquam	+ indicatief perfectum	tijdbepalend	‘nadat’
priusquam	+ indicatief/conjunctief	tijdbepalend	‘eerder dan, voordat’
quamquam	+ indicatief	toegevend	‘hoewel’
quasi	+ conjunctief	vergelijkend	‘alsof’
quia	+ indicatief	redengevend	‘omdat, aangezien’
quin	+ conjunctief	aanvullend	‘dat, (om) te, of’
quo	+ comparatief + conjunctief	doelaanwijzend	‘opdat (des te), om (des te)’
quod	+ indicatief	aanvullend	‘dat’
		redengevend	‘omdat’
quoniam	+ indicatief	redengevend	‘aangezien, omdat’
si	+ indicatief/conjunctief	voorwaardelijk	‘indien, als’
sin	+ indicatief/conjunctief	voorwaardelijk	‘maar indien, als echter’
tamquam	+ conjunctief	vergelijkend	‘zoals; alsof’
ubi	+ indicatief	tijdbepalend	‘zodra, toen, wanneer’
ut	+ indicatief	tijdbepalend	‘zodra, toen’
		vergelijkend	‘zoals’
	+ conjunctief	aanvullend	‘dat, (om) te’
		doelaanwijzend	‘opdat, om te’
		gevolgaanduidend	‘zodat’

6.6 Het tijdsgebruik in de bijzin

De tijd van een bijzin in de infinitief, de indicatief en de conjunctief wordt bepaald door de **tijdsverhouding** tussen de handeling van de hoofdzin en de handeling van de bijzin.

De handeling van de hoofdzin kan zich afspelen in het **verleden**, in het **heden** of in de **toekomst**.

De handeling van de bijzin kan plaatsvinden:

- vroeger dan de handeling van de hoofdzin: **voortijdigheid**;
- op hetzelfde moment als de handeling van de hoofdzin: **gelijktijdigheid**;
- later dan de handeling van de hoofdzin: **natijdigheid**.

Schematisch ziet het tijdsgebruik in de bijzin er dan uit als volgt:

tijd van de hoofdzin	tijdsverhouding bijzin t.o.v. hoofdzin	tijd van de bijzin		
		infinitief	indicatief	conjunctief
verleden	voortijdigheid	perfectum	p-q-perfectum	p-q-perfectum
	gelijktijdigheid	presens	imperfectum	imperfectum
	natijdigheid	futurum	---	---
heden	voortijdigheid	perfectum	perfectum	perfectum
	gelijktijdigheid	presens	presens	presens
	natijdigheid	futurum	---	---
toekomst	voortijdigheid	perfectum	futurum exactum	perfectum
	gelijktijdigheid	presens	futurum simplex	presens
	natijdigheid	futurum	---	---

6.7 De indirecte rede

De indirecte rede geeft de woorden of gedachten van het onderwerp **niet letterlijk** weer zoals ze door die persoon gesproken of gedacht zijn (tussen aanhalingstekens), maar maakt ze **afhankelijk van een werkwoord** dat een mededeling inhoudt.

In de indirecte rede staan alle werkwoorden in de **conjunctief** die in de oorspronkelijke directe rede in de indicatief of reeds in de conjunctief stonden; de overige werkwoorden worden **infinietief**.

- bv. *Eo cum de improviseo celeriusque omnium opinione venisset, Remi, qui proximi Galliae ex Belgis sunt, ad eum legatos Iccium et Andecumborium, primos civitatis, miserunt, qui dicerent se suaque omnia in fidem atque potestatem populi Romani **permittere**, neque se cum reliquis Belgis **consensisse** neque contra populum Romanum **coniurasse**, paratosque **esse** et obsides dare et imperata facere et oppidis recipere et frumento ceterisque rebus iuvare; reliquos omnes Belgas in armis **esse** Germanosque, qui cis Rhenum **incolant**, sese cum his **coniunxisse**, tantumque **esse** eorum omnium furorem, ut ne Suessiones quidem, fratres consanguineosque suos, qui eodem iure et isdem legibus **utantur**, unum imperium unumque magistratum cum ipsis **habeant**, deterrere **potuerint** quin cum iis **consentirent*** (Caes. Gal. 2, 3): ‘Toen hij daar plotseling en sneller dan de verwachting van allen aankwam, stuurden de Remi, die van de Belgen het dichtst bij Gallië wonen, naar hem de gezanten Iccius en Andecumborius, de eersten van hun stam, die zeiden dat ze zichzelf en al hun bezittingen onvoorwaardelijk aan het Romeinse volk **overgaven**, dat ze niet met de overige Belgen **hadden samengespannen**, noch tegen het Romeinse volk **hadden samengezworen**, en dat ze bereid **waren** gijzelaars te geven, bevelen uit te voeren, hen in hun steden op te nemen en hen met graan en andere zaken te helpen; dat alle overige Belgen onder de wapens **waren**, dat de Germanen die aan deze zijde van de Rijn **woonden** zich met hen **hadden verenigd** en dat de woede van hen allen zo groot **was** dat ze zelfs de Suessiones, hun broeders en bloedverwanten, die hetzelfde recht en dezelfde wetten **gebruikten**, die één heerschappij en één ambtenaar met hen **deelden**, er niet van **hadden kunnen** afhouden dat ze met hen **samenspannen**.’

7 De onpersoonlijke wijzen

7.1 De infinitief

7.1.1 Infinitiefzin

De infinitief kan gebruikt worden als werkwoord in een infinitiefzin. Hij heeft dan de betekenis van een **persoonsvorm**. Het onderwerp (en elk zinsdeel dat ermee congrueert) staat in de **accusatief**.

bv. *In primis hoc volunt persuadere, non **interire animas*** (Caes. Gal. 6, 14): 'Vooraf willen ze hiervan overtuigen, dat **zielen** niet **verloren gaan**.'

*Supplicia eorum ... **gratiora** dis immortalibus **esse** arbitrantur* (Caes. Gal. 6, 16): 'Ze menen dat **terechtstellingen** van hen **aangenamer zijn** voor de onsterfelijke goden.'

*Vulgatior fama est ludibrio fratris **Remum** novos **transiluisse** muros* (Liv. 1, 7): 'Het is een algemeen bekend gerucht dat **Remus** om met zijn broer te spotten over de nieuwe muren **is gesprongen**.'

De infinitiefzin wordt uitvoerig behandeld in paragraaf 6.2.1.

7.1.2 Onderwerp en voorwerp

De infinitief komt voor als **onderwerp** en als **lijdend voorwerp** bij allerlei werkwoorden en werkwoordelijke uitdrukkingen. Hij heeft dan geen onderwerp of lijdend voorwerp, maar is zelf het onderwerp of het lijdend voorwerp.

bv. *Dulce et decorum est pro patria **mori*** (Hor. Carm. 3, 2): 'Het is aangenaam en waardig voor het vaderland **te sterven**.' (onderwerp)

*Licet autem nemini contra patriam **ducere** exercitum* (Cic. Phil. 13, 14): 'Het is echter niemand toegestaan tegen zijn vaderland een leger **aan te voeren**.' (onderwerp)

***Vincere** scis, Hannibal, victoria **uti** nescis* (Liv. 22, 51): '**Winnen** kun je, Hannibal, maar de overwinning **benutten** kun je niet.' (lijdend voorwerp)

*P. Clodius, cum statuisset omni scelere in praetura **vexare** rem publicam ...* (Cic. Mil. 24): 'Toen Publius Clodius had besloten tijdens zijn ambt van praetor de staat met elke misdaad **te teisteren** ...' (lijdend voorwerp)

7.1.3 Historische infinitief

De **infinitief presens** wordt soms gebruikt met de betekenis van een **persoonsvorm in een verleden tijd**. Deze historische infinitief beschrijft op levendige wijze een feit uit het verleden.

bv. *Titurius ... **trepidare** et **concursare** cohortesque **disponere*** (Caes. Gal. 5, 33): 'Titurius **was zenuwachtig, rende heen en weer** en **stelde** de cohorten **op**.'

*Primo singulos **appellare**; **hortari** alios, alios **temptare*** (Sal. Cat. 17): 'Aanvankelijk **sprak** hij hen ieder afzonderlijk **aan**; sommigen **spoorde** hij **aan**, anderen **stelde** hij **op de proef**.'

*Simul **intendere** manus, **aggerere** probra* (Tac. Ann. 13, 14): 'Tegelijk **zwaaide** ze met haar handen en **overlaadde** ze hem met verwijten.'

Het **onderwerp** van een historische infinitief staat in de **nominatief**.

De historische infinitief wordt ook behandeld in paragraaf 5.2.4.

7.2 Het participium

7.2.1 Werkwoordelijk

Het participium komt in de eerste plaats voor als **deel van een samengestelde werkwoordsvorm** in de voltooiden tijden passief.

- bv. *vocatus sum*: 'ik ben **geroepen**'
missi erant: 'ze waren **gestuurd**'
captum esse: 'gegrepen zijn'

7.2.2 Bijvoeglijk

7.2.2.1 Als adjectief

Het participium kan gebruikt worden als **adjectief** bij een substantief, waarmee het dan congrueert in naamval, getal en geslacht.

- bv. *corrupti mores* (nom. mv. m.): 'de **bedorven** zeden'
mota in aura (abl. enk. v.): 'in de **bewogen** lucht'
ore renidenti (abl. enk. o.): 'met een **stralend** gezicht'

Een bijzonder geval is het **dominant gebruik** van een participium. Het is dan grammaticaal wel ondergeschikt aan het substantief dat het bepaalt (en waarmee het congrueert in naamval, getal en geslacht), maar het is inhoudelijk het overheersende woord in de woordgroep.

- bv. *ab urbe condita*: 'sinds de gestichte stad' → 'sinds **de stichting van** de stad'
fugiens Pompeius: 'de vluchtende Pompeius' → '**de vlucht van** Pompeius'
occisus dictator Caesar: 'de vermoorde dictator Caesar' → '**de moord** op dictator Caesar'

7.2.2.2 Participiumzin

Het participium is dikwijls verbonden met een **belangrijk zinsdeel** (meestal het onderwerp, het lijdend voorwerp of het meewerkend voorwerp) en heeft dan de betekenis van een **bijwoordelijke** of een **betrekkelijke bijzin**. Het is in dat geval vaak vergezeld van zijn eigen zinsdelen of bepalingen, waarmee het dan een **participiumzin** vormt.

- bv. *Caesar Remos cohortatus ... omnem senatum ad se convenire ... iussit* (Caes. Gal. 2, 5): '**Nadat** Caesar de Remi **had aangemoedigd**, beval hij dat de gehele senaat bij hem samenkwam.'

Iussus arma abicere imperatum facit suisque ut idem faciant imperat (Caes. Gal. 5, 37): '**Toen** hij **werd bevolen** zijn wapens weg te werpen, voerde hij het bevel uit en beval zijn soldaten hetzelfde te doen.'

Ipsae pro castris fortissime pugnans occiditur (Caes. Gal. 5, 37): '**Terwijl** hijzelf voor het kamp heel dapper **streed**, werd hij gedood.'

Igni atque omnibus tormentis excruciatas interficiunt (Caes. Gal. 6, 19): '**Nadat** ze met vuur en alle martelingen **zijn gefolterd**, doden ze hen.'

Remigioque carens non ullas percipit auras (Ov. Met. 8, 228): '**Omdat** hij zijn vleugels **miste**, vond hij geen enkele steun meer op de lucht.'

7.2.3 Zelfstandig

Het participium kan gebruikt worden als een **substantief**.

bv. *Tellus a nomine dicta **sepulti*** (Ov. Met. 8, 235): ‘Het gebied werd genoemd naar de naam **van de begravenen**.’

*Una duos ... nox perdet **amantes*** (Ov. Met. 4, 108): ‘Eén nacht zal twee **geliefden** te gronde richten.’

*Erebi de sedibus imis umbrae ibant tenues simulacraque luce **carentum*** (Verg. Georg. 4, 471-472): ‘Vanuit de diepste woonplaatsen van de onderwereld kwamen ijle schaduwen en schimmen **van hen die** het daglicht **missen**.’

7.2.4 Losse ablatief

7.2.4.1 Definitie

De losse ablatief is een woordgroep die bestaat uit een **(voor)naamwoord** (meestal een substantief) en een **participium presens of perfectum**, die beide in de **ablatief** staan en met elkaar congrueren in **getal en geslacht**.

Hij heeft de waarde van een **bijwoordelijke bijzin** waarin het (voor)naamwoord als onderwerp en het participium als persoonsvorm dienstdoet.

De losse ablatief is **niet verbonden** met een zinsdeel in de hoofdzin, maar staat **volledig los** daarvan.

7.2.4.2 Betekenis

De betekenis van een losse ablatief is **meestal tijdbepalend**:

- met een participium **presens**: ‘**terwijl**’ (gevolgd door een **actieve** zin);
- met een participium **perfectum**: ‘**nadat**’ of ‘**toen**’ (gevolgd door een **passieve** zin).

De betekenis van een losse ablatief kan soms ook **redengevend** zijn (voegwoord ‘omdat’), zelden **toegevend** (voegwoord ‘hoewel’) of **voorwaardelijk** (voegwoord ‘als’).

In veel gevallen is een **vlottere vertaling** mogelijk.

bv. *Vererentur ne **omni pacata Gallia** ad eos exercitus noster adduceretur* (Caes. Gal. 2, 1): ‘Ze vreesden dat **na de onderwerping van heel Gallië** ons leger naar hen gebracht zou worden.’

***His mandatis** eum ab se dimittit* (Caes. Gal. 2, 5): ‘**Na deze bevelen** zond hij hem weg.’

***Concilio convocato** constituerunt optimum esse domum suam quemque reverti* (Caes. Gal. 2, 10): ‘**Nadat er een vergadering was bijeengeroepen**, besloten ze dat het het best was dat ieder naar zijn huis terugkeerde.’

*Iam Cytherea choros ducit Venus **imminente luna*** (Hor. Carm. 1, 4): ‘Reeds leidt Venus van Cythera de koordansen **in de maneschijn**.’

*Illic **epulante Britannico** ... talis dolus repertus est* (Tac. Ann. 13, 16): ‘**Terwijl Britannicus** daar **zat te eten**, werd een dergelijke list bedacht.’

7.2.4.3 Losse ablatief zonder participium

Soms bevat de losse ablatief **geen participium**, maar wel een **tweede naamwoord** (substantief of adjectief). Dat doet zich altijd voor als het werkwoord van de losse ablatief esse zou zijn (want dat heeft geen participium presens en perfectum).

- bv. *Exigua parte aestatis reliqua* Caesar ... tamen in Britanniam proficisci contendit (Caes. Gal. 4, 20): ‘**Terwijl** slechts een klein deel van de zomer **restte**, haastte Caesar zich toch om naar Groot-Brittannië te vertrekken.’

Me duce carpe viam (Ov. Met. 8, 208): ‘Leg de weg af **met mij als gids**.’

Igitur circiter Kalendas Iunias L. Caesare et C. Figulo consulibus primo singulos appellare (Sal. Cat. 17): ‘Dus omstreeks de eerste juni **tijdens het consulaat van L. Caesar en C. Figulus** sprak hij hen aanvankelijk ieder afzonderlijk aan.’

7.2.5 Tijdsgebruik

7.2.5.1 Participium presens

Het participium presens komt in het Nederlands overeen met het **onvoltooid deelwoord**. Het heeft een **actieve** betekenis en drukt **gelijktijdigheid** uit ten opzichte van het hoofdwerkwoord.

- bv. *Ibi Lucius Cotta pugnans* interficitur cum maxima parte militum (Caes. Gal. 5, 37): ‘Daar werd Lucius Cotta **strijdend** gedood samen met het grootste deel van de soldaten.’

Demisit in ilia ferrum ... ferventi moriens e vulnere traxit (Ov. Met. 4, 119-120): ‘Hij stootte zijn wapen in zijn lichaam en **stervend** trok hij het uit de warme wonde.’

7.2.5.2 Participium perfectum

Het participium perfectum komt in het Nederlands overeen met het **voltooid deelwoord**. Het heeft een **passieve** betekenis en drukt **voortijdigheid** uit ten opzichte van het hoofdwerkwoord.

- bv. *Tantis excitati* praemiis et sua sponte multi in disciplinam conveniunt (Caes. Gal. 6, 14): ‘Door zulke grote beloningen **aangespoord** gaan velen vrijwillig bij hen in de leer.’

Quibus succensis circumventi flamma exanimantur homines (Caes. Gal. 6, 16): ‘Nadat die in brand zijn gestoken, sterven de mensen **omgeven** door het vuur.’

7.2.5.3 Participium futurum

Het **participium futurum** bestaat in het Nederlands niet. Het wordt vertaald met ‘die zal’, ‘van plan te’ of ‘om te’ met een infinitief.

- bv. *Venit ecce ... leaena ... depositura* sitim vicini fontis in unda (Ov. Met. 4, 96-98): ‘Kijk, er kwam een leeuw **om** haar dorst **te lessen** in het water van de naburige bron.’

Immanem ante pedes hydrium moritura puella ... non vidit (Verg. Georg. 4, 458-459): ‘Het meisje **dat zou sterven** zag de reusachtige slang voor haar voeten niet.’

7.3 Het gerundium

7.3.1 Definitie

Het gerundium is een **werkwoordelijk substantief** met een **actieve betekenis**.

Het wordt gebruikt voor de verbogen naamvallen (de nominatief bestaat niet) van de **zelfstandig gebruikte infinitief presens actief**.

7.3.2 Gebruik

Het gerundium komt voor:

- in de **accusatief**: na een voorzetsel (vooral *ad*, ‘om te’, en *inter*, ‘tijdens’);
bv. *Reliquae cum essent ... ad navigandum inutiles, magna ... totius exercitus perturbatio facta est* (Caes. Gal. 4, 29): ‘Toen de overige schepen onbruikbaar waren **om te varen**, ontstond er een grote verwarring in heel het leger.’
- in de **genitief**: als voorwerp of als verklaring (bij substantieven en adjectieven);
bv. *Homines bellandi cupidi magno dolore adfliciebantur* (Caes. Gal. 1, 2): ‘De mensen die vol verlangen waren **naar oorlog voeren**, werden getroffen door een groot verdriet.’
Pariter praecepta volandi tradit (Ov. Met. 8, 208-209): ‘Tegelijkertijd leverde hij hem de voorschriften **van het vliegen** over.’
- in de **datief**: om een doel uit te drukken (‘om te’);
bv. *Nam fere quem quisque vivus pugnando locum ceperat, eum amissa anima corpore tegebat* (Sal. Cat. 61): ‘Want de plaats die bijna ieder levend had ingenomen **om te strijden**, bedekte hij na zijn dood met zijn lichaam.’
- in de **ablatief**: na een voorzetsel (o.a. *ab*, *de*, *ex*, *in*, *pro*) of als bijwoordelijke bepaling (‘door te’).
bv. *Hostes, ubi et de expugnando oppido et de flumine transeundo spem se fefellisse intellexerunt ...* (Caes. Gal. 2, 10): ‘Toen de vijanden begrepen dat ze in hun hoop waren bedrogen betreffende **het veroveren** van de stad en **het oversteken** van de rivier ...’
Multa pollicendo per Fulviam effecerat, ut Q. Curius ... consilia Catilinae sibi proderet (Sal. Cat. 26): ‘**Door** veel **te beloven** langs Fulvia om had hij bewerkstelligd dat Q. Curius hem de plannen van Catilina verraadde.’

7.3.3 Gerundiumconstructie

Als het gerundium een lijdend voorwerp heeft,

- neemt het **gerundium** het getal en het geslacht over van het lijdend voorwerp, maar behoudt het zijn eigen naamval;
- neemt het **lijdend voorwerp** de naamval over van het gerundium, maar behoudt het zijn eigen getal en geslacht.

bv. *Omnia deerant quae ad reficiendas naves erant usui* (Caes. Gal. 4, 29): ‘Alles ontbrak wat van nut was **om de schepen te herstellen**.’ (< *ad reficiendum naves*)

Omnibus hibernis Caesaris oppugnandis hunc esse dictum diem (Caes. Gal. 5, 27): ‘Dit was de afgesproken dag **om alle winterkwartieren** van Caesar **te belegeren**.’ (< *omnia hiberna oppugnando*)

Hunc post dominationem L. Sullae libido maxuma invaserat rei publicae capiundae (Sal. Cat. 5): ‘Na de heerschappij van L. Sulla had hem een heel groot verlangen overvallen **om de macht te grijpen**.’ (< *rem publicam capiundi*)

Met een lijdend voorwerp kan het gerundium alle **uitgangen van de eerste klasse** hebben en dus lijken op een gerundivum, maar het behoudt zijn **oorspronkelijke betekenis**.

7.4 Het gerundivum

7.4.1 Definitie

Het gerundivum is een **werkwoordelijk adjectief** met een **passieve betekenis**.

Het wordt gebruikt om uit te drukken dat **iets moet worden gedaan** of (met een ontkenning) **niet mag worden gedaan**.

Bij **deponente werkwoorden** is het gerundivum de enige vorm met een passieve betekenis.

7.4.2 Gebruik

Het gerundivum komt voor:

- als **adjectief** bij een substantief; het betekent dan ‘die moet worden’ of (met een ontkenning) ‘die niet mag worden’ met een voltooid deelwoord;
bv. *lis otium divitiaeque, **optanda** alias, oneri miseriaeque fuere* (Sal. Cat. 10): ‘Voor hen waren vrije tijd en rijkdom, **die** in andere gevallen **moeten worden gewenst**, tot last en ellende.’
- als **naamwoordelijk deel van het gezegde** in een samengestelde werkwoordsvorm met esse; in de betekenis volgt op het onderwerp ‘moet worden’ of (met een ontkenning) ‘mag niet worden’ met een voltooid deelwoord;
bv. *Docet quanto opere ... intersit manus hostium distineri, ne cum tanta multitudine uno tempore **confligendum sit*** (Caes. Gal. 2, 5): ‘Hij zette uiteen hoezeer het van belang was dat de troepen van de vijanden uit elkaar werden gehouden, opdat er niet tegen zo een grote menigte tegelijkertijd **moest worden gestreden**.’
- als **bepaling van gesteldheid** bij het lijdend voorwerp van bepaalde werkwoorden, om aan te geven wat er met dat voorwerp moet gebeuren.
bv. *Multae res eum hortabantur quare sibi eam rem **cogitandam et suscipiendam** putaret* (Caes. Gal. 1, 33): ‘Vele redenen spoorden hem aan waarom hij meende dat die zaak **moest worden overwogen en ondernomen**.’

Bij een gerundivum staat de **handelende persoon** (voor wie de verplichting bestaat die wordt uitgedrukt door het gerundivum) in de **datief**.

bv. *Quare monendum est te **mihi**, bone Egnati* (Cat. 39, 9): ‘Daarom moet jij gewaarschuwd worden **door mij**, beste Egnatius.’

7.5 Het supinum

7.5.1 Eerste supinum

Het eerste supinum (op **-um**) noemt het doel bij **werkwoorden** die een beweging uitdrukken.
Vertaling: 'om te'.

bv. *Constituere ... sicuti **salutatum** introire ad Ciceronem* (Sal. Cat. 28): 'Ze besloten binnen te dringen bij Cicero, zeggend **om** hem **te begroeten**.'

7.5.2 Tweede supinum

Het tweede supinum (op **-u**) beperkt het domein waarop een **adjectief** betrekking heeft.
Vertaling: 'om te'.

bv. *Id quod **factu** facillimum erat* (Sal. Cat. 14): 'Dat wat het gemakkelijkst was **om te doen**.'

Deel 3
Versbouw
en stijl

Prosodie, metriek en stilistiek

8 Prosodie en metriek

8.1 Prosodie

Latijnse poëzie is niet in de eerste plaats gebaseerd op een afwisseling van beklemtoonde en onbeklemtoonde lettergrepen, zoals meestal in moderne talen, maar wel van lange en korte lettergrepen. Het komt er dus op aan te weten wat in het Latijn de lengte van de lettergrepen is. De studie daarvan noemt je de prosodie, die de basis vormt van de metriek. Het is onmogelijk de lengte van de lettergrepen van elk Latijns woord te kennen, maar er zijn wel een aantal algemene regels.

Om de **lettergrepen** te bepalen kijk je naar de **klinkers**. Elke klinker maakt deel uit van een afzonderlijke lettergreep, behalve als twee klinkers samen een tweeklank vormen.

bv. *nu-me-rus*, *im-pe-ri-um*, *com-mu-nis*, *ar-bi-tra-ri*, *post-quam*, *cae-lum*, *pau-per*, *coe-pis-se*

Korte lettergrepen worden aangeduid met een boogje boven de klinker: *ǎ, ě, ĭ, ǒ, ŭ, ȳ*.

Lange lettergrepen worden aangeduid met een streepje boven de klinker: *ā, ē, ī, ō, ū, ŷ*.

8.1.1 Algemene regels

1 Lang is een lettergreep met een **tweeklank** (ae, au, oe en soms eu).

bv. *āequus*, *gāudere*, *mōenia*, *sēu*

2 Lang is een lettergreep met een klinker die wordt gevolgd door **minstens twee medeklinkers** (de *h* niet meegerekend) of door een **dubbele medeklinker** (x of z), ook als die tot verschillende woorden behoren.

bv. *pārvus*, *tēmpus*, *mīttēre*, *cōnsilium*, *ūltior*, *dūxi*

Als die twee medeklinkers bestaan uit een **occlusief** (*b, c, d, g, k, p, q* en *t*) gevolgd door een **nasaal** (*m* en *n*) of een **liquida** (*l* en *r*), kan de voorafgaande klinker zowel **lang** als **kort** zijn (maar: hij is altijd lang als de twee medeklinkers behoren tot verschillende woorden of tot verschillende delen van een samengesteld woord).

3 Kort is een lettergreep met een klinker die in hetzelfde woord wordt gevolgd door een **andere klinker** (waarmee hij **geen tweeklank** vormt).

bv. *bēatus*, *dēinde*, *copīa*, *socius*, *sūus*, *tūeri*

De eerste van twee opeenvolgende klinkers in hetzelfde woord is toch **lang** in de volgende gevallen:

- de *i* in de genitief enkelvoud op *-ius*;
- de *e* na een *i* in de genitief en datief enkelvoud van de derde klasse vrouwelijk;
- de klinker voor de *i* in de vocatief en genitief enkelvoud van woorden op *-aius* en *-eius*;
- de *i* in de vervoeging van *fieri* (behalve in de infinitief);
- de lange klinkers in Griekse leenwoorden.

8.1.2 Eindlettergrepen op een klinker

1 De eindlettergreep **-a** is meestal **kort**.

bv. *memoriă, vestigiă, incertă, crudeliă, aliquă*

De eindlettergreep **-a** is **lang**:

- in de ablatief enkelvoud van de eerste klasse vrouwelijk;
- in de imperatief presens tweede persoon enkelvoud van de werkwoorden met a-stam;
- in de meeste onverbuigbare woorden (behalve *ita* en *quia*).

2 De eindlettergreep **-e** is meestal **kort**.

bv. *amicē, corporē, naturalē, viderē, sinē*

De eindlettergreep **-e** is **lang**:

- in de ablatief enkelvoud van de derde klasse vrouwelijk;
- in de imperatief presens tweede persoon enkelvoud van de werkwoorden met e-stam;
- in de bijwoorden van adjectieven op *-us* (behalve *bene* en *male*);
- in de meeste eenlettergrepige woorden (behalve *-ne*, *-que* en *-ve*).

3 De eindlettergreep **-i** is meestal **lang**.

bv. *numerī, regnī, legionī, casuī, pollicerī*

De eindlettergreep **-i** is **kort**:

- in *mihi, tibi, sibi, ibi, ubi, nisi* en *quasi*.

4 De eindlettergreep **-o** is meestal **lang**.

bv. *annō, auxiliō, mediō, superō, subitō*

De eindlettergreep **-o** is **kort**:

- in sommige nominatieven enkelvoud van de tweede klasse;
- soms in de uitgang van de eerste persoon enkelvoud van werkwoorden;
- in *duo, ego, cito* en *modo*.

5 De eindlettergreep **-u** is altijd **lang**.

bv. *metū, vultū, cornū, noctū, quamdiū*

8.1.3 Eindlettergrepen op een medeklinker

1 De eindlettergreep **-as** is meestal **lang**.

bv. *terrās, vitās, civitās, magnās, existimās*

De eindlettergreep **-as** is **kort**:

- in sommige nominatieven enkelvoud van de tweede klasse.

2 De eindlettergreep -es is meestal lang.

bv. *hominēs, urbēs, faciēs, fortēs, docēs*

De eindlettergreep -es is **kort**:

- in sommige nominatieven enkelvoud van de tweede klasse;
- in de indicatief presens tweede persoon enkelvoud van esse en samenstellingen ervan.

3 De eindlettergreep -is is meestal kort.

bv. *hostīs, generīs, dulcīs, ingentīs, satīs*

De eindlettergreep -is is **lang**:

- in de datief en ablatief meervoud van de eerste klasse;
- in de indicatief presens tweede persoon enkelvoud van de werkwoorden met lange i-stam;
- in *fis* (van *fieri*), *sis* (van *esse*), *vis* en *velis* (van *velle*);
- in enkele eenlettergrepige woorden.

4 De eindlettergreep -os is meestal lang.

bv. *inimicōs, liberōs, custōs, nepōs, dextrōs*

De eindlettergreep -os is **kort**:

- in sommige nominatieven enkelvoud van de tweede klasse;
- in *os*, gen. *ossis* ('bot, been').

5 De eindlettergreep -us is meestal kort.

bv. *ventūs, litūs, domūs, ceterūs, vetūs*

De eindlettergreep -us is **lang**:

- in de genitief enkelvoud en in de nominatief, vocatief en accusatief meervoud van de derde klasse;
- in sommige nominatieven enkelvoud van de tweede klasse.

6 Een eindlettergreep op een andere medeklinker dan -s is meestal kort.

bv. *silvām, nomēm, celēr, nihīl, dicīt*

Een eindlettergreep op een andere medeklinker dan -s is **lang**:

- in de plaatsbepalende bijwoorden op -ac, -ic en -uc;
- in veel eenlettergrepige woorden.

7 Een eindlettergreep op minstens twee medeklinkers of op een -x is altijd lang.

bv. *pārs, parēs, velīnt, cohōrs, capiūnt, felīx*

8.1.4 Overzicht van de eindlettergrepen

kort	lang
-a -e	-i -o -u
-is -us	-as -es -os
andere medeklinker	≥ 2 medeklinkers -x

8.1.5 Opmerkingen

- 1 De klinkers **i** en **u** hebben soms de waarde van een **medeklinker** (respectievelijk *j* en *w*):
 - de *i* meestal als beginletter gevolgd door een klinker en in het midden van een woord tussen twee klinkers;
bv. *iactare*, *iubere*, *huius*, *maior*
 - de *u* meestal na *q*, na *ng* en in de combinaties *sua* en *sue*.
bv. *aqua*, *lingua*, *suadere*, *suescere*
- 2 De **h** wordt zwak uitgesproken. Voor het bepalen van de lengte van lettergrepen heeft ze **geen enkele invloed** en moet je er dan ook geen rekening mee houden.
bv. *hora*, *humanus*, *habere*, *haud*
- 3 De combinatie **qu** wordt beschouwd als **één medeklinker**.
bv. *eques*, *antiquus*, *quaerere*, *quoque*

8.2 Metriek

8.2.1 De opbouw van een vers

8.2.1.1 Versvoet

Een Latijns vers is opgebouwd uit een aantal **versvoeten**, die bestaan uit een combinatie van lange en korte lettergrepen (respectievelijk aangeduid als — en ˘). De meest voorkomende versvoeten zijn:

- **dactylus** — ˘ ˘
- **trochee** — ˘
- **spondee** — —

8.2.1.2 Versmaat

Zodra twee versvoeten elkaar opvolgen, bekom je een **versmaat** of **metrum**. De studie van de soorten versvoeten en de mogelijke opeenvolgingen binnen een vers noemt je de metriek.

8.2.1.3 Scansie

Als je een vers verdeelt in versvoeten en de lengte van elke lettergreep bepaalt, spreek je van **scanderen** (substantief: **scansie**). Bij het scanderen worden de verschillende versvoeten van elkaar gescheiden met een verticaal streepje ($|$).

8.2.1.4 Heffing

In elke versvoet wordt een lange lettergreep beklemtoond. Zo een beklemtoonde lettergreep wordt een **heffing** genoemd (aangeduid met ˊ). Die metrische klemtoon valt niet altijd samen met de gebruikelijke klemtoon van een woord.

8.2.1.5 Elisie

Als een woord **eindigt op een klinker of een m** en het volgende woord **begint met een klinker of een h**, dan wordt **de eindlettergreep van het eerste woord uitgestoten of geëlideerd** (dit verschijnsel heet dan ook **elisie**, aangeduid met ˘). Geëlideerde lettergrepen worden bij het scanderen **niet meegerekend** en bij het metrisch lezen **niet uitgesproken**.

- bv. *usque* ˘ *adeo* (Verg. Buc. 1, 12)
equidem ˘ *invideo* (Verg. Buc. 1, 11)
agere ˘ *hanc* (Verg. Buc. 1, 13)
malum ˘ *hoc* (Verg. Buc. 1, 16)

Op deze regel bestaat er één uitzondering: *es* en *est* (de tweede en derde persoon enkelvoud van de indicatief presens van *esse*) doen de voorafgaande klinker of *m* niet verdwijnen, maar verliezen zelf hun *e*.

- bv. *ubi* ˘ *es* (Ov. Met. 8, 232)
anima ˘ *est* (Ov. Met. 4, 110)

8.2.1.6 Cesuur

Elk vers heeft minstens één rustpunt, dat **cesuur** wordt genoemd (aangeduid met twee verticale streepjes: ||). Een cesuur is alleen mogelijk **tussen twee woorden** (maar niet bij een elisie). Ze staat soms (maar niet altijd) op de plaats van een leesteken. Er is meer dan één cesuur in een vers mogelijk (maar gewoonlijk niet meer dan twee).

8.2.2 De dactylische hexameter

8.2.2.1 Opbouw

De meest voorkomende Latijnse versmaat is de dactylische hexameter, een vers dat bestaat uit **zes versvoeten**. Het metrum is opgebouwd uit **vijf dactylen** (˘ ˘ ˘) en een **trochee** (˘ ˘). De **heffing** is altijd de **eerste** (lange) **lettergreep** van elke versvoet.

In een dactylische hexameter wordt een dactylus dikwijls vervangen door een **spondee** (˘ ˘), wat normaal gezien alleen kan in de **eerste vier versvoeten**. Ook de **zesde versvoet** (in principe een trochee) kan vervangen worden door een spondee.

8.2.2.2 Schema

Schematisch ziet een dactylische hexameter eruit als volgt:

˘ ˘ | ˘ ˘ | ˘ ˘ | ˘ ˘ | ˘ ˘ | ˘ ˘

Samengevat: bij een dactylische hexameter zijn de eerste vier versvoeten dactylen of spondeeën, de vijfde bijna altijd een dactylus, de zesde een trochee of een spondee.

8.2.2.3 Cesuur

De meest voorkomende cesuren in een dactylische hexameter staan:

- na de heffing van de **derde versvoet** (één cesuur);

˘ ˘ | ˘ ˘ | ˘ || ˘ ˘ | ˘ ˘ | ˘ ˘ | ˘ ˘

- na de heffing van de **tweede versvoet** en na de heffing van de **vierde versvoet** (twee cesuren).

˘ ˘ | ˘ || ˘ ˘ | ˘ ˘ | ˘ || ˘ ˘ | ˘ ˘ | ˘ ˘

8.2.2.4 Stappenplan

Hoe scandeer je een dactylische hexameter?

- 1 Schrap in de scansie eerst alle geëlideerde lettergrepen.
- 2 De eerste lettergreep van een vers is altijd lang en is een heffing; duid dat aan.
- 3 De voorlaatste lettergreep van een vers is altijd lang en is een heffing; duid dat aan. Bepaal meteen ook de lengte van de laatste lettergreep.

- 4 De vijfde versvoet is in principe altijd een dactylus; duid dat aan.
- 5 Duid de lettergrepen aan die zeker lang zijn (met een tweeklank of met een klinker gevolgd door minstens twee medeklinkers).
- 6 Duid de lettergrepen aan die zeker kort zijn (met een klinker gevolgd door een andere klinker, behalve in een tweeklank).
- 7 Vul het metrum verder aan tot je de lengte van alle lettergrepen hebt bepaald.
- 8 Plaats de cesuur of cesuren.

8.2.3 De dactylische pentameter

8.2.3.1 Opbouw

Een andere versmaat die vrij veel voorkomt, is de dactylische pentameter, een vers dat bestaat uit **vijf versvoeten**. Het metrum is opgebouwd uit **tweemaal twee en een halve dactylus**. De **heffing** is altijd de **eerste** (lange) **lettergreep** van elke versvoet.

In een dactylische pentameter kan een dactylus (˘ ˘ ˘) vervangen worden door een **spondee** (ˉ ˉ) in de **eerste twee versvoeten**.

De **cesuur** valt altijd **tussen de twee delen van het vers**.

8.2.3.2 Schema

Schematisch ziet een dactylische pentameter eruit als volgt:

ˉ ˘ ˘ | ˉ ˘ ˘ | ˉ || ˉ ˘ ˘ | ˉ ˘ ˘ | ˘

8.2.3.3 Distichon

Een dactylische pentameter komt altijd voor in combinatie met een **dactylische hexameter**. Een dactylische hexameter en een dactylische pentameter vormen samen een (elegisch) **distichon**.

9 Stijlfiguren

Een stijlfiguur is een bijzonder gebruik van een woord, een bijzondere formulering of een afwijking van de gebruikelijke zinsbouw met de bedoeling een speciaal effect te bereiken. Dat effect onderstreept meestal de betekenis van een woord, woordgroep of zin, maar is vaak ook van puur literaire aard (om een uitdrukking of zin mooier te maken). Soms wordt een stijlfiguur opgedrongen door de versmaat. De meeste stijlfiguren komen voor bij dichters en in literair proza.

Alliteratie

Gelijkheid van de beginmedeklinker(s) van twee of meer lettergrepen of woorden binnen een uitdrukking, een zin of een vers.

- bv. *Ignotas animum dimittit in artes **naturamque novat*** (Ov. Met. 8, 188-189): 'Hij dacht na over onbekende kunsten **en bracht vernieuwing in de natuur.**'

***Tityre, tu** patulae recubans sub tegmine fagi ...* (Verg. Buc. 1, 1): '**Tityrus**, terwijl **jij** op je rug ligt onder het bladerdak van een breedgetakte beuk ...'

Synoniem: beginrijm, stafrijm.

Zie ook: assonantie, onomatopée.

Anafoor

Herhaling van eenzelfde woord of woordgroep aan het begin van opeenvolgende zinsdelen, zinnen of verzen. Ze wordt gebruikt om de symmetrie van de zinsbouw te bevorderen of om nadruk te leggen op het herhaalde woord.

- bv. ***Dedit** notae lacrimas, **dedit** oscula vesti* (Ov. Met. 4, 117): '**Hij gaf** tranen, **hij gaf** kussen aan het bekende kleed.'

***Nos** patriae fines et dulcia linquimus arva, **nos** patriam fugimus* (Verg. Buc. 1, 3-4): '**Wij** verlaten het vaderlijk gebied en de lieflijke akkers, **wij** ontvluchten ons vaderland.'

Zie ook: epifoor.

Anakoloet

Grammaticaal onlogische zinsbouw, omdat het vervolg of slot van een gedachte niet overeenkomt met de aanvankelijk begonnen zinsconstructie.

- bv. *Non alienum esse videtur de Galliae Germaniaeque **moribus** et **quo differant** hae nationes inter se proponere* (Caes. Gal. 6, 11): 'Het lijkt me wel gepast om uit te weiden over **de gewoonten** van de Galliërs en de Germanen en **waarin** deze volkeren onderling **verschillen.**' (i.p.v. een tweede substantief na *moribus* staat er een indirecte vraag)

Tu** si te di amant, **agere** tuam rem **occasio est (Plaut. Poen. 659): 'Als de goden jou liefhebben, **is het een gelegenheid voor jou om** jouw vak **te beoefenen.**' (*tu* is onderwerp, maar heeft geen werkwoord; *agere tuam rem* is infinitiefzin, maar heeft geen onderwerp)

Anastrofe

Omkering van de gebruikelijke woordorde.

- bv. *Velut ales, ab alto **quae** teneram prolem produxit in aera nido ...* (Ov. Met. 8, 213-214): 'Zoals een vogel **die** zijn tere jong vanaf het hoge nest begeleidt naar de lucht ...' (het betreffende voornaamwoord staat normaal vooraan in de betreffende bijzin)

Vesper **ubi** aut hibernus agit de montibus imber ... (Verg. Georg. 4, 474): ‘**Wanneer** de avond of een winterse bui hen verdrijft uit de bergen ...’ (het voegwoord staat normaal vooraan in de bijwoordelijke bijzin)

Zie ook: inversie, postpositie.

Antithese

Sterke tegenstelling tussen woorden, woordgroepen of zinnen.

bv. *Nam fere quem quisque **vivus** pugnando locum ceperat, eum **amissa anima** corpore tegebat* (Sal. Cat. 61): ‘Want bijna iedereen bedekte met zijn lichaam, **toen hij dood was**, de plaats die hij, **nog in leven**, in het gevecht had ingenomen.’

*Ita varie per omnem exercitum **laetitia, maeror, luctus atque gaudia** agitabantur* (Sal. Cat. 61): ‘Zo heersten over heel het leger afwisselend **vrolijkheid, droefheid, rouw en vreugde**.’

Synoniem: tegenstelling.

Archaïsme

Gebruik van een oude woordvorm of van een woord in zijn oorspronkelijke betekenis. Het wordt gebruikt om aan de tekst een plechtig karakter te geven.

bv. *Hunc ... **lubido maxuma** invaserat rei publicae **capiundae*** (Sal. Cat. 5): ‘Hem had **een heel groot verlangen** overvallen **om** de macht **te grijpen**.’ (de klassieke woordvormen zijn *libido*, *maxima* en *capiendae*)

*Fuere item ea **tempestate** qui crederent ...* (Sal. Cat. 17): ‘Er waren er ook in die **tijd** die geloofden ...’ (*tempestatas* betekent gewoonlijk ‘onweer, storm’, maar heeft hier zijn oorspronkelijke betekenis)

Assonantie

Gelijkheid van de klinker(s) van twee of meer lettergrepen of woorden binnen een uitdrukking, een zin of een vers.

bv. ***Ibimus illac*** (Ov. Met. 8, 186): ‘**We zullen daarlangs gaan**.’

*Ignotas umeris **accommodat alas*** (Ov. Met. 8, 209): ‘**Hij deed** de onbekende **vleugels aan** zijn schouders.’

Synoniem: klinkerrijm.

Zie ook: alliteratie, onomatopoeie.

Asymmetrie

→ **variatio**

Asyndeton

Verbinding van gelijksoortige woorden, woordgroepen of zinnen zonder nevenschikkende voegwoorden. (In het Nederlands zetten we voor het laatste lid van de opsomming wel een voegwoord.)

bv. *Itaque omnis **gratia, potentia, honos, divitiae** apud illos sunt aut ubi illi volunt; nobis reliquere **pericula, repulsas, iudicia, egestatem*** (Sal. Cat. 20): ‘Bijgevolg bevinden alle **aanzien, macht, eer en rijkdom** zich bij hen of waar zij willen; voor ons hebben ze **gevaren, afwijzingen, processen en armoede** overgelaten.’

Zie ook: polysyndeton.

Beginrijm

→ **alliteratie**

Chiasme

Plaatsing van twee paren woorden of woordgroepen in tegengestelde volgorde. Het wordt gebruikt om de tegenstelling tussen de twee elementen te benadrukken.

- bv. *Pro **vita hominis** nisi **hominis vita** reddatur ...* (Caes. Gal. 6, 16): ‘Tenzij in ruil voor **een mensenleven een ander mensenleven** wordt gegeven ...’ (tegengestelde volgorde van *vita* en *hominis*)

Satis eloquentiae, sapientiae parum (Sal. Cat. 5): ‘Hij bezat **genoeg welsprekendheid**, maar **te weinig wijsheid**.’ (tegengestelde volgorde van bijwoord en genitief van het geheel)

Synoniem: kruisstelling.

Zie ook: parallelisme, variatio.

Collectief enkelvoud

Gebruik van een woord in het enkelvoud in plaats van in het meervoud. Het wordt gebruikt om het begrip te versterken.

- bv. *Quamvis **multa** meis exiret **victima** saeptis ...* (Verg. Buc. 1, 33): ‘Hoewel **veel offerdieren** uit mijn stal weggingen ...’
*Nunc decet aut viridi nitidum caput impedire myrto aut **flore*** (Hor. Carm. 1, 4): ‘Nu past het om het glimmende hoofd te omvlechten met groene mirte of **met bloemen**.’

Zie ook: dichterlijk meervoud.

Dichterlijk meervoud

Gebruik van een woord in het meervoud in plaats van in het enkelvoud. Het wordt gebruikt om het begrip te versterken.

- bv. *Tum lino medias et **ceris** alligat imas* (Ov. Met. 8, 193): ‘Toen bond hij de veren in het midden vast met een touw en onderaan **met was**.’
*Post aliquot, **mea regna** videns, mirabor aristas?* (Verg. Buc. 1, 69): ‘Zal ik later, wanneer ik **mijn koninkrijk** zie, enkele korenaren bewonderen?’

Zie ook: collectief enkelvoud.

Ellips

Weglating van één of meer woorden in een zin, die grammaticaal noodzakelijk lijken, maar vanuit het zinsverband gemakkelijk aangevuld kunnen worden. De weglating zorgt voor een grotere bondigheid of spanning. Een ellips komt vaak voor bij het werkwoord *esse*.

- bv. *Ibi omnis effusus (est) labor atque immitis rupta (sunt) tyranni foedera terque fragor stagnis auditus (est) Avernis* (Verg. Georg. 4, 491-493): ‘Daar **werd** alle moeite tenietgedaan, **werd** de overeenkomst met de strenge heerser verbroken en **werd** er driemaal geraas gehoord in de meren van de onderwereld.’
Antehac nefas (erat) depromere Caecubum cellis avitis (Hor. Carm. 1, 37): ‘Vroeger **was het** een misdaad Caecubische wijn voor de dag te halen uit de kelders van de grootouders.’

Enjambement

Het doorlopen van een zin op het volgende vers, terwijl een woord of woordgroep inhoudelijk nog bij het vorige vers hoort.

- bv. *Serius egressus vestigia vidit in alto | pulvere certa ferae totoque expalluit ore | **Pyramus*** (Ov. Met. 4, 105-107): ‘**Pyramus**, die later naar buiten was gegaan, zag in het diepe zand sporen die zeker van een wild dier waren en hij verbleekte over heel zijn gelaat.’

Sic canibus catulos similes, sic matribus haedos | **noram** (Verg. Buc. 1, 22-23): ‘Zo **wist ik** dat puppy’s lijken op honden en bokjes op hun moeders.’

Epifoor

Herhaling van eenzelfde woord of woordgroep aan het einde van opeenvolgende zinsdelen, zinnen of verzen. Ze wordt gebruikt om de symmetrie van de zinsbouw te bevorderen of om nadruk te leggen op het herhaalde woord.

bv. *Passer mortuus est meae puellae, passer, deliciae meae puellae* (Cat. 3, 3-4): ‘Het musje **van mijn meisje** is gestorven, het musje, de lieveling **van mijn meisje**.’

Si ad rei ventum est subsellium ... renidet ille; si ad pii rogum filii lugetur ... renidet ille (Cat. 39, 2-6): ‘Als men naar de beklagdenbank is gekomen, **glimlacht hij**; als er bij de brandstapel van een liefdevolle zoon wordt gerouwd, **glimlacht hij**.’

Zie ook: anafoor.

Epitheton (ornans)

Adjectief dat bij een substantief wordt gevoegd, ook al speelt het in het zinsverband geen nuttige rol. Het noemt vaak een algemeen kenmerk of een vaste eigenschap bij een eigennaam.

bv. *Quam procul ad lunae radios Babyloniam Thisbe vidit* (Ov. Met. 4, 99-100): ‘De **Babylonische** Thisbe zag haar in de verte bij de stralen van de maan.’

Et iam lunonia laeva parte Samos (Ov. Met. 8, 220-221): ‘En reeds lag aan de linkerkant het **aan Juno gewijde** Samos.’

Zie ook: pleonasme, tautologie.

Eufemisme

Gebruik van een verzachtend woord of een vage omschrijving voor iets dat onaangenaam of schrikbaar is. Het stelt de realiteit minder erg voor dan ze is.

bv. *Allobrogum, qui nuper pacati erant* (Caes. Gal. 1, 6): ‘Van de Allobroges, die onlangs **tot vrede waren gebracht**.’ (d.w.z. waren onderworpen)

Interea Manlius in Etruria plebem sollicitare, egestate simul ac dolore iniuriae novarum rerum cupidam (Sal. Cat. 28): ‘Intussen hitste Manlius in Etrurië het volk op, dat door armoede en tegelijk door verbittering om het onrecht vol verlangen was naar **nieuwe omstandigheden**.’ (d.w.z. een revolutie)

Graecisme

Gebruik van een woordvorm of woord uit het Grieks. Het wordt gebruikt om aan de tekst een kunstzinnig of geleerd karakter te geven.

bv. *Velamina Thisbes tollit* (Ov. Met. 4, 115-116): ‘Hij raapte de sluier **van Thisbe** op.’ (Griekse genitief)

Nec te spectare Booten aut Helicen iubeo (Ov. Met. 8, 206-207): ‘En ik beveel jou niet te kijken naar **de Ossendrijver** of **de Grote Beer**.’ (Griekse accusatieven)

Hendiadys

Weergave van een samengesteld begrip door twee nevengeschikte substantieven, waarvan het ene inhoudelijk afhangt van het andere.

- bv. *Daedalus interea, Creten longumque perosus exsilium ...* (Ov. Met. 8, 183-184): ‘Daedalus intussen, met haat vervuld tegen **zijn lange ballingschap op Kreta** ...’ (letterlijk: ‘Kreta en zijn lange ballingschap’)
- Arma virumque cano, Troiae qui primus ab oris ...* (Verg. Aen. 1, 1): ‘Ik bezing **de wapenfeiten van de man** die als eerste vanaf de kusten van Troje ...’ (letterlijk: ‘de wapenfeiten en de man’)

Homerische vergelijking

Lang uitgewerkte vergelijking, gewoonlijk uit de sfeer van de natuur, waarvan bepaalde elementen de beschreven toestand of gebeurtenis illustreren.

- bv. *Qualis populea maerens philomela sub umbra amissos queritur fetus, quos durus arator observans nido implumes detraxit; at illa flet noctem ramoque sedens miserabile carmen integrat et maestis late loca questibus implet* (Verg. Georg. 4, 511-515): ‘Zoals een bedroefde nachtegaal in de schaduw van een populier jammert over zijn verloren jongen, die een wrede landbouwer, terwijl hij op de loer ligt, ongevederd uit het nest heeft weggenomen; maar hij weent de hele nacht, hernieuwt, terwijl hij op een tak zit, zijn klagende lied en vervult met zijn droevige klachten de streek ver in het rond.’ (het verdriet van Orpheus om de dood van zijn vrouw Eurydice wordt vergeleken met het verdriet van een nachtegaal waarvan de jongen door een boer zijn gedood)

Hypallage

Congruentie van een adjectief met een ander substantief dan waar het inhoudelijk bij hoort.

- bv. *Obscurum timido pede fugit in antrum* (Ov. Met. 4, 100): ‘Met **angstige** voet vluchtte ze naar een donkere grot.’ (niet de voet is angstig, maar Thisbe)
- Cum puer audaci coepit gaudere volatu ...* (Ov. Met. 8, 223): ‘Toen de jongen zich over de **roekeloze** vlucht begon te verheugen ...’ (niet de vlucht is roekeloos, maar Icarus)

Hyperbaton

Scheiding van een congruerend substantief en adjectief door er één of meer woorden tussen te plaatsen. Je onderscheidt:

- **metrisch hyperbaton**: een hyperbaton om louter metrische redenen;

bv. *Flavam modo pollice ceram mollibat* (Ov. Met. 8, 198-199): ‘Dan weer maakte hij **de goudgele was** soepel met zijn duim.’ (geen bijkomende betekenis)
- **schilderend hyperbaton**: een hyperbaton om het adjectief in reliëf te plaatsen, vaak om de omvang van het uitgedrukte begrip te benadrukken;

bv. *Velut ales, ab alto quae teneram prolem produxit in aera nido ...* (Ov. Met. 8, 213-214): ‘Zoals een vogel die zijn tere jong vanaf **het hoge nest** begeleidt naar de lucht ...’ (benadrukt de hoogte van het nest)
- **gekruist hyperbaton**: als eerst twee adjectieven en daarna de twee overeenkomstige substantieven worden vermeld;

bv. *Scelerata fero consumite viscera morsu* (Ov. Met. 4, 113): ‘Eet **mijn misdadige ingewanden** op met een **woeste beet**.’ (*scelerata* is het adjectief bij *viscera*, *fero* is het adjectief bij *morsu*)
- **omarmend of overspannend hyperbaton**: als het substantief en het adjectief op de eerste en de laatste plaats van een vers staan; het wordt vaak gebruikt om de omvang van het uitgedrukte begrip te benadrukken.

bv. *Madefactaque sanguine radix | purpureo tingit pendentia mora colore* (Ov. Met. 4, 126-127): ‘En de met bloed doordrenkte wortel kleurde de hangende moerbeien **met een donkerrode kleur**.’ (*purpureo* is het eerste woord van het vers, *colore* het laatste; de donkerrode kleur verspreidt zich over alle moerbeien)

Hyperbool

Sterke overdrijving in de uitdrukking.

- bv. *Mille domos adiere locum requiemque petentes*, **mille domos clausere serae** (Ov. Met. 8, 628-629): 'Bij **duizend** huizen klopten ze aan om een slaapplek te vragen, bij **duizend** huizen bleven de grendels gesloten.'

Luce sunt clariora nobis tua consilia omnia (Cic. Cat. 1, 6): 'Al jouw plannen zijn voor ons **zonneklaar**.'

Inversie

Plaatsing van een werkwoord voor het onderwerp in plaats van erna.

- bv. *Nudos quatit ille lacertos* (Ov. Met. 8, 227): '**Hij slaat** met zijn onbedekte armen.'

Illius aram saepe tener nostris ab ovilibus imbuet agnus (Verg. Buc. 1, 7-8): 'Dikwijls **zal** een teer **lam** uit onze schaapskooi zijn altaar **bevochtigen**.'

Klanknabootsing

→ onomatopée

Klinkerrijm

→ assonantie

Kruisstelling

→ chiasme

Litotes

Schijnbare verkleining of afzwakking om de zaak te bevestigen of te beklemtonen, doorgaans door ontkenning van het tegendeel.

- bv. *Eorum animi ... dolis haud difficulter capiebantur* (Sal. Cat. 14): 'Hun geesten werden met list **helemaal niet moeilijk** ingepalmd.'

Fuere item ea tempestate qui crederent M. Licinium Crassum non ignarum eius consilii fuisse (Sal. Cat. 17): 'Er waren er ook in die tijd die geloofden dat M. Licinius Crassus **niet onwetend** was van dat plan.'

Metafoor

Figuurlijk gebruik van een woord in plaats van een ander woord op grond van een gelijkenis. Het is in feite een vergelijking waaruit het vergelijkend element is weggelaten.

- bv. *Remigioque carens non ullas percipit auras* (Ov. Met. 8, 228): 'Omdat hij **zijn vleugels** miste, ving hij geen lucht meer op.' (*remigium* betekent 'roeiriem', waarmee de vleugels worden vergeleken)

Incendium meum ruina restinguam (Sal. Cat. 31): '**De brand die mij verteert**, zal ik blussen met de ondergang van de staat.' (Catilina vergelijkt zijn hachelijke situatie met een brand)

Zie ook: metonymie.

Metonymie

Vervanging van een woord door een ander woord op grond van een verband dat tussen beide woorden bestaat. Het wederzijds verband kan van verschillende aard zijn:

- een deel in plaats van het geheel of andersom;
bv. *Statuunt ut ... urbis quoque tecta relinquunt* (Ov. Met. 4, 84-86): 'Ze besloten ook **de huizen** van de stad achter zich te laten.' (*tectum* betekent 'dak')
- een abstract begrip in plaats van een concreet begrip of andersom;
bv. *Sed postquam remorata suos cognovit amores ...* (Ov. Met. 4, 137): 'Maar nadat ze na enig oponthoud haar **geliefde** had herkend ...' (*amor* betekent 'liefde')
- de oorzaak in plaats van het gevolg;
bv. *Arborum fetus aspergine caedis in atram vertuntur faciem* (Ov. Met. 4, 125-126): 'De boomvruchten veranderden door het spatten **van het bloed** naar een donker uiterlijk.' (*caedes* betekent 'moord')
- de naam van een god in plaats van het terrein waarop de god werkzaam is;
bv. *Nulla Venus, non ulli animum flexere hymenaei* (Verg. Georg. 4, 516): 'Geen **liefde**, geen huwelijk deed zijn hart van mening veranderen.' (Venus is de godin van de liefde)
- de stof in plaats van het voorwerp dat eruit vervaardigd is;
bv. *Aliquis tremula dum captat harundine pisces ...* (Ov. Met. 8, 217): 'Terwijl iemand met een trillende **hengel** aan het vissen was ...' (*harundo* betekent 'riet')
- de naam van de plaats in plaats van de bewoners.
bv. *Aut Ararim Parthus bibet aut Germania Tigrim* (Verg. Buc. 1, 62): 'De Parthen zullen uit de Saône drinken of **de Germanen** uit de Tigris.' (Germanië i.p.v. Germanen)

Zie ook: metafoor.

Onomatopée

Gebruik van een woord waarvan de klanken zijn gekozen om een geluid na te bootsen.

- bv. *Pallida Mors aequo pulsant pede pauperum tabernas regumque turres* (Hor. Carm. 1, 4): 'De **bleke** Dood **klopt** met onpartijdige **voet** op de hutten **van de armen** en de paleizen van de koningen.' (de p-klanken bootsen het geklop op de deur na)
- Ad solam dominam usque pipiabat* (Cat. 3, 10): 'Hij **piepte** ononderbroken alleen naar zijn meesteres.' (*pipiare* bootst het geluid van de vogel na)

Synoniem: klanknabootsing.

Zie ook: alliteratie, assonantie.

Oratorische vraag

→ retorische vraag

Oxymoron

Verbinding van twee schijnbaar tegengestelde begrippen, die samen toch een zinvol geheel vormen.

- bv. *Cum tacent, clamant* (Cic. Cat. 1, 21): 'Wanneer **ze zwijgen**, **roepen ze**.'
- Ius summum saepe summa est malitia* (Ter. Heaut. 796): 'Het hoogste **recht** is vaak de grootste **boosaardigheid**.'

Parallellisme

Plaatsing van twee paren woorden of woordgroepen in dezelfde volgorde. Het wordt gebruikt om de overeenkomst tussen de twee elementen te benadrukken.

- bv. *Postquam nos Amaryllis habet, Galatea reliquit ...* (Verg. Buc. 1, 30): 'Nadat **Amaryllis** mij **bezat** en **Galatea** mij **verliet** ...' (tweemaal onderwerp en werkwoord)

Nec spes libertatis erat nec cura peculi (Verg. Buc. 1, 32): ‘Er was **noch hoop op vrijheid, noch zorg voor spaargeld**.’ (tweemaal voegwoord, onderwerp en voorwerpsgenitief)

Synoniem: symmetrie.

Zie ook: chiasme, variatio.

Patroniem

Bijvoeglijk gebruik van de naam van de vader in plaats van de naam van de persoon zelf.

- bv. ***Pelides*** *utinam vitasset Apollinis arcus* (Ov. Her. 8, 84): ‘Had **Achilles** de boog van Apollo maar ontweken.’ (Achilles was de zoon van Peleus)

*Id metuens veterisque memor **Saturnia** belli ...* (Verg. Aen. 1, 23): ‘Terwijl **Juno** dat vreesde en dacht aan de oude oorlog ...’ (Juno was de dochter van Saturnus)

Personificatie

Voorstelling van levenloze voorwerpen of abstracte begrippen als menselijke wezens of met menselijke eigenschappen.

- bv. ***Furor*** *impius intus, saeva sedens super arma et centum vinctus aenis post tergum nodis, fremet horridus ore cruento* (Verg. Aen. 1, 294-296): ‘Binnen zal de gewetenloze **Woede**, zittend boven op zijn wrede wapens en achter zijn rug geboeid met honderd metalen knopen, huiveringwekkend brullen met een bebloede mond.’

*Eadem impia **Fama** furenti detulit armari classem cursumque parari* (Verg. Aen. 4, 298-299): ‘Hetzelfde gewetenloze **Gerucht** meldde aan de hartstochtelijk verliefde dat de vloot zeilklaar werd gemaakt en dat de vaart werd voorbereid.’

Synoniem: verpersoonlijking.

Pleonasme

Gebruik van meer woorden dan nodig zijn om een begrip uit te drukken. Het wordt gebruikt om het begrip te versterken.

- bv. *Dedit oscula nato non **iterum repetenda** suo* (Ov. Met. 8, 211-212): ‘Hij gaf zijn zoon kussen die niet **nogmaals herhaald zouden worden**.’ (‘nogmaals’ is overbodig bij ‘herhalen’)

*Quo **saepe solemus** pastores ovium teneros depellere fetus ...* (Verg. Buc. 1, 20-21): ‘Waarheen wij als herders **vaak gewoon zijn** onze tere lammeren naar beneden te drijven ...’ (‘vaak’ is overbodig bij ‘gewoon zijn’)

Zie ook: epitheton (ornans), tautologie.

Polysyndeton

Verbinding van gelijksoortige woorden, woordgroepen of zinnen met een nevenschikkend voegwoord voor elk lid van de opsomming. (In het Nederlands zetten we alleen voor het laatste lid van de opsomming een voegwoord.)

- bv. *Paratosque esse **et** obsides dare **et** imperata facere **et** oppidis recipere **et** frumento ceterisque rebus iuvare* (Caes. Gal. 2, 3): ‘Ze waren bereid gijzelaars te geven, bevelen uit te voeren, hen in hun steden op te nemen **en** hen met graan en andere zaken te helpen.’

*Flerunt Rhodopeiae arces **atque** Pangaea **et** Rhesi Mavortia tellus **atque** Getae **atque** Hebrus **et** Actias Orithyia* (Verg. Georg. 4, 461-463): ‘De toppen van het Rhodopegebergte weenden, het hoge Pangaeumgebergte, het aan Mars gewijde gebied van Rhesus, de Getae, de Hebrus **en** de Attische Orithyia.’

Zie ook: asyndeton.

Postpositie

Plaatsing van een voorzetsel achter de bijbehorende naamval in plaats van ervoor.

- bv. *Urbs antiqua fuit ... Carthago, **Italiam contra** Tiberinaque longe ostia* (Verg. Aen. 1, 12-14): 'Carthago was een oude stad, ver weg **tegenover Italië** en de Tibermonding.'

*Multosque per annos errabant, acti fatis, **maria omnia circum*** (Verg. Aen. 1, 31-32): 'En gedurende vele jaren dwaalden ze, voortgedreven door het lot, **over alle zeeën rond**.'

Prolepsis

Voorbarige toeschrijving van een eigenschap aan het onderwerp of voorwerp van een werkwoord, terwijl deze eigenschap slechts tot stand komt door de handeling uitgedrukt in het werkwoord.

- bv. *Ante ... freta destituent **nudos** in litoris pisces* (Verg. Buc. 1, 59-60): 'Eerder zullen de zeeën de vissen **naakt** afzetten op het strand.' (de vissen worden pas 'naakt' nadat ze op het strand zijn afgezet)

***Sublimemque** feres ad sidera caeli magnanimum Aenean* (Verg. Aen. 1, 258-260): 'Je zult de grootmoedige Aeneas **hoog** naar de sterren van de hemel brengen.' (Aeneas bevindt zich pas hoog nadat hij naar de hemel is gebracht)

Retorische vraag

Onechte vraag, doordat de spreker of schrijver geen antwoord verlangt, maar de vraagvorm gebruikt om meer nadruk te leggen of om zijn publiek aan het nadenken te zetten.

- bv. *Potuisti populari hanc terram, quae te genuit atque aluit?* (Liv. 2, 40): 'Zou je dit land, dat jou heeft gebarnd en gevoed, kunnen verwoesten?'

Quousque tandem abutere, Catilina, patientia nostra? (Cic. Cat. 1, 1): 'Hoe lang nog, Catilina, zul je misbruik maken van ons geduld?'

Synoniem: oratorische vraag.

Stafrijm

→ alliteratie

Symmetrie

→ parallelisme

Tautologie

Herhaling van eenzelfde begrip door het gebruik van synoniemen. Ze wordt gebruikt om het begrip te versterken.

- bv. *L. Catilina ... fuit magna vi et animi et corporis, sed ingenio **malo pravoque*** (Sal. Cat. 5): 'L. Catilina bezat een grote kracht van geest en van lichaam, maar een **slecht en verdorven** karakter.' (*malus* en *pravus* betekenen allebei 'slecht')

*Cottidiano usu atque illecebris facile **par similisque** ceteris efficiebatur* (Sal. Cat. 14): 'Door de dagelijkse omgang en door verlokkingen werd hij gemakkelijk **volkomen gelijk** aan de anderen.' (*par* en *similis* betekenen allebei 'gelijk')

Zie ook: epitheton (ornans), pleonasme.

Tegenstelling

→ antithese

Tmesis

Splitsing van een samengesteld woord door één of meer woorden tussen de delen te plaatsen.

bv. *Neque prius fugere destiterunt quam ad flumen Rhenum ... pervenerunt* (Caes. Gal. 1, 53): 'En ze hielden niet op met vluchten **voordat** ze bij de Rijn waren aangekomen.' (*priusquam* is één woord)

Cuius rei lubet simulator ac dissimulator (Sal. Cat. 5): 'Hij was een meester in het huichelen en veinzen **van elke mogelijke** zaak.' (*quilibet* is één woord)

Traductio

Herhaling van een woord of woordenreeks binnen dezelfde zin, maar met een grammaticale variatie.

bv. *Omnia possideat, non possidet aera Minos* (Ov. Met. 8, 187): 'Minos **mag** dan alles **bezitten**, maar de lucht **bezit** hij niet.'

Apud illum quidem ratio rationem, apud alios timorem timor vicit (Plin. Ep. 6, 16): 'Bij hem overwon **de ene reden de andere**, bij anderen overwon **de ene angst de andere**.'

Variatio

Gebruik van verschillende grammaticale constructies in gelijkwaardige zinsdelen.

bv. *Incerta pro certis, bellum quam pacem malebant* (Sal. Cat. 17): 'Ze verkozen het onzekere **boven** het zekere en de oorlog **boven** de vrede.' (i.p.v. tweemaal *pro* of tweemaal *quam*)

Nec quisquam defendere audebat, crebris multorum minis restinguere prohibentium, et quia alii palam faces iaciebant (Tac. Ann. 15, 38): 'En niemand durfde te blussen, **door** de talrijke **bedreigingen** van velen die het blussen verhinderden, en **omdat** anderen openlijk fakkels gooiden.' (eenmaal bijwoordelijke bepaling van reden, eenmaal bijwoordelijke bijzin van reden)

Zie ook: chiasme, parallelisme.

Verpersoonlijking

→ personificatie

Zeugma

Verbinding van een werkwoord met twee substantieven waarvan er slechts één bij het werkwoord past.

bv. *Manibus sagulisque terram exhaurire nitebantur* (Caes. Gal. 5, 42): 'Ze deden hun best om de aarde met hun handen **uit te graven** en met hun mantels (weg te dragen).' (ze kunnen de aarde uitgraven met hun handen, maar niet met hun mantels)

In unum omnes convocat, quibus maxuma necessitudo et plurimum audaciae inerat (Sal. Cat. 17): 'Hij riep allen bijeen die de grootste nood (kenden) en bij wie de meeste roekeloosheid **aanwezig was**.' (roekeloosheid kan aanwezig zijn in een mens, maar nood is een externe omstandigheid)

Geciteerde auteurs en werken

Caes. Civ.	Caesar, <i>De bello civili</i>
Caes. Gal.	Caesar, <i>De bello Gallico</i>
Cat.	Catullus, <i>Carmina</i>
Cic. Att.	Cicero, <i>Epistulae ad Atticum</i>
Cic. Cat.	Cicero, <i>Orationes in Catilinam</i>
Cic. Man.	Cicero, <i>Oratio pro lege Manilia</i>
Cic. Mil.	Cicero, <i>Oratio pro Milone</i>
Cic. Phil.	Cicero, <i>Orationes Philippicae</i>
Cic. Sest.	Cicero, <i>Oratio pro Sestio</i>
Cic. Tusc.	Cicero, <i>Tusculanae disputationes</i>
Cic. Ver.	Cicero, <i>Orationes in Verrem</i>
Hor. Carm.	Horatius, <i>Carmina</i>
Liv.	Livius, <i>Ab urbe condita libri</i>
Ov. Her.	Ovidius, <i>Heroides</i>
Ov. Met.	Ovidius, <i>Metamorphoses</i>
Plaut. Poen.	Plautus, <i>Poenulus</i>
Plin. Ep.	Plinius minor, <i>Epistulae</i>
Sal. Cat.	Sallustius, <i>Bellum Catilinae</i>
Suet. Caes.	Suetonius, <i>De vita Caesarum</i>
Tac. Ann.	Tacitus, <i>Annales</i>
Ter. Heaut.	Terentius, <i>Heauton timorumenos</i>
Verg. Aen.	Vergilius, <i>Aeneis</i>
Verg. Buc.	Vergilius, <i>Bucolica</i>
Verg. Georg.	Vergilius, <i>Georgica</i>

Lexicon
en
Register

Lexicon

Congrueren

Grammaticaal overeenkomen van woorden:

- een substantief en een bijvoeglijk woord (adjectief, telwoord, voornaamwoord, participium, gerundivum) congrueren in naamval, getal en geslacht;
- een onderwerp en een werkwoord congrueren in persoon en getal.

Determineren

Ontleden van een woord door de grammaticale kenmerken ervan te noemen:

- zelfstandige en bijvoeglijke woorden: naamval, getal en geslacht;
- werkwoorden: vorm, wijs, tijd, persoon en getal.

Fonologie

Studie van de klanken (uitspraak en klemtoon).

Geslacht

Mannelijk, vrouwelijk of onzijdig.

Getal

Enkelvoud of meervoud.

Grondwoord

Basisvorm van verbuigbare of vervoegbare woorden, zoals die als trefwoord in een woordenboek of vocabulariumlijst is opgenomen:

- zelfstandige woorden: nominatief enkelvoud;
- bijvoeglijke woorden: nominatief enkelvoud mannelijk;
- werkwoorden: infinitief presens.

Metriek

Studie van de versbouw (soorten versvoeten en verzen).

Morfologie

Studie van de verbuigingen en de vervoegingen.

Naamval

Nominatief, vocatief, accusatief, genitief, datief of ablatief.

Persoon

Eerste ('ik/wij'), tweede ('jij/jullie') of derde ('hij/zij').

Persoonsvorm

Vervoegingsvorm van een werkwoord in een bepaalde persoon.

Prosodie

Studie van de lengte van lettergrepen (kort of lang).

Scanderen

Indelen van een vers in versvoeten en bepalen van de cesuur.

Signaalwoord

Woord dat een aanwijzing geeft over de denkrelaties en de inhoudelijke structurering van een tekst (bv. *deinde, et, etiam, praeterea, primum, sed*).

Syntaxis

Studie van de zinsdelen en de zinsbouw.

Tijd

Onvoltooid: presens, imperfectum of futurum simplex.

Voltooid: perfectum, plusquamperfectum of futurum exactum.

Verbuiging

Verandering van een zelfstandig of bijvoeglijk woord naar de naamval, het getal en het geslacht.

Ook: het geheel van bij elkaar horende buigingsvormen.

Vervoeging

Verandering van een werkwoord naar de vorm, de wijs, de tijd, de persoon en het getal.

Ook: het geheel van bij elkaar horende werkwoordsvormen.

Verwijswoord

Woord dat verwijst naar een eerder of later genoemd element in de tekst (bv. *hic, ibi, ille, is, iste, tunc*).

Vorm

Gedaante van een woord naar de verbuiging of de vervoeging:

- zelfstandige en bijvoeglijke woorden: naamval, getal en geslacht;
- werkwoorden: vorm, wijs, tijd, persoon en getal.

Van een werkwoord: actief of passief.

Wijs

Indicatief, conjunctief, imperatief, infinitief, participium, gerundium, gerundivum of supinum.

Woordsoort

Substantief, adjectief, bijwoord, telwoord, voornaamwoord, werkwoord, voorzetsel, voegwoord of tussenwerpsel.

Register

1e → eerste		adjectief	14
2e → tweede		• bijwoord	37-38
3e → derde		• determineren	36
4e → vierde		• gebruik	35-36
5e → vijfde		• indeling	30
a	103, 106	• trappen van vergelijking	33-35
aansporing	116	• uitgangen	33
aanspreking	21, 93	• verbuiging	31-33
aantonende wijs → indicatief		• werkwoordelijk → gerundivum	
aanvoegende wijs → conjunctief		afleiding	16-20
aanvullende bijzin	120-121	ait	81
• indirecte vraag	123	alfabet	12
• infinitiefzin	122-123	aliqui(s)	49
• ingeleid door een voegwoord	124	alius	49
aanwijzend voornaamwoord	43-46	alliteratie	151
ab	103, 106	alter	49
ablatief	21	altus	31
• beschrijvende	105	ambo	49
• bijwoordelijke bepaling		an	123
- van middel	104	anafoor	151
- van oorzaak	104-105	anakoloet	151
- van plaats	103	anastrofe	151-152
- van reden	104-105	animus	24
- van scheiding	105	ante	94
- van tijd	103	antecedent	47, 125
- van verwijdering	105	antithese	152
- van wijze	104	apud	94
• handelend voorwerp	89, 106	archaïsme	152
• losse ablatief	91, 107, 120, 137-138	arma	23
• na een voorzetsel	103	assonantie	152
• tweede lid van een vergelijking	106	asymmetrie → variatio	
• voorwerp (vaste naamval)	107	asyndeton	152
absolute comparatief	34	audere	52
absolute superlatief	35	audire	51
accedere	101	• vervoeging	74-75
accusatief	21	auxilium	23
• bijwoordelijke bepaling		basisfunctie	21
- van betrekking	96	bedrijvende vorm → actief	
- van duur	95	beginrijm → alliteratie	
- van richting	95-96	bellum	24
- van ruimte	96	bene	37
• lijdend voorwerp	94	bepaling	89-90
• na een voorzetsel	94	• bijvoeglijke	21, 89-90, 121
• onderwerp van een infinitiefzin	95	• bijwoordelijke	21, 89-90, 121
achtervoegsel	18-20	• van gesteldheid	36, 89, 108, 121, 140
actief	50	bepaling van gesteldheid	36, 89, 108, 121, 140
ad	94	beschrijvende ablatief	105
adesse	101		

beschrijvende genitief	98-99	bindklinker	50
betekenisconjunctief	84, 112	bonus	
betrekkelijke bijzin	47, 120-121, 125-126	• bijwoord	37
betrekkelijk voornaamwoord	47	• trappen van vergelijking	35
betrekking, bijwoordelijke bepaling van	89, 96	bos	
bevelende hoofdzin		• geslacht	28
• aansporing	116	• verbuiging	25
• gebod	116	C	40
• verbod	116	capere	51
bezittelijk voornaamwoord	42	• vervoeging	76-77
bezitter		castra	23
• in de datief	100-101	cesuur	149-150
• in de genitief	97	chiasme	153
bijstelling	89, 91, 108	circa	94
bijvoeglijke bepaling	21, 89-90, 121	circum	94
bijvoeglijk gebruik		civitas	25
• van een adjectief	35	coepisse	81
• van een gerundivum	140	collectief enkelvoud	153
• van een participium	136	comparatief	33
• van een voornaamwoord	43, 48	• absolute	34
bijvoeglijk naamwoord → adjectief		• relatieve	34
bijwoord	14, 89	• van een adjectief	34-35
• trappen van vergelijking	38	• van een bijwoord	38
• van een adjectief	37-38	completieve bijzin → aanvullende bijzin	
bijwoordelijke bepaling	21, 89-90, 121	confidere	
• van betrekking	89, 96	• vervoeging	52
• van duur	89, 95	• voorwerp	101
• van middel	104	congruentie	
• van oorzaak	104-105	• van antecedent en betrekkelijk voornaamwoord	47, 125
• van plaats	103	• van onderwerp en naamwoordelijk deel van het gezegde	92, 122
• van reden	104-105	• van onderwerp en werkwoord	92
• van richting	89, 95-96	• van substantief en adjectief	35
• van ruimte	89, 96	• van substantief en bepaling van gesteldheid	108
• van scheiding	105	• van substantief en bijstelling	108
• van tijd	103	• van substantief en participium	107, 136, 137
• van verwijdering	105	• van substantief en voornaamwoord	42, 43, 48
• van wijze	104	congrueren	164
• woordorde	90	coniunx	28
bijwoordelijke bijzin	120-121	conjunctief	50
• doelaanwijzende	128-129	• gebruik	
• gevolgaanduidende	129	- in de bijzin	123-131, 134
• redengevende	128	- in de hoofdzin	113-118
• tijdbepalende	127-128	• tijdsgebruik	
• toegevende	130	- in de bijzin	133
• vergelijkende	131	- in de hoofdzin	113-118
• voorwaardelijke	129-130	• vertaling	84
bijzin	111-112, 120-121	• vorming	60-63
• aanvullende	122-124	contentus	107
• betrekkelijke	125-126	contra	94
• bijwoordelijke	127-131	copia	23
• functie	121	cornu	26
• indeling	120		
• indirecte rede	134		
• tijdsgebruik	133		

credere	101	e	103
cum		eerste klasse	
• voegwoord		• van een adjectief	31
- redengevend	128	• van een substantief	23-24
- tijdbepalend	127	eerste persoon	
- toegevend	130	• van een voornaamwoord	41-43
• voorzetsel	103	• van een werkwoord	50
D	40	eerste supinum	
dactylische hexameter	149-150	• gebruik	141
dactylische pentameter	150	• vorming	66
dactylus	148	eerste vervoeging	51
datief	21	• vervoeging	68-69
• bij een samengesteld werkwoord	100	ego	41
• meewerkend voorwerp	100	eindlettergreep	145-147, 148
• van de bezitter	100-101	elegisch distichon	150
• van strekking	101	elisie	148
• voorwerp (vaste naamval)	101-102	ellips	153
de	103	enjambement	153-154
deelwoord → participium		enkelvoud	
defectief werkwoord	81	• collectief	153
deponent werkwoord	52	• van een naamwoord	21
derde klasse	26	• van een werkwoord	50
derde persoon		enkelvoudige werkwoordsvorm	83
• van een voornaamwoord	41-43	enkelvoudige zin	111
• van een werkwoord	50	epifoor	154
derde vervoeging	51	epitheton (ornans)	154
• vervoeging	72-73	esse	
determineren	164	• met datief van de bezitter	100
• van een adjectief	36	• met naamwoordelijk deel van het gezegde	92
• van een substantief	29	• vervoeging	55
• van een werkwoord	83	est	97
deus	24	etiamsi	130
dicere	82	eufemisme	154
dichterlijk meervoud	153	ex	103
dies	28	exercitus	26
dignus	107	extra	94
directe vraag	115	facere	82
distichon	150	facile	37
divitiae	23	facilis	37
doelaanwijzende bijzin	128-129	ferre	79, 82
doelvorm → supinum		fieri	
dominant gebruik		• met naamwoordelijk deel van het gezegde	92
• van een adjectief	35	• vervoeging	79
• van een participium	136	finis	23
domus		finitimus	102
• geslacht	28	fonologie	12-13, 164
• verbuiging	26	fortuna	23
ducere	82	frui	107
dum		functie	21
• tijdbepalend	127	• een bijzin	121
• voorwaardelijk	129	• een naamval	88-110
duo	39	futurum exactum	50
duur, bijwoordelijke bepaling van	89, 95		

futurum simplex	50	hiberna	23
gaudere	52	hic	
gebiedende wijs → imperatief		• betekenis	43
gebod	116	• gebruik	46
geheel, genitief van het	97	• verbuiging	44
gekruiſt hyperbaton	155	historiſche infinitief	114, 135
gelijktijdigheid		historiſch presens	113
• tussen hoofdſzin en biſzin	133	homeriſche vergelijking	155
• van een participium	138	hoofdtelwoord	14
genitief	21	• verbuiging	39
• beſchrijvende	98-99	hoofdtijd → ſtanttijd	
• onderwerpsgenitief	98	hoofdzin	111
• van de bezitter	97	• bevelende	
• van het geheel	97	- aansporing	116
• verklarende	99	- gebod	116
• voorwerp (vaste naamval)	99	- verbod	116
• voorwerpsgenitief	98	• mededelende	
gerundium	50	- historiſche infinitief	114
• gebruik	139	- irrealis	114
• vertaling	85	- potentialis	113-114
• vorming	65	- realis	113
gerundiumconſtructie	91, 120, 139	• toegevende	118
gerundivum	50	• vragende	
• gebruik	140	- directe vraag	115
• vertaling	85	- overleggende vraag	115
• vorming	66	• wensende	
geſlacht	21, 164	- onvervulbare wens	117
• grammaticaal geſlacht	27	- vervulbare wens	117
• natuurlijk geſlacht	27	hulpwerkwoord → eſſe	
geſteldheid, bepaling van	36, 89, 108, 121, 140	humus	27
getal	164	hypallage	155
• van een naamwoord	21	hyperbaton	155
• van een werkwoord	50	hyperbool	156
getallen, Romeinſe	40	I	40
gevolgaanduidende biſzin	129	idem	
gezegde → predicat		• betekenis	43
gezegde, naamwoordelijk deel van het	36, 92, 140	• verbuiging	45
graeciſme	154	ignarus	99
grammaticaal geſlacht	27	ille	
grammaticale conjunctief	84, 112	• betekenis	43
gravis	32	• gebruik	46
grondwoord	164	• verbuiging	45
• van een adjectief	30	impedimentum	23
• van een ſubſtantief	22	imperare	101
habere	51	imperatief	50
• vervoeging	70-71	• gebruik	116
handelende perſoon		• vertaling	84
• bij een gerundivum	140	• vorming	63
• bij een paſſief werkwoord	106	imperfectum	50
handelend voorwerp	89, 106	• gebruik	113
heffing	148	implere	
hendiadys	154-155	• met de ablatief	107
hexameter, dactyliſche	149-150	• met de genitief	99

in		
• met de ablatief	103	
• met de accusatief	94	
indicatief	50	
• gebruik		
- in de bijzin	124-131	
- in de hoofdzin	113	
• tijdsgebruik		
- in de bijzin	133	
- in de hoofdzin	113	
• vertaling	84	
• vorming	56-60	
indirecte rede	134	
indirecte vraag	120, 123	
infinitief	50	
• gebruik		
- in de bijzin	122-123, 134, 135	
- in de hoofdzin	114	
• historische	114, 135	
• tijdsgebruik	114, 133	
• vertaling	85	
• vorming	64	
infinitiefzin	120, 122-123, 135	
• onderwerp van een	95, 122, 135	
inquit	81	
insidiae	23	
inter	94	
interest	99	
intra	94	
inversie	156	
ipse		
• betekenis	43	
• gebruik	46	
• verbuiging	46	
ire	78	
irrealis		
• in de bijzin	129-130	
• in de hoofdzin	114, 115	
is		
• betekenis	43	
• gebruik	46	
• verbuiging	45	
iste		
• betekenis	43	
• gebruik	46	
• verbuiging	44	
kenletter	50	
klankleer → fonologie		
klanknabootsing → onomatopée		
klasse		
• van een adjectief	30	
• van een substantief	22	
klemtoon	13	
• metrische → heffing		
klinker	144, 145, 147	
klinkerrijm → assonantie		
koppelwerkwoord	88, 92	
korte lettergreep	13, 144-147, 148	
kruisstelling → chiasme		
L	40	
lange lettergreep	13, 144-147, 148	
lettergreep	13, 144-147, 148	
liberi	23	
licet		
• voegwoord	130	
• werkwoord	81	
lidwoord	15	
lijdende vorm → passief		
lijdend voorwerp	21, 88, 94	
• in de infinitief	135	
• woordorde	90	
liquida	144	
litotes	156	
littera	23	
locus	24	
losse ablatief	91, 107, 120, 137-138	
M	40	
magnus	35	
maior	35	
maiores	23	
malle	80	
malus	35	
mannelijk	21	
manus	28	
maximus	35	
me	41	
mecum	41	
mededelende hoofdzin		
• historische infinitief	114	
• irrealis	114	
• potentialis	113-114	
• realis	113	
medeklinker	144-147	
meervoud		
• dichterlijk	153	
• van een naamwoord	21	
• van een werkwoord	50	
meewerkend voorwerp	21, 89, 100	
• woordorde	90	
mei	41	
melior	35	
membrum	23	
meminisse		
• vervoeging	81	
• voorwerp	99	
memor	99	

metafoor	156	nostrum	41
metonymie	156-157	nullus	49
metriek	148-150, 164	ob	94
metrische klemtoon → heffing		occlusief	144
metrisch hyperbaton	155	omarmend hyperbaton	155
metrum	148	omnino	37
meus	42	omnis	37
middel, bijwoordelijke bepaling van	104	onbepaalde wijs → infinitief	
mihi	41	onbepaald voornaamwoord	48-49
miles	25	ondergeschikte zin	111
milia	39	onderschikkend voegwoord	15, 120, 127
minimus	35	onderwerp	21, 88, 90
minor	35	• in de accusatief	95, 122-123, 135
mittere	51	• in de infinitief	135
• vervoeging	72-73	• in de nominatief	92, 114, 135
moenia	23	• woordorde	90
morfologie	14-85, 164	onderwerpsgenitief	98
multi	35	onderwerpszin	121
naamval	21, 164	onomatopee	157
• gebruik	88-110	onpersoonlijke wijs	135-141
• vertaling	21	onregelmatig werkwoord	52
naamwoord		• vervoeging	78-80
• bijvoeglijk → adjectief		onvoltooid tegenwoordige tijd → presens	
• zelfstandig → substantief		onvoltooid toekomstige tijd → futurum simplex	
naamwoordelijk deel van het gezegde	36, 92, 140	onvoltooid verleden tijd → imperfectum	21
naamwoordelijk predicaat	88	onzijdig	21
nasaal	144	oorzaak, bijwoordelijke bepaling van	104-105
natijdigheid	133	ops	23
natuurlijk geslacht	27	optimus	35
ne		oratorische vraag → retorische vraag	
• aanvullend	124	overleggende vraag	115
• doelaanwijzend	128	overspannend hyperbaton	155
-ne	128	overtreffende trap → superlatief	
nemo	49	oxymoron	157
neve	128	par	102
nevengeschikte zin	111	parallellisme	157-158
nevenschikkend voegwoord	15, 91	parcere	101
ni	129	parens	28
nihil	49	parere	101
nisi	129	participium	50
niti	107	• gebruik	136-138
nobis	41	• tijdsgebruik	138
nobiscum	41	• vertaling	85
nolle	80	• vorming	65
nominatief	21	participiumzin	91, 120-121, 136
• naamwoordelijk deel van het gezegde	92	parvus	35
• onderwerp	92	passief	50
nonnullus	49	• persoonlijk	122-123
nos	41	patroniem	158
noster	42	peior	35
nostri	41	pelagus	27

pentameter, dactylische	150	<i>propior</i>	102
<i>per</i>	94	<i>propter</i>	94
perfectum	50	prosodie	144-147, 165
• gebruik	113	<i>prudens</i>	99
perfectumstam	53	<i>qua</i>	125
personificatie	158	<i>quacum</i>	47
persoon	165	<i>quam</i>	106
• van een voornaamwoord	41-43	<i>quamquam</i>	130
• van een werkwoord	50	<i>quasi</i>	131
persoon, handelende		<i>qui</i>	
• bij een gerundivum	140	• betrekkelijk	47
• bij een passief werkwoord	106	• onbepaald	49
persoonlijk passief	122-123	• vragend	48
persoonlijk voornaamwoord	41	<i>quia</i>	128
persoonsvorm	165	<i>quibuscum</i>	47
<i>persuadere</i>	101	<i>quidam</i>	49
<i>pessimus</i>	35	<i>quin</i>	124
plaats, bijwoordelijke bepaling van	103	<i>quis</i>	
<i>placere</i>	101	• onbepaald	49
<i>plenus</i>		• vragend	48
• met de ablatief	107	<i>quisquam</i>	49
• met de genitief	99	<i>quisque</i>	49
pleonasme	158	<i>quo</i>	
<i>plerique</i>	35	• bijwoord	125
<i>plures</i>	35	• voegwoord	128
<i>plurimi</i>	35	<i>quocum</i>	47
plusquamperfectum	50	<i>quod</i>	
polysyndeton	158	• aanvullend	124
positief	33	• redengevend	128
<i>posse</i>	78	<i>quoniam</i>	128
<i>post</i>	94	rangtelwoord	14
postpositie	159	• verbuiging	39
<i>postquam</i>	127	realis	
<i>potens</i>	99	• in de bijzin	129-130
potentialis		• in de hoofdzin	113, 115
• in de bijzin	129-130	rede, indirecte	134
• in de hoofdzin	113-114, 115	reden, bijwoordelijke bepaling van	104-105
<i>potiri</i>		redengevende bijzin	128
• met de ablatief	107	regelmatig werkwoord	51
• met de genitief	99	• vervoeging	68-77
<i>praestare</i>	101	• vorming	56-67
<i>praeter</i>	94	relatieve comparatief	34
<i>preces</i>	23	relatieve superlatief	35
predicaat	88, 90	<i>res</i>	26
presens	50	<i>resistere</i>	101
• historisch	113	retorische vraag	159
presensstam	52-53	<i>reverti</i>	52
<i>priusquam</i>	127	richting, bijwoordelijke bepaling van	89, 95-96
<i>pro</i>	103	Romeinse getallen	40
prolepsis	159	ruimte, bijwoordelijke bepaling van	89, 96
<i>prope</i>	94	samengestelde werkwoordsvorm	83, 136
<i>propinquus</i>	102	samengestelde zin	111

samengesteld werkwoord, datief bij een	100	superlatief	33
samenstelling	16	• absolute	35
scanderen	148, 165	• relatieve	35
scansie	148	• van een adjectief	34-35
scheiding, bijwoordelijke bepaling van	105	• van een bijwoord	38
schijnrelatief → verbindingsrelatief		supinum	50
schilderend hyperbaton	155	• gebruik	141
se		• vertaling	85
• onderwerp van een infinitiefzin	122	• vorming	66
• verbuiging	43	supinumstam	53
secum	43	supra	94
secundum	94	suus	43
semideponent werkwoord	52	symmetrie → parallellisme	
servire	101	syntaxis	88-141, 165
si	129	tamquam	131
sibi	43	tautologie	159
signaalwoord	165	te	41
similis		tecum	41
• met de datief	102	tegenstelling → antithese	
• met de genitief	99	tegenwoordige tijd	
sin	129	• onvoltooid → presens	
sine	103	• voltooid → perfectum	
solere	52	telwoord	14
spondee	148	• verbuiging	39
stafrijm → alliteratie		temperare	102
stam		tempus	25
• van een adjectief	30	terra	24
• van een naamwoord	21	tibi	41
• van een substantief	22	tijd	50, 165
• van een werkwoord	50, 52-53	tijd, bijwoordelijke bepaling van	103
stamtijd	54	tijdbepalende bijzin	127-128
stellende trap → positief		tijdsgebruik	
stijl	151-160	• in de bijzin	133
stijlfiguur	151-160	• in de hoofdzin	113-118
stilistiek	151-160	• van een participium	138
strekking, datief van	101	tijdsverhouding	
suadere	102	• bij hoofdzin en bijzin	133
sub		• in een participium	138
• met de ablatief	103	tnesis	160
• met de accusatief	94	toegevende bijzin	130
substantief	14	toegevende hoofdzin	118
• determineren	29	toekomstige tijd	
• geslacht	27-28	• onvoltooid → futurum simplex	
• indeling	22	• voltooid → futurum exactum	
• uitgangen	27	traductio	160
• verbuiging	23-26	trans	94
• werkwoordelijk → gerundium		trappen van vergelijking	
succedere	102	• van een adjectief	33-35
sui	43	• van een bijwoord	38
super		tres	39
• met de ablatief	103	trochee	148
• met de accusatief	94	tu	41
		tui	41

tussenwerpsel	15	verbuiging	21, 165
tuus	42	• van een adjectief	31-33
tweede klasse		• van een substantief	23-26
• van een adjectief	32-33	• van een telwoord	39
• van een substantief	24-25	• van een voornaamwoord	41-49
tweede lid van een vergelijking	106	vergelijkende bijzin	131
tweede persoon		vergelijking, homerische	155
• van een voornaamwoord	41-43	vergelijking, trappen van	
• van een werkwoord	50	• van een adjectief	33-35
tweede supinum		• van een bijwoord	38
• gebruik	141	vergelijking, tweede lid van een	106
• vorming	66	vergroten trap → comparatief	
tweede vervoeging	51	verklarende genitief	99
• vervoeging	70-71	verkorte werkwoordsvorm	82
tweeklank		verleden tijd	
• lengte	144	• onvoltooid → imperfectum	
• uitspraak	13	• voltooid → plusquamperfectum	
ubi		verpersoonlijking → personificatie	
• bijwoord	125	vers	148-149
• voegwoord	127	versbouw → metriek	
uitgang		versmaat	148
• van een adjectief	30	versvoet	148
- overzicht	33	vertaling	
• van een naamwoord	21	• van een naamwoord	21
• van een substantief	22	• van een werkwoord	84-85
- overzicht	27	vervoeging	51, 165
• van een werkwoord	50	• van de defectieve werkwoorden	81
uitspraak	12-13	• van de onregelmatige werkwoorden	78-80
ullus	49	• van de regelmatige werkwoorden	68-77
unde	125	• van esse	55
unus	39	vervulbare wens	117
ut		verwijdering, bijwoordelijke bepaling van	105
• aanvullend	124	verwijswoord	165
• doelaanwijzend	128	vester	42
• gevolgaanduidend	129	vestri	41
• tijdbepalend	127	vestrum	41
• vergelijkend	131	videri	92
uterque	49	videtur	102
uti	107	vierde vervoeging	51
utinam	117	• vervoeging	74-75
utrum	123	vijfde vervoeging	51
V	40	• vervoeging	76-77
vacare	107	vinculum	23
vacuus	107	vir	24
variatio	160	vis	25
vaste naamval		vobis	41
• ablatief	107	vobiscum	41
• datief	101-102	vocare	51
• genitief	99	• vervoeging	68-69
velle	80	vocatief	21
verbindingsrelatief	126	• aanspreking	93
verbod	116		

voegwoord	15	werkwoord	15
• in de aanvullende bijzin	124	• defectief	81
• in de bijwoordelijke bijzin	127-131	• deponent	52
• nevenschikkend	15, 91	• determineren	83
• onderschikkend	15, 120, 127	• esse	55
voltooid tegenwoordige tijd → perfectum		• indeling	51
voltooid toekomstige tijd → futurum exactum		• onregelmatig	52
voltooid verleden tijd → plusquamperfectum		- vervoeging	78-80
voornaamwoord	14	• regelmatig	51
• aanwijzend	43-46	- vervoeging	68-77
• betrekkelijk	47	• semideponent	52
• bezittelijk	42	• verkorte vormen	82
• onbepaald	48-49	• vertalen	84-85
• persoonlijk	41	• vervoeging	51
• vragend	48	• vorming	56-67
• wederkerend	43	• woordorde	90
voortijdigheid		werkwoordelijk adjectief → gerundivum	
• tussen hoofdzin en bijzin	133	werkwoordelijk predicaat	88
• van een participium	138	werkwoordelijk substantief → gerundium	
voorvoegsel	16-18	werkwoordsstam	52-53
voorwaardelijke bijzin	129-130	werkwoordsvorm	
voorwerp		• enkelvoudig	83
• handelend	89, 106	• samengesteld	83
• in de ablatief	107	• verkort	82
• in de datief	101-102	wijs	50
• in de genitief	99	• onpersoonlijk	135-141
• lijdend	21, 88, 90, 94	wijze, bijwoordelijke bepaling van	104
• meewerkend	21, 89, 90, 100	woordgroep	90-91
voorwerpsgenitief	98	woordorde	90
voorwerpszin	121	woordsoort	14-15
voorzetsel	15	woordvorming	16-20
• met de ablatief	103	X	40
• met de accusatief	94	zelfstandig gebruik	
voorzetselgroep	15, 89, 90	• van een adjectief	35-36
vorm	50, 165	• van een participium	137
vormleer → morfologie		• van een voornaamwoord	43, 48
vos	41	zelfstandig naamwoord → substantief	
vraag		zeugma	160
• directe	115	zin	
• indirecte	120, 123	• bijzin	120-134
• overleggende	115	• enkelvoudige	111
vraagpartikel	123	• hoofdzin	111-119
vragende hoofdzin		• samengestelde	111
• directe vraag	115	zinsbouw	90-91
• overleggende vraag	115	zinsdeel	88-90
vragend voornaamwoord	48	zinsdeelstuk	90
vrouwelijk	21	zinskern	88-89
wederkerend voornaamwoord	43	zinsleer → syntaxis	
wens			
• onvervulbare	117		
• vervulbare	117		
wensende hoofdzin			
• onvervulbare wens	117		
• vervulbare wens	117		